

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XI. ve XIII. YÜZYILLARDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Savaş SERTEL

ELAZIĞ

2006

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XI. ve XIII. YÜZYILLARDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez/..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri

Savaş SERTEL

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Elazığ - Sayfa: XII + 103

Türk-Ermeni ilişkileri iki boyutta ele alınabilir. Bunlardan ilki siyasi boyuttur. Siyasi boyutta yapılan savaşlar, antlaşmalar, ittifaklar, siyasi evlilikler, toprak paylaşımı, idari yapılar, veraset ve 1071 Malazgirt Zaferinden sonra yoğunlaşan Türk-Ermeni ilişkileri dahil edilebilir. Haçlı seferlerinde, Haçlılara yardım eden Ermeniler, daha sonra Haçlıların zulmünden bıkmış, Türklerin yanında yer almışlardır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin ikinci boyutu olan sosyal boyutta ise ticaret, sanat, ziraat, sanayi vs. konularda bilgi ve maddi alışverişler olmuştur. Bunun yanı sıra Kültürel alışverişler yaşanmıştır. Türk ve Ermeni dil ve edebiyatında, sanatında, kültüründe, geleneklerinde ve yaşayış tarzında geniş çapta etkileşimler yaşanmıştır.

Bu dönemde Anadolu'da Selçuklu Türkleri, Ermenilere hakim konumda olduğundan kültürel yönden etkileyen taraf da Türklerdi. Bundan dolayıdır ki, Ermenice içerisinde en fazla kelime barındıran dillerden biri de Türkçedir.

Sonuç itibariyle göçlerin, savaşların, istilaların, paylaşımının yaşandığı bir coğrafyada bir araya gelen bu iki millet, olumlu ya da olumsuz olarak birbirini etkilemiştir. İlişkiler zaman zaman savaşlar şeklinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, İttifak, Savaş, Türk, Zafer

SUMMARY

Masters Thesis

Turk-Armenian Relations Between XI. and XIII. Centuries

Savaş SERTEL

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of History

Elazığ - Sayfa: XII + 103

Turk-Armenian relations can be discussed in two different dimensions.

One of them is its political dimension. We can consider wars, pacts, alliances, political marriages, sharing of lands, managerial configuration, inheritance etc. in this political side. Turk-Armenian relations became more frequent after 1071 Malazgirt victory and continued as war, pacts and temporary alliances. Armenians helped Crusades while they were attacking Turks but after they get bored with cruelty of Crusades, they helped Turks.

We can consider trade, art, agriculture, industry, etc. in the social dimension of Turk-Armenian relations. This is the other dimension of relations and two nations had a trade of knowledge and materials. Nevertheless cultural trades were lived. In both Turk and Armenian side there had been a great interaction in language, literature, art, culture, tradition and life style.

In this term, Turkish Seljuk was supreme in Anatolia and Turkish side had affected Armenians more because of their dominant position. Because of this fact, in Armenian language, there are a lot of Turkish words.

In conclusion, these two nations came together in a geography which had migrations, wars, invasions, sharing; and affected to each other in a positive or negative way. Relations were sometimes about war and sometimes about alliance.

Key_Words: Armenian, Alliance, War, Turk, Victory

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
SUMMARY	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR.....	VIII
KONU VE KAYNAKLAR.....	IX

GİRİŞ

1. Ermeni Tarihine Kısa Bir Bakış.....	1
--	---

I. BÖLÜM

BİZANS ERMENİ İLİŞKİLERİ

1.1. Bizans Devletinde Ermenilerin Konumları	7
1.1.1. Bizans – Ermeni Mezhep Mücadelesi	8
1.2. Arap- Bizans İdareleri Altında Ermeniler	11

II. BÖLÜM

SELÇUKLU - ERMENİ İLİŞKİLERİ

2.1. Büyük Selçuklu – Ermeni İlişkileri Selçuklu ve Fethi öncesi Anadolu’da Ermeniler..	14
2.1.1. Tuğrul Bey Devrinde Türk – Ermeni İlişkileri ve Çağrı Bey’in Doğu Anadolu Seferi	16
2.2. İbrahim Yınal, Kutalmış ve Prens Hasan’ın Anadolu Akınları	20
2.3. Alparslan’ın Ani’yi Fethi ve Malazgirt Zaferi.....	21
2.4. Melikşah’ın Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi ve Ermeniler	26
2.5. Türkiye Selçukluları – Ermeni İlişkileri.....	29
2.5.1. I. Süleymanşah’ın Bizans ve Ermeni Beldelerindeki Fetihleri	29
2.5.1.1. Ermenilerin Kilikya’ya Yerleşmesi ve Kilikya Ermeni Prensliği’nin Kurulması	31
2.5.2. I. Kılıçarslan ve Haçlılar	34
2.5.3. Fetret Devri	35
2.5.3.1. II. Bohemond’a Karşı Danışmendli Emir Gazi-I. Leon İttifakı	37
2.5.4. I. Mesud’un Kilikya’daki Faaliyetleri	38
2.5.5. II. Kılıçarslan, Selahaddin Eyyubi ve Ermeniler	39
2.5.6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Birinci Saltanat Devri.....	40
2.5.7. II. Rükneddin Süleymanşah’ın Kilikya Ermeni Krallığı’nı Hakimiyeti Altına Alması	41
2.5.8. Gıyaseddin Keyhüsrev’in İkinci Saltanat Devri	41
2.5.9. İzzettin Keykavus’un Ermenileri Tekrar Selçuklu Hakimiyetine Alması.....	42
2.5.10. Alâüddin Keykubad’ın Fetihleri ve Ermenilerle Yapılan Barış Antlaşması	45
2.5.11. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılışı	46

2.6. Moğolların Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkmaları	48
2.6.1. Moğol - Harzemşah Mücadelesi ve Harzemşahların Yıkılışı	49
2.6.2. Moğollar'ın Anadolu'ya Akınlar ve Köseadağ Bozgunu	51
2.6.3. Moğollar'ın Anadolu'daki Faaliyetleri.....	52
2.6.3.1. Ermeni Baronu Hetum'un Faaliyetleri	52
2.6.3.2. Ermeni Baronu Hetum'un Karakum'a Seyahati	53

III.BÖLÜM

MEMLUK – ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. İlk Ermeni – Memlük Savaşları	56
3.2. Memlüklerin Kilikya'ya Seferleri ve Kilikyadaki Fetihleri	58
3.3. Memluk, Ermeni ve Moğol Savaşları (1300-1375)	61

IV. BÖLÜM

HAÇLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ

4.1. Baron Kostantin ve Haçlılar (1092 – 1100)	67
4.1.1. Haçlıların Antakya'yı Ele Geçirmesinde Ermenilerin Rolü	68
4.2. Toros (1100 – 1129) ve Haçlılarla Yapılan Savaşları.....	69
4.3. I. Leon, Haçlılar (1129–1138) ve II. Bohemund'un Kilikya Seferi ile Bu Seferde Öldürülmesi (1130).....	71
4.4. II. Toros ve Bizansla Mücadelesi (1145–1168).....	73
4.5. Ermeni Prensi Mleh'in Taht Mücadelesinde Haçlılar ve Sultan Nureddin.....	73
4.6. III. Rupen'in Antakya Haçlı Kontluğuyla Mücadelesi (1175 – 1187).....	75
4.7. II. Leon ve Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa (1187 – 1219)	76
4.7.1. II. Leon'un III. Bohemund'u Esir Etmesi.....	78
4.7.2. II. Leon'a Krallık Unvanı Verilmesi	80
4.8. Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensligi Arasındaki Veraset Mücadelesi.	81
4.9. Kral II. Leonun Ölümü (1219) ve Hetumluların İşbaşına Gelmesi (1226).....	83
4.9.1. Hetumlular ve Haçlılar (1226)	86
SONUÇ	89
BİBLİYOGRAFYA.....	92
EKLER	101
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÖNSÖZ

Ortaçağ tarihi incelenirken, Akdeniz ve Mezopotamya Medeniyetleri diğer medeniyetlere nazaran ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni bu bölgelerin kültürel ve siyasi etkileşime açık olması ve coğrafi şartlarının getirdiği konumdur. XI. yüzyıldan itibaren Türkler, Anadolu'ya hâkim olmaya başladılar. Askeri açıdan diğer milletlerden çok daha başarılı olan Türklerin her özelliği, o dönemde de göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olmalarıdır. Yerleşik bir hayatı benimsemedikleri için, vergi toplama gibi bir alışkanlığa sahip değillerdi. Anadolu'yu fethederken, buradaki halka iyi muamele göstermeleri ve vergi almamaları, Bizans'ın vergilerinden bıkan gayrimüslim halkın Türklere sığınmalarına sebep olmuştur. Ermeniler de mezhep çatışmaları ve ağır vergilere maruz kaldığından Selçuklulara sığınmışlardır. Böylece Anadolu'da, Türk-Ermeni ilişkileri Bizans'a karşı Türklere yardımcı olan Ermenilerin bu siyasetinden dolayı Türklerin lehine gelişmeye başlamıştır.

Ermeni tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri, Türk tarihçiler tarafından fazlaca incelenmemiş bir konudur. Bunda Osmanlı'nın son dönemindeki Ermeni ayaklanmaları ve Müslüman Türk halkına yapılan katliamların tazeliğini koruması da etkilidir. Ayrıca bu konuda yazılmış ana kaynakların sınırlı olması ve tetkik eserlerin yeterli düzeyde olmaması, yabancı yazarların Ermeni tarihini incelerken, kendi bakış açılarına göre eserler meydana getirmeleri, bundan dolayı yanıltıcı bilgiler verilebilmesi gibi pek çok sebep etkilidir. Ermeni tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri alanında pek çok konu çalışılmayı beklemektedir. Çünkü sınırlı ana kaynaklar olup, bu alanda çalışmak zor olduğundan dolayı fazla çalışılmamıştır. Ana kaynakları ve tetkik eserleri yeterli olmayan bu alanda yaptığımız çalışma, Türk-Ermeni ilişkilerini tüm boyutlarıyla inceleyen bir çalışma olmayıp, konuya ışık tutacak ve bu konuda gerekli bilgiler verecek bir eser mahiyetindedir. Eserde Türk-Ermeni ilişkisinden başka Bizans-Ermeni ve Moğol-Ermeni ilişkilerine de değinerek, o devrin siyasi güçleriyle Ermenilerin ilişkileri de sınırlı ölçüde verilmiştir. Çok geniş sınırları olan bu konu XI. ve XIII. yüzyıllarla sınırlanıp, Anadolu'daki Ermenilerin Türklerle ilişkisine değinilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamıza 1258 numaralı araştırma projesiyle maddi destek veren FÜBAP'a ve tez danışmanım olan değerli hocam sayın Sezgin GÜÇLÜAY hanımefendiye yardımı ve desteği için sonsuz teşekkür ederim.

Elazığ-2006

Savaş SERTEL

KISALTMALAR

A.g.m.	: Adı geçen makale
Ayn Muel	: Aynı muelif
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ayn. Yer.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.C.	:A History of The Crusades
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Nşr.	: Neşr
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.A.D.	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
T.A.D.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
T.E.D.	: Tarih Enstitüsü Dergisi
Ter.	: Tercüme
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.M.	: Türkiyat Mecmuası
T.T.K.	: Türk Tarih Kurum
Vd.	: Ve devamı

KONU VE KAYNAKLAR

KONU: Ermeni tarihine ÷lkemizde yeterince önem verilmemektedir. Oysa Ermeniler daima T÷rklerin yaşadığı coğrafyalara yakın yerlerde yaşamıştır. Yaşayışları, dilleri, k÷ltürleri T÷rklerle yakındır. Doğu k÷ltürüne sahip Hıristiyan bir Kavim olan Ermenilerle tarih boyunca ilişki içerisinde olmuşuzdur. Bundan dolayı tarihimizde Ermenileri yok sayamayız. Aksine Ermeni tarihi incelendikçe kendi tarihimize ışık tutacak bilgi ve belgelere ulaşabiliriz.

Bin yıla yakın bir zaman dilimini içine alan T÷rk-Ermeni ilişkilerinin, gerek T÷rklerin gerek Ermenilerin tarihinde önemli bir yeri vardır. Çalışmamızda Ortaçağ döneminde 1018-1375 yılları arasındaki olayları konu aldık.

Bu alışma giriş bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; asıl konuya zemin hazırlaması için Ermeni tarihinin başlangıcından Bizansla münasebetlerine kadar olan olayların genel gidişatı verilmiştir. Birinci bölümde Bizans-Ermeni ilişkileri verilmiştir. Bizans'ın Ermenilere uygulandığı mezhep mezalimi belirtilmiştir. İkinci bölümde; Büyük Selçuklu döneminde Bizans'ın doğu sınırına yapılan akınlar, onu takiben fetih hareketleri ve T÷rk göçleri ile meydana gelen T÷rk-Ermeni ilişkileri anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti ve Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler ve fetihler belirtilmiştir. Ayrıca T÷rklerin Anadolu'ya yerleşme ve hakimiyet kurma mücadelesinde Ermenilerle olan ilişkileri ve Moğol istilası konu alınmıştır.Üçüncü bölümde Memluk – Ermeni ilişkileri ve Memlukluların Kilikya Ermeni Devletini yıkmasından bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise Haçlı – Ermeni ilişkileri ve Ermenilerin T÷rklerle karşı Haçlılarla kurdukları ittifaklara değinilmiştir.

KAYNAKLAR:

Ermeni Kaynakları: Çalışmamız ile ilgili en önemli kaynaklarımızdan biri olan Urfalı Mateos Vakayinamesi'nde, Ermenilerin, Selçuklular, Bizans ve Haçlılar ile olan münasebetleri hususunda Hrant D. Andreasyan'ın yaptığı T÷rke tercümeden faydalanılmıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen Urfalı Mateus'un Vakayinamesi 952'den 1136'ya kadar olan hadisleri ihtiva etmektedir. Bu esere Papaz Grigor tarafından Zeyl yapılarak 1163 yılına kadar olan vakalar hikâye edilmiştir. Eser, müellifin bizzat yaşadığı devre ait vakaların tarafsız bir suretle yazılmış olması ve önemli bir kısmının diğer

müellifler tarafından zikredilmemiş olması açısından önemli bir kaynaktır. Vakayiname, Ermeni kaynakları içerisinde Yakınoğu'nun Türkler tarafından fethi, Haçlılar ile yapılan mücadeleler hakkında en fazla bilgi verenidir.

XIII. Yüzyıl Ermeni müellifi *Vardan Vardapet'in Cihan Tarihi* yaratılıştan başlar ve Eserin 889-1269 tarihlerini ihtiva eden 380 yıllık döneminde, Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi, Bizanslılara ve Haçlılara karşı savaşları, Kilikya Ermeni Krallığı'nın ortaya çıkışı ve Moğol istilası kronolojik sırayla anlatılır. Vardan'ın bu eserinden Hrant D. Andreasyan'ın Türkçe tercümesini kullanarak istifade ettik.

Yine XIII. Yüzyıl Ermeni müelliflerinden *Simbat*, 951 yılından 1271 'e kadar geçen hadiseleri ihtiva eden bir Vakayiname kaleme almıştır. Eserin 1152 yılına kadar olan kısmı, Urfalı Mateos'un bir özeti şeklindedir. 1152'den 1274'e kadar gelen kısmı Simbat'ın kendi eseri sayılabilir. 1274'den 1331 yılına kadar olan kısım ise adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Simbat'ın eserinde, Kilikya Ermeni Krallığı ve Türkiye Selçukluları ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda bu eserin Hrant D. Andreasyan tarafından çerilen ve henüz basılmamış olan Türk Tarih Kurumu'ndaki nüshasından faydalanılmıştır.

Urfalı Vahram'ın kaleme aldığı Vekayinamede, Bagratuni Kralı II. Gagik'in ölümünden sonra, Kilikya Ermeni Krallığı prensliğinin Bizans, Selçuklular ve Haçlılar ile olan münasebetlerini, Memluklarla Kilikya Ermeni Krallığı'nın savaşları ve Moğol ilerleyişi çok kısa olarak hikâye edilmektedir. Bu Vakayiname'nin de Hrant D. Andreasyan tarafından hazırlanan ve henüz basılmamış olan Türk Tarih Kurumu'nda bulunan nüshası kullanılmıştır.

Diğer bir Ermeni müellifi de 1076'dan başlayıp 1307 yılına kadar olan hadiseleri çok kısa ve kronolojik olarak kaydeden Müverrih Hetum'un Vakayinamesi'dir Müellif son Bagratuni Kralı II. Gagik'in ölümünü kaydettikten sonra, Kilikya Ermeni Prensiği'nin kuruluşundan başlayarak, prensliğe ait vakaları, Haçlı Kontlukları'nın Anadolu, Mısır hükümdarlarının ve Moğol istilalarının başlıca olaylarını sıralamaktadır. Vakayiname'nin Hrant D. Andreasyan tarafından çevrilen ve henüz basılmamış, Türk Tarih Kurumu'nda bulunan Türkçe tercümesini kullandık.

Süryani Kaynakları:

1126–1200 yılları arasında yaşayan Süryani Mihail'in Vakayinamesi, Anadolu Türk Tarihi için, günümüze kadar en önemli Süryani kaynağıdır. Hz. Adem'den başlayan

eser, 1195'e kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Günümüze ulaşmayan bazı Süryani ve Arapça kaynaklardan da istifade ederek eserini kaleme alan müellif, çağdaşı olduğu dönemin hadiselerine geniş yer vermiştir. Hrant D. Andreasyan'ın yaptığı Türkçe tercümeyle kullandığımız esere, daha çok Türkiye Selçuklu Sultanları ve diğer Türk hükümdarlarının Ermeniler ile olan münasebetlerinde müracaat ettik. Bar Habraeus olarak da tanınan Abu'l-Farac Kronolojisi, çalışmamızda en çok müracaat ettiğimiz diğer bir Süryanice kaynaktır. İyi bir tahsil gören Abu'l-Farac'ın eseri üç kısımdan meydana gelmektedir. Eser'in birinci kısmında Hz. Âdem'den başlayıp 1285 yılına kadar olan vakaları kaleme alan Abu'l-Farac, ikinci ve üçüncü kısımlarda din ve kilise hakkında malumat vermektedir. Süryani Mihail'in eserinden önemli ölçüde istifade eden Abu'l-Farac, ölümünden (1286) bir yıl öncesine kadar olan hadiseleri bizzat kaleme almış, onun bıraktığı yerden kardeşi Bar Sawma, Sofi ve diğer muharrirler devam ettirerek 1297'ye kadar olan hadiseleri kaydetmiştir. Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe tercümesini çalışmamızın hemen her safhasında kullandık ve özellikle Süryani Mihail'in eserinin son bulunduğu 1196 yılından sonraki kayıtlardan faydalandık.

İslâm Kaynakları:

Türkiye Selçukluları tarihi için en önemli kaynaklardan biri İbn Bibi'nin el-Evamirül-Alâiyye fi'UUmûr el-Alâiye isimli eseridir. Alaeddin Ata Melik Cüveyni'nin isteği üzerine bu eseri kaleme alan İbn Bîbî, daha önceki hadiseleri tahkik etme imkanı bulamadığından, olayları yazmaya I. Gıyaseddin Keyhüsrev devri ile başladığını belirtilmektedir. I. Alaeddin ve halefleri dönemine ait hadiselerin hiçbir yazılı kaynağa başvurmadan, gördükleri ve işittiklerine dayanarak geniş bir şekilde anlatıldığı eserin, Cimri hadisesinden sonra II. Keykavus'un oğlu Melik Gıyaseddin Mesud'un 1280'de Anadolu'ya geçişi ve nezdine gittiği Abaka Han dönemine kadar bilgi verilmektedir. M.N. Gençosman ve F.N. Uzluk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu eserden istifade ettik.

İbnü'l Esir (1160-1233) tarafından kaleme alınan el-Kamil fi't-Tarih araştırmamızda en çok kullandığımız Arapça kaynaklardandır. İnsanlığın yaratılışından 1230 yılının sonuna kadar cereyan eden olayları anlatır. İbnü'l Esir yalnız İslam-Arap tarihinin değil Türk tarihinde vazgeçilmez kaynağıdır. Eserin son üç cildinin hemen tamamı Türk tarihine tahsis edilmiş olup, Atabeyleri hakkında verdiği geniş malumat kaynak malzemesi olarak çok değerlidir.

İbn Bibi'den sonra Türkiye Selçuklularına ait en mühim kaynak şüphesiz, Aksaraylı'nın Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar adlı eseridir. Mevcudiyeti ilim alemince bilinmesine rağmen, ortaçağ Türkiye'sine dair çalışmaların azlığı dolayısıyla, eserden pek az faydalanılmıştır. Selçuklu Türkiyesi tarihine ait kıymetli metinler neşreden, F. Nafiz Uzluk, kitabın bütün kısımlarını ihtiva eden Nuri Gençosman tercümesini, Selçuklu Devletleri Tarihi adı altında çıkarmıştır.

Tetkik Eserler:

Ülkemizde, Selçuklu Anadolu'sundaki Ermenileri konu alan üç Türkçe eser vardır. Bunlardan birincisi Prof. Dr. Mehlika Aktok Kaşgarlı tarafından kaleme alınan Kilikya Ermeni Krallığı hakkındaki "Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi" isimli eserdir. Müellif bu eserinde özellikle İtalyan ve Vatikan arşivlerine dayanarak, Kilikya Ermeni Krallığı üzerinde durulmakta ve bu Krallığın Haçlılar tarafından askeri bir üs olarak kullanılmak amacıyla kurulduğunu ortaya koymaya çalışılmaktadır.

Diğer bir Türkçe eser de, Prof. Dr. Ali Sevim tarafından kaleme alınan "Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri" adlı eseridir. Müellif bu eserde, Türklerin Anadolu'yu fethetmeye başladığı dönemden itibaren, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularının Ermeniler ile olan Siyasi münasebetlerine ana hatlarıyla temas etmiştir.

Esat Uras ise "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi" adlı eserinde Ermeni tarihinin başlangıcından Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki ilişkilerine kadar uzun bir dönemi konu almıştır. Özellikle Ermeni tarihi ve tarihinin başlangıcıyla ilgili konularda kendisinden istifade edilmiştir.

Ayrıca gerek Türkiye Selçuklularına ait ve gerekse Ortaçağ bölge tarihine ait eserler çalışmamızda yer almıştır. Başlıcaları: Osman Turan'ın "Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi" ve "Doğu Anadolu Türk Beylikleri Tarihi", Steven Runciman'ın "Haçlı Seferleri Tarihi", Claude Cahen'in "Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler" Rene Grousset'in "Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi" isimli eserlerdir. Bu eserlerin haricinde yararlandığımız eserler çalışmamızın bibliyografya kısmında verilmiştir.

GİRİŞ

1. Ermeni Tarihine Kısa Bir Bakış

Ermeni tarihçileri Ermenilerin Kökenini ikiye ayırmaktadırlar. Bir kısmı Ermenilerin kökünü, Kitabı Mukaddes rivayetlerine bağlayarak, Ermenileri Sincar'dan gelmiş olan Yasef Evradından, (Hayıktan) çıkarırlar¹. Bunlara göre, Nuh'un gemisi Tufan'da, Ararat (Ağrı) Dağı üzerinde durmuş, sular çekildikten sonra, Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgede yerleşmiş ve civara yayılmışlardır. Nuh'un torununun torunu olarak kabul ettikleri Hayk, 130 yaşında iken Sincar taraflarına gitmiş, Babil Kulesi'nin inşası sırasında orada bulunmuş ve kulenin yıkılması üzerine de oğulları ve torunları ile birlikte kaçarak Ermenistan'a gelmiş ve Ermeniler burada kendisinden türeyerek çoğalmışlardı². Bu görüşü öne süren tarihçiler ; Ermenileri Ermenistan denilen bölgenin yerli halkı olarak kabul ederler³. Son zamanda çıkan bir kısım tarihçiler de Ermenileri M.Ö. VII. Yüzyıl sonlarında Balkanlarda gelen ve M.Ö. VI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'ya yerleşen Thrak.- Frigler'e mensup⁴ olduğu kabul edilen Firikyalılar'ın bir kolu olduğunu ileri sürerler ve tarihlerini de milattan önce yedinci ve altıncı yüzyıldan başlatırlar. Ermenilere göre Ermenistan, büyük ve küçük diye ikiye ayrılır. Büyük Ermenistan; kuzeyden Karadeniz ve Gürcistan, batıdan Kızılırmak, doğuda İran ve Hazar denizi, güneyde İran ve Irak ile çevrili yerlerdir. Küçük Ermenistan ise, Fırat'ın batısında kalan yerlerdir. Ayrıca; Ermeniler, Adana, Çukurova, Tarsus ve Toros dağlarının güneyinde ve Akdeniz'in kuzeyinde kalan "Kilikya" dedikleri yerleri de ana vatanları sayarlar⁵.

Bu yerlerden Fırat, Dicle, Aras, Kur, Kars çayı, Seyhan, Ceyhan, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Çoruh nehirleri akmaktadır. Van, Urmiye ve Çıldır gölleri de bu bölgededir. Ortaya çıktıkları yerler genellikle Van gölünün doğusu ile Hazar denizinin batısı arasındaki bölge, yani bugün ki Sovyet Ermenistan'ın hudutları dahilindeki yerlerdir⁶. Bölgenin en önemli dağları Ağrı, Erburuz, Bingöl, Süphan, Munzur, Sason ve Köse dağlarıdır. Buraları,

¹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ankara 1950, s.22, Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri tarihi**, İstanbul 2004, s.21.

² Esat Uras, s.22.

³ Esat Uras, s.22.

⁴ Marius canard, "Arminya" **Encyclopaedia of islam**, c.1, London 1965, s.34; Rene Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, İstanbul 2005; Esat Uras, s.19; İrfan Işık, **Birlikte olduğumuz Halklar**, İstanbul 2000, s.101; Bayram Kodaman, "Ermeni meselesi (Tarihi ve Siyasi bir değerlendirme)", **Yeni Türkiye Ermeni Meselesi özel sayısı** (Ocak-şubat 2001), c.I, s.37, s.200-212.

⁵ G. Ural, s.18.

⁶ Ernest Honigman, **Bizans Devletinin Doğusu Sınırı**, Çeviren Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s.145-188.

denizden oldukça yüksek ve iklimi serttir⁷. Ermeniler, Büyük Ermenistan'ı kendilerine göre, on beş vilayetten ibaret saymaktadırlar.

M.Ö. 188 tarihinde kurulan Artaksias krallığı zamanında, Aramice, “Yüksek/ Yukarı Ülke” demek olan “Armenia” adı, Muş ve Ahlat bölgeleri için kullanılan coğrafi bir terimdir ırk ismi değildir⁸.

Tarih boyunca Ermenilerin yaşadıkları yerler, istila ordularının geçtiği ve büyük göçlerin yolu üzerinde olduğundan, çeşitli milletler gelerek buralara yerleşmişlerdir. Ermenilerin topluca yaşadıkları bu yerlere Roma İmparatorluğu zamanında İdari bir bölge olarak Armenia denmiştir⁹. Bu topluluğun ismi Akhamanis kitabelerinde ve Herodot Tarihinde, Ermeniler olarak geçer¹⁰. Fakat Ermeniler kendilerine ilk tarih sahnesine çıktıkları günden beri, **Hayk**, yaşadıkları yerlere de **Hayastan** ismini vermişlerdir¹¹. Ermeniler hakkında yapılan araştırmalar, bunların hemen hemen tek gayelerinin zengin olmak olduğunu, bu sebeple kanaatli ve iktisatlı bir toplum haline geldiklerini göstermektedir.

Ermeniler, kendilerini her zaman üstün bir ırk olarak görmüşlerdir. Onlara göre, Ermenistan, Doğu medeniyetinin öncüsü olup, asırlar boyunca medeniyetin nöbetçisi olmuştur. Ermeniler, ticareti sevip, sanata önem vermişlerdi. Mimari ve kuyumculuk sahasında da kabiliyetleri gelişmiştir. Bazı tarihçiler tarafından en eski Ermeni eserlerinden biri olarak Ani mabedi harabesinde, Grek- Romen tesiri görülür. Bu katedrali yapan Trdat, Ayasofya'nın kubbesini tamir etmiştir. Ermeniler, tarih boyunca buldukları bölgede İran, Bizans, İlhanlılar, Gürcüler, Selçuklular ve bir çok Türk beyliklerine tabi olmuşlardır. Bağımsız yaşayabilmek için göç etmişlerse de, bu defa gittikleri yerlerde azınlık durumuna düşmüşlerdir¹².

Ermeniler, genellikle orta boylu ve tıknaz, saç ve göz renkleri koyu olan kimselerdir Aralarında sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu Nordik tiplere de rastlanan Ermeniler topluluk olarak M.Ö. VI ve ya IV. yy da ortaya çıkmışlardı¹³.Ermeni

⁷ G. Ural, s.18.

⁸ G. Ural, s.18-19.

⁹ Oktay Akşit, **Roma İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul 1982, s.48.

¹⁰ “Ermeniye” **İ.A.**, IV. 322.

¹¹ Mehlike Aktok Kaşkarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s.XIV.

¹² Hüdavendigâr Onur, **Millet-i Sadıkadan Hayk'ın çocuklarına Ermeniler**, İstanbul 1999, s. 25-26.

¹³ Zeki Velidi Toğan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.173; Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987, s.226; Afif Erzen, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara 1986, s.43 vd; Salim Çöğçe, “Ermeni Kimliği hakkında bir değerlendirme” **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu**

tarihçilerinin hemen hepsi, köklerini kaynak olarak daha çok kendilerine, yakın kavimlerin; Asur, Yunan ve Yahudilerin eserlerine bağlarlar¹⁴. Medlerle İranlıların birleştiren Kyros(Kuruş) Ermenileri de hakimiyeti altına aldı. İskender'in İran seferi neticesinde Ermeniler önce İskender'in, hakimiyetine girdiler. İskender'in ölümünden sonra da Seleukosların idaresi altına girdi. Seleukos kralı Büyük Antiakos, M.Ö. 189 kışında Manise savaşında, Romanlılara yenilince, 188 de imzalanan Apameira anlaşması neticesinde Ermenilerin yaşadığı bölge Seleukoslar'dan ayrılarak, Roma himayesinde Antaksos ve Lariadris riyasetinde iki tampon devletçik kuruldu¹⁵.Roma ve Part Devleti arasında ulaşım karmaşık ve bir türlü çözülemeyen mesele olarak kaldı. Ermeniler iki düşman kuvvet arasında dengeleri kollayarak kendi çıkarları doğrultusunda varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Parthlar ortada kalkıp yerlerine Sasaniler İran'da hakim olunca (224), bu sefer Ermeniler Sasanilerin kontrolüne girdiler. Bu da beraberinde İrani unsurların Ermeni kültürüne tesiri ve şekillendirmeyi getirdi. Fakat Ermeni kralı, Grigor Lusovariç tarafından vaftiz edilmesi ve dünyada ilk defa Ermenilerin Hıristiyanlığı topluca kabul etmeleriyle birlikte (301) Sasaniler ile aralarının bozulmasına sebep oldu. Bu tarihten itibaren Ermeni bölgesinde,Roma ile İran arasında çok çetin mücadeleler başladı¹⁶.Sasaniler ateşperest idiler. Ermeniler ise Hıristiyanlığı seçince aralarındaki dostluk bozulmuş oldu¹⁷.

387'de Ermeni kralı III. Arşak zamanında Ermeni toprakları beşe bölünmüş, dört parçası İranlıların eline geçmiştir Roma'ya düşen kısmında Arşaklı bir idare kurulmuşsa da sonunda bu bölge Roma genel valileri tarafından yönetilmeye başlandı. ¹⁸İran'ın payına düşen bölgede ise Ermeniler krallıklarını devam ettirmek istemişlerse de İran asıllı ailelerden Marzapanlar, feodal idareyi ele geçirince İranlılar Ermenilere ateşperest din adamları yollayıp kendi dinlerini kabul etmeleri konusunda tavsiyede bulundular. Ermeni din adamlarıyla Marzapanların katıldığı büyük bir meclis toplandı. Uzun müzakereler neticesinde Sasanilerin teklifi reddedilmiş savaş için hazırlıklara başlanmıştır.Savaşta Ermeniler müthiş bir bozguna uğradılar. Sasaniler tekliflerini reddeden din adamlarını İran'a çağırıp öldürdüler. Fakat zamanla Ermenilerin üstündeki baskıyı gevşettiler ve

Sempozyumu, Ankara 1991, s.95. İsmet Parmaksızoğlu, "Ermeniler" **Türk Ansiklopedisi**, XV. 232: "Ermeniler" Anabiritannıca, VIII, 267: 367.

¹⁴ Esat Uras, s.22.

¹⁵ Gültekin Ural, Ermeni Dosyası, İstanbul 1998, s.17.

¹⁶ Abulfarac, **Abul Farac Tarihi**, Türkçeye çev: Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987 s.144.

¹⁷ Esat Uras, s.77; Abulfarac, s.155.

¹⁸ Abulfarac, s.165.

aralarındaki mücadele de baskınlar şeklinde devam etti¹⁹. Ermeniye, Persler ve Romalılar arasında kalan bir tampon bölge olmuş ve her zaman uzun, kanlı mücadelelere sahne olduğundan istikrarlı bir yönetime sahip olamamıştı. Roma imparatorluğu bu bölgeyi tampon bölge addetmiş, daha sonra kralları kendi tayin etmek şartıyla küçük krallıklarla ayırmıştı. İleriki zamanlarda da direkt ilhak politikası takip etmişti. Hıristiyanlıktan önce, ateşe tapma, İran ile Ermeniler arasında ortak bir dindi. Ermenileri İranlılarla birleştiren en önemli sebep; bu şekildeki din, dil ve kültür birliği olmuştu. Hıristiyanlığın Ermeniler arasına girmesi onları Bizansa yaklaştırmıştı. Daha sonra, Sasani hükümdarları ise, Ermenileri ateşe tapmaktan vazgeçirmeye çalışmışlardı. Ardaşir, Hüsrev, binlerce Ermeniye İran'ın içlerine sürmüş; II. Şahur, birçok şehri yakarak 70 bin Ermeni Parthia'ya göndermişlerdi. İran ve Ermenistan arasında V. Yüzyılda din savaşları başlamış, çarpışmalar sırasında yapılan katliamlardan kurtulanlar esir olarak; Parthia, Bacteria, Hyriania, Mazendaran, Horasan, Nişabur ve Hozistan'a gönderilmişlerdir. Binlerce Ermeniye İran içlerine süren hükümdarların başında II. Yezdicerd gelir. Arapların Sasani İmparatorluğunu yenmeleri ile din savaşları sona ermiş, Arapların Ermenistan'ı almaları sırasında da binlerce Ermeni, Nahçıvan, Muş ve Dvin'den Arabistan'a, Suriye'ye gönderilmişti. Bizanslılar ise, mezhep düşmanlığı ve uğradıkları ihanetler yüzünden Ermenileri buldukları yerlerden sürmek hususunda daha sert davranmışlardı. Böylece, Ermenilerin din hürriyetleri ile milliyet ve dinlerine sahip olmaları, ancak; kendilerine karşı son derece hoşgörülü davranan Selçuklular zamanından itibaren mümkün olabiliyordu. Ermenilerin Rumlar vasıtasıyla tehcir ettirilmeye başlanması ise, Ermenistan denilen bölgenin Doğu Roma İmparatorluğu ile İran arasında bölünüşünden ve dördüncü yüzyılda başlar. Böylece, ana dil yasak edilmiş, ruhani reislerin millet üzerindeki hakları kaldırılmıştı. Bunu gerçekleştirmek için de Bizanslılar, Ermenileri daima buldukları bölgenin dışına çıkarmışlardı. İmparator II. Justinyanus, Ermenileri Malatya bölgesinden zorla çıkararak, İstanbul'a ve Trakya'ya göndermişti. Keza, 582'de imparator Maurikios, birçok Ermeni'yi Trakya'ya göndermiş, bunlardan taburlar meydana getirerek Avarlar'a karşı kullanmıştır. VIII. yüzyılda Konstantin V, Erzurum'u alınca, buraları yağma ettirdikten başka, Ermeniler İmparatorluğun çeşitli bölgelerine dağıtmıştır. Bundan sonra İmparator II. Basil'in X. Asırda çok sayıda Ermeniye tarımda kullanmak üzere ve Bulgarlarla Macarlara karşı savaş sokmak için Trakya Makedonya, Tesalya ve Bulgaristan'a gönderdiğini görüyoruz. Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine

¹⁹ Abulfarac, s.166; Uras, s.71.

dağılmalarının bir başka sebebi de Büyük Selçuklu Devletinin kurulmuş olmasıdır. Haçlılardan sonra, 30.000 kadar Ermeni, Kıbrıs'a, Girit'e ve İtalya'ya gitmiş, Moğol istilası sırasında da Moğollar, bir çok Ermeni'yi Kazan ve Astrahan taraflarına götürmüşlerdir. Daha sonları Macaristan'a, Romanya'ya Transilvanya'ya, Lehistan'a ve Hindistan'a kadar uzanan Ermeni göçleri olmuştur.²⁰

Ermeniler Doğu Anadolu'da belli başlı birkaç prenslik kurmuşlardır:

a) Ani Bagratlıları (885-1045): Ermeni Krallıkları içerisinde en önemli olanıdır. Bu krallığın başkenti önceleri Bazaran, 961'den sonra da Ani oldu. Hükümet merkezi III. Aşot tarafından Ani'ye nakledilmiş olup, 1045'te Bizans tarafından yıkılmıştır.

b) Kars Bagratlıları (962-1064): Başkenti Kars olan bu krallık Selçuklu akınlarına dayanamayıp, 1064'de sultan Alparslan'ın Kars'ı fethetmesiyle son bulmuştur.

c) Taşrik Bagratlıları (982- 2064): Merkezi Lori'de bulunan Taşrik Krallık ailesi Selçuklu himayesine girerek, 1064'te İslamiyet'i kabul etmiş ve daha uzun müddet yaşamış ise de önemli bir rol oynamamıştır.

d) Ardzruniler (908- 1021) : Merkezi Van olmak üzere Vaspurakan eyaletinde kuruldu. Sacoğulları emirlerinden Afşin'in yerine geçen kardeşi Yusuf, Armenia prenslerini hükmü altına alabilmek için I. Simbat (890-914)'a rağmen, 908'de Ardzruni ailesinden Vaspurakan prensi Gagik (904-936)'e Armenia Meliki ünvanını tevcih etmiştir. Son kralları Senekerim, Ardzruni ülkesini 1021'de Bizans'ı terk etmek zorunda kaldı.²¹

Doğu Anadolu'da kurulan bu devletçiklerin en güçlüsü, Ani'yi başkent edinmiş olundu; Ani, 10. Yüzyılda, Bagrat'lı krallar yönetiminde, altın çağını yaşadı. 1018'de Selçuklu akınları başlayınca önce, başkenti Van olan Vaspurakan yöresinin, Ardzruni ailesinden Ermeni kralları (1021'de); sonra da, Bağrat'lıları (1045'de), ülkelerini Rum İmparatorluğuna bırakıp, bu devletin kendilerine verdiği daha iç bölgelere çekildiler. Kars'ı başkent edinen Bagrat'lı krallar ise Alp Arslan'a teslim oldular (1064). Bugünkü Türkiye dışında Lori'yi başkent edinmiş Taşirk ailesinden Krallara gelince: bunlar, aynı yıl (1064'de) İslamı kabul edip Selçuklu hâkimiyetine girmişlerdir. Doğu Anadolu'dan çekilen Ermeniler, ağır ağır yer değiştirerek, Çukurova yöresine yerleşmeye başladılar;

²⁰ G. Ural, s.18-24.

²¹ Urfalı Mateos **Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev: Hrant. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. XVIII- XIX.

ancak, tarihin hiçbir döneminde Çukurova halkının çoğunluğunu oluşturabilmiş değillerdi. Bunların başında bulunanlardan Rupen, Sis(Kozan)'ı başkent edinerek, Çukurova'da bir Beylik kurdu ve Haçlılar gelince, onların koruyuculuğu altında, gücünü arttırdı. 1198'de, Beyliğin başındaki II. Leon, Haçlılardan Kral'lık tacını aldı, 1199'da Tarsus kilisesinde törenle başına geçirdi. Ermeni krallar yönetiminde bulunan, ama halkının ancak azınlığı Ermeni olan bu devlet Küçük Ermenistan krallığı diye anılır²². Ermeniler M.Ö. 521'den 344'e kadar Pers İmparatorluğu, M.Ö. 334'ten 215'e kadar Makedon İmparatorluğu ve M.Ö. 334'ten 190'a kadar da selefkiler'in egemenliğinde yaşadılar. M.Ö. 100'dan M.S. 220'ye kadar Ermenistan, Roma ve Part imparatorluktan arasında bir çok kez el değiştirdi. 220'den sonra Ermenistan 5. Yüzyıl başına kadar Sasaniler, 7. yy'a kadar Bizanslılar ve 10. yy'a kadar Araplar tarafından yönetildi sonra tekrar Bizans'a katıldı. Daha sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklular hâkimiyetine girdikten sonra Moğol ve Memluk, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı hakimiyetine girmişlerdi²³. Ermenilerin tarih sahnesinde çıktığı günden XI. yüzyıla kadar geçen zaman dilimlerine bakıldığında köklü bir devlet geleneklerinin olmadığı görülmektedir. Ermenileri bir arada tutan en önemli unsur din olmuştu. Ermenileri birbirine bağlayan tek faktörde bu idi. Ermeni prenslerinden bazıları denge siyaseti uygulamaya çalışmışlarsa da bu politikalar kısa süreli çıkarlar sağlamış; uzun vade de bu politikaların hiçbir getirisi olmamıştı. Çünkü denge siyaseti yürüten prens (Kral) vefat ettiği zaman yerine geçen veliiaht tamamen kendi politikasını yürütmeye çalışmıştı. Tarihte kurulan devletlere bakıldığında belirli bir çizgide ilerleyen toplumlara hiç benzemeyen Ermeni toplulukları maddi ve manevi çıkarları doğrultusunda değişik kavimlerin emri altına girmeyi kabul etmişlerdir(Pers, Makedon, Roma, Selefkinler, Partlar, Bizans, Sasani, Türkler vs.). Ermeniler tarih boyunca hâkimiyeti altına girdiği devletlerin uluslarıyla kültür alış verişi içerisinde olmuşlardır. Bağımlılıkları çok daha uzun vadede olan bazı Ermeni toplulukları ise asimilasyona uğramıştır. Bunun sebebi ise Ermenilerin hâkimiyeti altına girdikleri devletlerin (milletlerin) kültürel yönden baskın olması ve Ermenilerin genellikle hâkimiyet altında yaşamaya alışkın bir topluluk olmasında kaynaklanmıştır. XI.yüzyıldan sonra Anadolu'ya hakim olan Türklere karşı yapılan hemen hemen ittifakta Ermeniler katolizor olmuştur. Bunda Ermeni milletinin ırki yapısı da etkiliydi.

²² Bilge Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 1998, s.152.

²³ Ersal Yavi, **1856-1923 Emperyalizm Kıskaçında Türkler, Ermeniler, Kürtler**, Ersal Yavi, İstanbul 2003, s.108.

I. BÖLÜM

BİZANS ERMENİ İLİŞKİLERİ

1.1. Bizans Devletinde Ermenilerin Konumları

Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce Ermeniler, Bizans hâkimiyetine girmişlerdir. Ermeni toprakları, Bizans Devletleri sınırlarında kalmıştır. Türklerin Ermenilerin yaşadığı bölgelere yaptığı akınlar aslında direk Bizans'ın doğu sınırlarına yapılmaktaydı. Bu sebeple Türk – Ermeni ilişkilerine geçmeden önce Bizans –Ermeni ilişkilerine değinmek gerekir.

Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra doğuda kalan kısmına, Doğu Roma imparatorluğu dendiği gibi, Bizans İmparatorluğu da denmektedir Coğrafi konumu itibariyle Ermenilerle yakın ilişki içinde bulunan Bizans, batı sınırları boyunca Peçenek ve diğer kavimlerle kıyasıya mücadele ederken, doğu sınırında ise Sasaniler bulunuyordu. Ermeniler, Bizans-Sasani mücadelesinde coğrafi konumları itibarıyla önemli bir yer işgal ettiler. Her iki taraf Ermenileri lehlerine çevirerek birbirlerine galebe çalmak arzusundaydı. 550 yılında cereyan eden bir savaşta Ermeniyeye bölgesi bir kez daha el değiştirerek Sasanilerin eline geçti²⁴.

Savaş neticesi Bizans her yıl Sasanilere haraç verecekti. Anlaşma gereği verilecek paranın zamanı gelince Bizans bu ödemeyi reddederek, Sasanilerle yeniden savaşa tutuştular. Eskiden olduğu gibi savaş yine Ermeniyeye etrafında cereyan ediyordu. Bu araziye sahip olmak Bizans için şimdi her zamankinden daha büyük önem taşıyordu.²⁵ Uzun mücadeleler sonucu askeri gücü zayıflayan Bizans için Ermeniyeye toprakları asker deposu olabilirdi.Sasaniler bu topraklardan çekilince bölge Bizans'ın eline geçmiştir.²⁶ Fakat Sasaniler ve daha önceki İran yönetimlerinin idaresi altında yaşayan Ermenilerle, Bizans ve Bizans Ermenileri arasında büyük kültürel farklar ortaya çıktı. Büyük Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya yapmış olduğu mülki ve askeri teşkilat, 7. Yüzyılda İmparator Heraklius zamanda bütün bütün değişmiş ve Anadolu 17. Thema'ya ayrılmıştı. Bu sistem gereğince, Anadolu bölgelere ayrılarak bu bölgelere askeri birlik iskân edildi ve birlik mensuplarına araziler tahsis edildi²⁷. Büyük toprak sahiplerinin yavaş yavaş bu sınır bölgeleri halklarının topraklarını ele geçirmesiyle küçük köylü- asker in toprağı kalmamış

²⁴ Ostrogorsky, **Bizans Devleti, Tarihi**, Çev.Fikret Işıltan, Ankara 1981, s.176-7.

²⁵ Ostrogorsky, s.73.

²⁶ Vasiliev, **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara 1943, s.395; Ostrogorsky, s.73.

²⁷ “Thema kelimesi kolordu manasına gelmekte olup, sonradan bu yeni askeri bölgelere ad olarak kullanılmıştır” Bkz. G. Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s.90.

ve onlarda ülkenin savunmasına karşı ilgi duymaz olmuşlardır. Hatta bir bölümü karşı tarafa geçmiştir. II. Basileios son senelerde Türkmenlerin Van Gölü havzasında bulunan Ermeni Vaspurakan Krallığına taarruzunu müteakip Kral Senekerim Adrzruni memleketini Bizans İmparatorluğuna terk etmiştir²⁸. Bunun üzerine burada krallığın ismi ile yeni bir tema vücuda getirildi²⁹. Bu topraklar Bizans İmparatorluğuna katıldıkça, Bizans yönetimi sınır bölgelerine kendi ordusunun birliklerini yerleştirip, buradaki önemli Ermeni ailelerine, onlara bağımlı kimselerle birlikte, İmparatorluğunun daha içteki bölgelerine taşıyarak oraları nüfuslandırmayı düşünmüştü. Bu yolla Ermenilerin, Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye'deki çeşitli eyaletlerce, yerleştirilmiş oldukları görülüyor. Ermeniler buralarda da kendi ülkelerindeki gibi aralarında bölünmüş olduklarından, gittikleri her yerde, uzun süreden beri bu bölgelerde yerleşmiş halklarla olan ilişkilerinde, yeni bir çatışma ve anlaşmazlık nedeni olmuşlardı³⁰. Doğudaki Hıristiyan kiliseleri hiçbir zaman birbirleriyle bağdaşmamışlardı. Ortaçağların başlarında Müslüman ülkelerinde taraftarları olanları ise, Bizans Kilisesinin egemenliğinden tamamen uzaklaşmışlardır. Ermenilerin Yakubilerin ve öteki Kiliselere bağlı halkların yaşadığı bölgeleri Bizans ele geçirince Ortodoks kilisesi karşı çok sert yöntemler kullanılmıştı. Örneğin bu kiliselerin din liderlerini belirli sınırlar içinde yaşamaya zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu olarak da, hoşnutsuzluk ve Ortodoks kilisesinde kopuşta daha hızlı olmuştu³¹.

1.1.1. Bizans – Ermeni Mezhep Mücadelesi

Ermeniler M.Ö. IV.yüzyılda Bizansla birlikte Hıristiyanlığı kabul ettiler ama bu yeni durum Ermenistan'da Bizans politikasını değiştirmede. Aksine kısa bir süre sonra Ermeniler, Papaz Gregor'un kurduğu Gregoryen kilisesine bağlanınca, Rum kilisesi bundan rahatsız oldu. Gregoryen mezhebinin Bizans topraklarında yayılmasını istemiyordu. Diğer yandan Ermenistan Bizans için sürekli bir huzursuzluk kaynağı idi. Bu iki önemli neden üzerine, Bizans, Ermenistan'ı Ermenilerden temizleme yolundan bir politika izlemeye başladı. Böylece hem Ermeni kilisesinin yayılması önlenmiş olacak hem de Ermenistan'da sükunet sağlanacaktır³². Bizans'ın bu politikası, Türklerin Anadolu'ya gelişlerine kadar aralıklarla sürdü. Bu politika çerçevesinde öncelikle feodal aileler

²⁸ M. Beşir Aşan, **Türk İskân İzleri**, Ank. 1992, s.34.

²⁹ C. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev: Yıldız Moran İstanbul 1994 s.80.

³⁰ C.Cahan, s.80.

³¹ C. Cahen, s.80.

³² Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", **Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, C.I, s.37, Ocak-Şubat 2001, s.38.

bölgeden uzaklaştırıldı. Derebeyi ailelerin bir kısmı sürüldükten sonra, bölge halkının da önemli bir kısmı Trakya'ya zorla göç ettirildi (Tehcir edildi). Tehcir edilenlerin yerine başka bölgelerinden insanlar getirilip yerleştirildi³³.

Bizans hakimiyetindeki Ermenileri iki şekilde incelemek mümkündür: Bizans'ın yerli Ermenileri Grek Ortodoksisini kabul etmişlerdi. Bunların Ermenilerle hiçbir ilişkisi kalmamıştı. Grekleşmişlerdi. Bu bakımdan bunlarla Pers, daha sonra da Arap Ülkelerinden göç eden Gregoryen Ermenileri arasında aşılmaz bir duvar mevcuttu. İkinci tür Ermeniler ise Araplara tabı olanlardı. Bunlar Gregoryen Ermenileridir. İran ve Arap hakimiyetinden Bizans'a göç etmişlerdi. Fakat Bizans'ın politik ve dini hakimiyetini kabul etmemekte ısrar ediyorlardı ve Bizans'a karşı direniyorlardı³⁴. Bizans tarihçileri de, bu iki tür Ermeni'yi kesinlikle dikkate almamıştı. Armeno- Grek deyimiyile tanımlayacağımız Bizans Ermenileri, gerçek Gregoryen Ermenilerini fırsat buldukça takip, tehcir etmiş hatta öldürmeye kadar gitmişti. Ermenilerin bugün kendilerine mal ettikleri imparator, general gibi kişiler, Armeno- Grek'tir³⁵.

Bizans zulmü altında ezilen Süryaniler ve Ermeniler "Rafızı" Rumları kadınlaşmış sayıyor onları cezalandırmak için Allah'ın Türkleri gönderdiğine inanıyorlardı³⁶. Türklerin önünde Rumlar garba ve Balkanlara doğru çekilirken, bu ilk şaşkınlık devresinde Ermeniler de Torosların dağlık bölgelerine ve Kilikya'ya doğru göçüyorlardı³⁷. Bu durum zaten Bizans hakimiyetinde bulunan Ermenilerin Anadolu'ya yeni yerleşim yörelerine sevk edilmelerine sebep olmuştur. Ermeniler sistemli bir şekilde Doğu'dan çekilmiş, Malatya ve Fırat Boylarına yerleştirilmek istenmişti³⁸. Bu da bize şunu gösteriyor ki, Bizans, Ortodoks kilisesi haricindeki etnik unsurlara zulumkar bir siyaset takip etmiştir. Bu şekilde Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye'deki çeşitli eyaletlere Urfa ve diğer El-Cezire'deki sınır boylarına yerleştirilen Ermenilerin buralarda da huzursuzluk çıkardıkları görülmektedir³⁹.

Büyük Türk Göçebelerine, hayat tarzına ve Türk Devlet sistemine nüfuz edemeyen yabancı tarihçiler; Hıristiyanların, Selçuklu Türklerinden çok zulüm gördükleri ve Haçlı

³³ Yavuz Ercan, s.38.

³⁴ Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s.141,142,143.

³⁵ M. Aktok Kaşgarlı, s.144.

³⁶ O. Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İst., 1980, s.203; H. Onur, s.31.

³⁷ O. Turan, s.205; M. Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul 1990, s.66.

³⁸ M. Aktok, Kaşgarlı, s.145.

³⁹ C. Cahen, s.80-81.

seferlerinin bu sebeple başladığını ileri sürmektedirler. Bu asılsız hüküm de, şüphesiz tarihçilerin ilk Türkmen akınları hakkında kroniklerin verdiği kayıtları mübalağa etmeleridir. Halbuki Haçlı seferlerinin hazırlandığı Sultan Melikşah Devri (1072-1092), Müslüman ve Hıristiyan kaynaklarında mutlak bir adalet, hürriyet ve saadet devri olarak tarihe intikal etmiştir. Hatta Bizans'a Hıristiyan ülkelerine karşı istila ve fetihler yapan Tuğrul Bey ve Alparsalan'da bu yabancı kaynaklarda, yüksek adalet ve faaliyetler ile tanınmışlardır⁴⁰.

Türkmenler bazı bakımlardan yeni unsurlar getirdiler. Yağmacılık, gerçekten büyük bir felaketti. Fakat ondan korunmak için uzakta bulunan ve hor görülen Rumlardan daha çok Müslüman amirlere ve dahi bizzat Türkmenlere itaat etmeye umutla bakılıyordu. Türkler hiçbir zaman vergi teklif etmiyorlardı; çünkü devlet teşkilatına sahip değillerdi ve ananevi olarak hayatını akınlarla geçirmeye alışmış bir halkın kendilerine fayda sağlayan nimetlerin nereden geldi pek önemli değildi⁴¹. Türkiye Sultanları, henüz toprağa yerleşmemiş, göçebeler yanında istihlal yapan Hıristiyanları korumayı iktisadi siyaseti içinde de tabii sayıyorlardı. Bu sebeple yalnız idarelerinde yaşayan hıristiyanları memnun etmiyor; aynı zamanda Bizans'ın mali ve dini tazyiklerinden bıkan hudutları ötesindeki halkları da kendilerine çekiyor ve fetihlerini kolaylaştırıyordu⁴². Ermeni asillerinden bir kısmının yoktan kavga çıkararak dini politikasının, vergi sistemi halka yabancı yöneticilerin ve birliklerin gönderilmesi gibi hususlar aradaki düşmanlığı arttırıyordu. Türklere karşı güçsüzlükleri sebebiyle ve Bizans'ın askeri baskısı sonucunda topraklarını Basileius'a terk etmek mecburiyetinde kalanlar ve ondan Kapadokya'da verdiklerini telafi edici avantajlar sağlamış olanlar bile bu dahili çizgi istikametinde çekişmelerini ve Rumlar'a düşmanlıklarını yaygınlaştırmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. X.uncu asrın devamınca, Ermeniler, Bizans devlet işlerinden büyük bir rol oynayacaklar ve Bizans'a; asker, general, idareci, diplomat hatta imparatorlar verecekti. Köklü bir devlet geleneğinden yoksun olan Ermeniler zaman zaman yetiştirmiş olduğu şahıslar sayesinde isminden bahs ettirmeyi başarmıştır. Buna rağmen Bizans yönetimi Ermenistan konusunda hatalı bir tutuma

⁴⁰ O. Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s.134.

⁴¹ C.Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", **Bellekten**, s.201, çev.Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Ank. 1992, s.23.

⁴² O. Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s.145.

giderek, Özerkliklerine saygı göstermek yerine, Bizansa bağımlı kılmak için her yola başvurmayı seçmiştir⁴³.

1.2. Arap- Bizans İdareleri Altında Ermeniler

Ermenilerin yaşadıkları bölgede Arap – Bizans hakimiyet mücadelesi devam etmiş, İmparator IV. Konstantions'un 678'de Araplar'a karşı kazandığı zaferle doğuda durumu lehine çevirmiştir (678)⁴⁴. Buna mukabil hilafet, Muaviye'nin ölümünden beri iç karışıklıklar yüzünden zayıf düşmüştür. II. Iustiniaus'un Bizans'ta hakimiyeti ele aldığı aynı yılda hilafet tahtına çıkan Abdulmelik, durumu sağlamlaştırmak için Bizans'la yeni bir barış anlaşması akdetmeye uğraşıyordu. Bu anlaşma Bizans Devleti'ne oldukça büyük faydalar sağlamaktaydı. Sadece Arapların Konstantinos IV'a ödemeyi taahhüt ettikleri meblağ yükseltmekle kalmıyor, bu yandan Kıbrıs Adası, diğer taraftan Armenia ve İberyaya üzerinden gelirin iki taraf arasında taksim eden bir anlaşmaya varılıyordu⁴⁵. 691-692 yılında tekrar Emevi-Bizans arasında Kıbrıs yüzünden savaş çıktı. Bu arada yeni İslav birlikleri karşı tarafa geçtiler bu da Bizanslıların Armenia'da Sebastapolis (bugünkü Sulu Saray) civarında ağır bir bozguna uğramalarını ve Armenia'nın Bizans'ta kalmış olan kısmının yeniden Emeviler'in eline geçmesine sebep oldu. Bu durum daha sonra da devam etmiş Armenia bazen Bizans'ın bazen de Abbasilerin hâkimiyetine geçmiş ve tayin ettikleri valileri tarafından idare edilmişti⁴⁶.

873 yılında Basileios Fırat bölgesine doğru ilerleyerek, Zapetra (Doğanşehir) ve Samosata (Samsat)'yı eline geçirdi. Fakat İmparator asıl hedefine ulaşamadı. Çünkü önemli Melitene (Malatya) kalesini almak teşebbüsünde bulunurken ağır bir mağlubiyete uğradı. Ancak Basileios'un bu seferde olduğu gibi, Fırat Bölgesinde ve Toros sınırına yaptığı diğer seferlerde de yarı başarılarla yetinmek zorunda kalmasına rağmen, Bizans Devleti'nin doğu sınırında planlı olarak ilerlemeye başladığı devre açılmış bulunuyordu. Arap Devletinin zayıflaması Armenia'nın da atılımında bulunmasını mümkün kılmıştı⁴⁷. Abbasilerin Armenia'ya gönderdiği valilerin sert tutumlarından ve bağımsızlıklarını elde etmek istemelerinden dolayı Ermeniler sık sık isyan ediyorlardı. 862'de Armenia'ya vali

⁴³ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev: Cevdet R. Yularkıran, İstanbul, 1939, s.83; M.V. Levchenko, **Kuruluşundan Yıkılışına kadar Bizans Tarihi**, İstanbul., 1999 s.174.

⁴⁴ G. Ostrogorsky, s.121.

⁴⁵ G. Ostrogorsky, s.122.

⁴⁶ G. Ostrogorsky, a.g.e., s.122.

⁴⁷ G. Ostrogorsky, s.221.

olarak tayin edilen Ali b. Yahya, bu Ermeni isyanlarını önlemek⁴⁸. ve Bizans İmparatoru'nun Ermeniler üzerindeki nüfusunu kırmak için Halife El-Müstain'in emriyle harekete geçti. Ermeni hanedanları içinden Bagratuni kral hanedanlığına yakınlık gönderildi⁴⁹. Abbasi Halifeliği ile karışıklığa meydan vermemesinden dolayı 882-883 yılında Halife el-Mu'temid tarafından kendisine "kral" ünvanı verildi ve I. Aşot Aniden taç giydi⁵⁰. Bu durum karşısında Bizans'ta harekete geçerek I. Aşot'un krallığını tanıdı. Bu suretle Bagratuni kral hanedanı idaresinde Ermenilerin yükseliş devri başladı⁵¹.

I. Aşot'un ölümünden sonra yerine oğlu Simbat geçti. Bizanslılarla gizlice anlaştığı duyulan Simbat üzerine Afşin gönderildi. Simbat yenildi. 914 yılında da Vali Yusuf b. Ebi's Sac onu çarımha gererek cezalandırdı. Simbat zamanında Bağratlı Krallığı Dvin'den Berzaa'ya ve güney yönünden ise Elcezire'ye kadar genişlemiş bulunmakta idi⁵². Simbat'ın yerine geçen oğlu Demir II. Aşot (914-929), Bizanslılarında yardımıyla Krallığın topraklarını geri aldı ve Ermeniyeye hükümdarı sıfatıyla Farsça "Şahinşah" sanını kullanmaya başladı. Demir Aşot'tan sonra kardeşi Abas (929-953) krallığa geçti. Bir yandan Ermeni feodalleri ile Gürcülerin baskısına karşı koymaya çalışan Abas'tan sonra III. Aşot kral oldu (953-977). Bunun zamanında Ani, krallığın merkezi oldu: ülkenin bayındırlaşmasına çalışıldı⁵³.

Simbat'ın yerine geçen oğlu II. Aşot (914-929) Vaspurakan prensi Gagik'e Sacoğulları'na karşı mücadeleye devam etti. II. Aşot'un Bizans'a meyletmesi üzerine Halife el-Muktedir Bi'llah 915'de Ardzruni'li Gagik'e Ermeniyeye Kralı ünvanını verdi. Böylelikle Arapların Ermeniyeye olarak adlandırdıkları bölgede biri kuzeyde, diğeri de güneyde, merkezi Van olmak üzere iki Ermeni krallığı teşekkül etti⁵⁴. Bu dönemde Abbasi Halifeti'nin de zayıflamasıyla Bizans, Anadolu'da İslam ordularına karşı önemli galibiyetler alıyordu. Bizans'ın galebesinin sebeplerini X. yüzyılda cereyan etmiş olan olaylara bakmak gerekir. Bağımsız hareket eden sugur bölgelerindeki beyleri itaat altına almak isteyen halife el-Mutezid Irak ve Elcezire ümerasını tedip ettikten sonra 900'de uca

⁴⁸ H. Dursun Yıldız, "Sac Oğulları" T.E.D. s.90, s.118.

⁴⁹ H. Dursun Yıldız, "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu**, Ank. 1985, s.30-31; İsmet Parmaksızoğlu "Bağratlılar" **Türk Ansiklopedisi**, c.V, s.41.

⁵⁰ İsmet Parmaksızoğlu, "Bağratlılar", T.A., c.V., s.41.

⁵¹ G. Ostrogorsky, s.221.

⁵² İ. Parmaksızoğlu, s.41.

⁵³ İ. Parmaksızoğlu, s.41.

⁵⁴ G. Ostrogorsky, s.263.

gelmiş ve Tarsus ekabirini tevfiik ettikten başka ucun harp donanmasını yaktırmıştı. Bu olay ve sahiplerinin düşman taarruzuna açık kalmasına sebep oldu. Bundan başka Deylemlilerin Irak'ı istilasını ve Bağdat Türkleri ile mücadeleleri ve nihayet Ali Büveyh'in Bağdat'a hakim olması vukua geldi ve bunu takiben Büveyh hanedanı ile Ekezire'ye hakim olan Hamdan hanedanı arasında uzun bir çarpışma devam etti. Ayrıca bu duruma ilaveten Büveyh hanedanına mensup prenslerin birbirleri ile mücadeleleri ortaya çıktı. Bu yüzden Hamdani Emirleri Elcezire ve Ermeniye ucunu müdafaa edemediler. Nitekim evvela bu uç elden çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki Ermeniler devrinin siyasi çekişmeleri içerisinde yönlerini güçlü olana doğru çevirmişlerdi.⁵⁵

⁵⁵ G. Ostrogorsky, s.257-259.

II. BÖLÜM

SELÇUKLU - ERMENİ İLİŞKİLERİ

2.1. Büyük Selçuklu – Ermeni İlişkileri Selçuklu ve Fethi öncesi Anadolu’da Ermeniler

Bizans hâkimiyetindeki Anadolu’da vuku bulan Selçuklu fetih ve yerleşme hareketlerinden önce, Doğu Karadeniz kıyıları, Gürcistan ve Armenia (Van gölü – Batum arası) memleketleri, Gence Dvin, Nahçıvan, Dübely, Tiflis, Tebriz ve Hoy gibi Müslüman emirliklerin hakimiyetleri altındaki kent ve yöreleri dışında Bizans imparatorluğuna tabi Ermeni Bagratuni ailesinin yönetiminde bulunuyordu. Anı’da krallar kralı ünvanlı I. Gagik (990-1020), Loride’de kardeşi Gurgen, Kars (Vanand)’ta Gagik’ in amcasının oğlu Abas (Abbas : 984 – 1020), Gence Karabağ (Erran) bölgesinin güney tarafından yine Gagik’in yeğeni Apusahl (Ebu Sehl) hakim idiler. Aynı aileden III. Bagrat (989-1014) Aphaza ve Gürcü memleketlerinin büyük bir bölümünü ele geçirip hakim olmuş, daha sonra da oğlu I. Giorgi (1041 – 1027) bu hakimiyeti devam ettirmişti⁵⁶.

Tiflis’in güney yörelerinde ise Ermeni Orbelian sülalesi hükümran idi. Söz konusu Bagratuni sülâlesinin başka bir kolu da Çoruh ırmağının güneyi ile Fırat ırmağının kaynakları arasındaki bölgede (Taik, Toy ile Bayburt, İspir ve oltu) egemen idi. Bu kolun önemli bir prensi olan kuropalates Davit, hakim olduğu memleketleri genişletmek amacıyla Erzurum, Pasinler, Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt (Valarşamert, Bağrevand) kent ve kalelerini yönetimi altına almıştı. Fakat onun 31 Mart 1000’de öldürülmesi üzerine, Bizans imparatoru II. Basil (Basileios : 976-1025), Davit’in Bizans’a tabi olarak yönetim bakımından elinde tuttuğu memleketleri imparatorluğa bağlama fırsatını buldu. Bu amaçla o, beraberinde Antakya valisi Nikephoros Uranos olduğu halde, Tarsus’tan Armenia’ya geldi. İmparator, burada Abhaz kralı Bagrat, Lori kralı Gurgen, Kars Kralı Abas ve Vaspurakan kralı Senek’erim (Sanharîb) ile kardeşi Gurgen’i, huzuruna kabul ederek onlara değerli armağanlar verdi ve “Yönettikleri memleketlerin hâmililiğini üzerine aldığını” ilan etti; ayrıca komşu Müslüman emirlere haberler göndererek özellikle Vaspurakan’a karşı saldırılara girişmemelerini tehdit dolu ifadelerle bildirdi. II. Basil, daha sonra Bingöl dağı üzerindeki Hafcic (Havçic)’den Bulanık, Bingöl yoluyla Malazgirt ve Eleşkirt’e geldi. Burada beklemesine rağmen Anı Ermeni Kralı Gagik’in gelmemesi üzerine, Taik bölgesine yürüyerek Tortum gölü yakınındaki Uht’ik’i ve diğer kaleleri işgal

ile buralara Bizans komutanları atadıktan sonra İstanbul'a döndü. Basil, Davit'in elinden tuttuğu bütün Ermeni memleketlerini Bizans'a bağlamış ve esasen Muş ve yörelerinin (Taron), daha önce Bizans'a ilhak edilmiş olması dolayısıyla Gürcistan'a değin olan Ermeni memleketleri böylece doğrudan doğruya Bizans yönetimi altına alınmış oldu. Vaspurakan adı verilen Van gölü havzası ise, Ermeni Ardzruni ailesinin yönetiminde idi. Havzanın doğu tarafı (Antsevatsik) bu aileden Gurgen Haçik'in, güney tarafları (Rıştunik) da kardeşi Senek'erim'in (990-1006) elinde idi. Fakat Haçik'in ölümü (1003/4) üzerine havzanın tümü Senek'erim'in hakimiyetine geçmiştir. Aşağı yukarı Van gölü havzasından Batum'a değin uzanan memleketler, çeşitli Ermeni aile kollarının yönetimleri altında, halklarının birbirlerinden ayrı yaşamaları nedeniyle siyasal bir birlikten yoksun bulunuyordu⁵⁷. Yöresel Müslüman emirliklerle yaptıkları çatışmalar yanında, özellikle derebeylik düzeni içinde bulunan bu aile kolları arasında sürüp giden anlaşmazlıklar da Ermeniler arasında bir birliğin oluşmasına engel olan nedenlerin başında gelmekte idi; ayrıca, tabii görünmelerine rağmen Bizans imparatorluğunun mezhep ve siyasal baskılarına ve hatta zaman zaman ciddi bir şekilde giriştikleri askeri hareketlere karşı aralarındaki anlaşmazlıkları bırakıp geniş direniş eylemlerine başvurmakta idiler. Fakat Bizans İmparatoru II. Basil imparatorluğun Müslüman devletlerle yapmakta olduğu mücadelelerin önemli bir cephesini oluşturan Doğu – Anadolu Bölgesinde, Vasal Ermeni krallıklarının bu isyankar hareket ve davranışlarını hoş karşılamamakta idi. Bu nedenle o söz konusu Ermeni memleketlerinin de yönetimini doğrudan doğruya Bizans'a bağlamak amacıyla kuvvetli ve kalabalık bir orduyla harekete geçerek Doğu Anadolu'ya gelip “Vaspurakan'ı (12 kale, 4400 köy ve 115 manastır) ilhak ettiğini ilan ettikten sonra bu bölgede oturan 40 bin Ermeniye, Bizans'ın geleneksel siyaseti uyarınca, göçe zorlayarak Orta- Anadolu'da Sivas, kısmen de Kayseri kent ve yörelerine yerleştirmiş”, böylece tarihte en büyük Ermeni tehciri yapılmıştı. Basil, Van gölünün kuzeyindeki dağlarla Büyük Zap suyu vadisinden Urmiye gölüne dek uzanan bölgede Grek Vaspurakania adıyla yeni bir eyalet tesis etmişti. Daha sonra (1021/22) Erzurum yönünde hareketini sürdüren Basil, Aras ırmağı vadisinde, Gürcü Giorgi'nin kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra Tiflis'i işgal etmiştir. Kendi üzerine de yürüyeceği korku ve endişesiyle Ani Ermeni kralı Ioannes Simbat (1018-1041) “Ölümünden sonra bütün devletinin Bizans'a devri” hususunda yazılı bir antlaşma imzalamak suretiyle Basil'e itaat ile kentin anahtarlarını teslim etmek zorunda kalmıştı.

⁵⁶ Hüdavendigâr Onur, **Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler**, İst., Mayıs 1999, s.32.

⁵⁷ Ali Sevim, **Genel çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, T.T.K. yayınları, Ankara 2002, s.2.

Kendisi de antlaşmaya göre, ölünceye dek Bizans'ın Anı ve Büyük Armenia valisi olarak kalacaktı. Böylece Vaspurakan'dan sonra Armenia'da Gürcistan'ın bir kısmı ile birlikte, bazen savaş, bazen de antlaşmalar yoluyla, yönetim bakımından doğrudan doğruya Bizans'a bağlanmış oldu⁵⁸.

2.1.1. Tuğrul Bey Devrinde Türk – Ermeni İlişkileri ve Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi

Ermenilerle ilk karşılaşan Türk Toplumunu, Hazar Türkleri idi. Hazar Türklerinin VI. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'da çok önemli girişimleri olmuştu. Batı Türklerinin gerilemesinden sonra, Hazar Türkleri VII. yüzyılın en aktif Türk Toplumuydu.⁵⁹ Hazar Türkleri Dört yüzyıl boyunca Kırım'dan Urd Nehrine kadar uzanan büyük bir devlet kurmuşlardı. Ortaçağ'ın en önemli devletlerinden biri olan, Türk Hazar İmparatorluğunun doğal sınırları yoktu. Hazarlar Dört yüz yıl süren iç barış ve istikrar dönemi yaşatmışlardı. Ermeni Ortaçağ Kronikörleri Hazar Türkleri ve daha sonra Kuman (Kıpçak) Türkleri için "Hardes" (sarı) sıfatını kullanmışlardı⁶⁰.

Müslüman Araplar, Ermenilerin dinlerine karışmalarına karşın mümkün olduğu kadar onlardan yararlanmayı ve vergi almayı yeğlemiştir. Bu nedenle Araplar, Ermenilerin oturdukları yerlerde birçok küçük Ermeni prensliği meydana getirdiler. Feodalite rejiminin hüküm sürdüğü bu dönemde bu küçük Ermeni prenslikler arasında birbirlerini çekememeleri yüzünden birçok savaşlar oldu. Abbasilerin zayıflamasından yararlanan Bizanslılar, yeniden Ermenileri yönetimleri altına olarak Ermeni prensliklerini ortadan kaldırdılar⁶¹.

Ermeni toplumunun karşılaştığı ikinci Türk topluluğu, Türkmenler ile Selçuklu Türkleri idi⁶². Çağrı Beyle 1029'da Anadolu'ya fetihler başlar. Ancak Urfalı Mateos bunu 1018 diye tarihlendirdi⁶³.

Henüz Selçuklu devleti kurulmadan önce, 1015-1021 yılları arasında, Selçuklu başbuğlarından sultan Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in, ilk Selçuklu- Ermeni ilişkilerini

⁵⁸ Ali Sevim, s.3.

⁵⁹ Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s.85 ; Abdurrahman Küçük, "Belgelerin ışığında Türk – Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi**, C. XXXI Fakültesini Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı, A.Ü. Basımevi, Ankara 1989, s.246.

⁶⁰ Kaşgarlı,, s. 86 ; Rene Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi** (Çev: Sosi Dolanoğlu), İstanbul 2005, s.582.

⁶¹ M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ayıldız, Matbaası, Ankara 1963, s.243.

⁶² Kaşgarlı, s.87.

⁶³ Kaşgarlı, s.88.

oluşturan Doğu Anadolu'ya yaptığı keşif seferi sırasında, Ermeni ve Gürcüler, vasal statülerine rağmen Bizans'la ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunuyorlardı⁶⁴.

Çağrı Bey, üç bin kadar bir atlı kuvvetiyle Maverâünnehr'den hareketle Horasan ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya ulaşır Van gölü bölgesi Ermeni topraklarına (Vaspurakan) girdi. O zamana değin hiç Türk askeri görmemiş olan Ermeniler, Ermeni kaynaklarında belirtildiği üzere, "Mızrak, ok ve yaydan silahları çekili olan, beli kemerli, uzun ve örülü saçlı, rüzgar gibi uçan Türk atlıları" karşısında korku ve dehşete kapılmışlardır. Yapılan çarpışmalarda Senek'erim'in, oğlu Davit ve Şapuh kumandasında sevk ettiği kuvvetler, önce biraz direnmeye çalışmışlarsa da çok geçmeden, özellikle "yağmur gibi atılan oklar"ın yarattığı panik dolayısıyla, bozguna uğratılmaktan kurtulamamışlardı. Çağrı Bey, mahfuz ve müstahkem kaleler dışında, Vaspurakan bölgesinin batı taraflarını ele geçirmeyi başarmış, kendisine hiçbir Ermeni kuvveti karşı koyamamıştı. Bu kesin zaferden sonra Çağrı Bey, daha kuzeye Nahçıvan taraflarına yönelerek Gürcü memleketlerine girip akınlara başladı, Gürcü kumandanı Liparit'in savaşa cesaret edememesi üzerine, bütün bölgeye hakim olmakta güçlük çekmedi. Daha sonra o, atlılarıyla Dvin kentinin güneyindeki Nik bölgesine girerek kendilerine karşı koymaya çalışan Becni kalesi kumandanı Vasak Pahlavuni'nin kuvvetlerini bozguna uğratmıştı; hatta Vasak Pahlavuni de ölen arasında idi. Böylece Nahçıvan ve Nik bölgesi de Selçuklu kuvvetleri tarafından akınlara uğratılmıştı. Netice itibarıyla Çağrı Bey, ilk Selçuklu – Ermeni ilişkilerini oluşturan bu keşif seferini tamamladıktan sonra atlılarıyla yeniden Azerbaycan ve Horasan üzerinden Maverâünnehr'e dönüp, devlet kurma yolunda mücadeleler yapmakta olan kardeşi Tuğrul Bey'e ulaşarak ona yaptığı keşif seferi hakkında bilgi vermişti.

Çağrı Bey'in Ermeni ve Gürcülerle giriştiği bu ilk ilişkiler ve mücadelelerden sonra kaynaklarda Balhan, Irak ve Havekiyye adlarıyla anılan Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmen zümreleri, 1028 yılında, Gazneli Mahmut ve daha sonra yerine geçen oğlu Mesut'un sıkıştırma ve şiddetli izlemeleri sonucunda, batı yönüne hareketle Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya, Bizans'a tabi olduğunu gördüğümüz Ermeni topraklarına akınlarda bulunmuşlar, hatta Bizans'la mücadelelere devam etmek üzere, Azerbaycan hükümdarı Vehsudan'ın hizmetine girmişlerdi. Bu Türkmenler, 1038-1043 yılları arasında, Ebu'l-

⁶⁴ Kaşgarlı, 88; **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü araştırma enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s.250-251.

Heyci el-Hezbani'nin yönetiminde bulunan Urmiye'den hareketle Vaspurakan bölgesi Ermeni topraklarına girerek prens Haçik'in kumandasındaki Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratmışlar ve Haçik de çarpışmalar sırasında öldürülmüştü. Daha sonra Aras ırmağı yörelerine gelen bu Türkmenler, Becni kalesine karşı saldırıya geçmişlerde Ani Ermeni kralı Gagik'in müdahalesi üzerine, kaleyi alamamışlar, ancak bu bölgede Ermeni Memleketine akınlarda bulunarak sayısız tutsak ve ganimetler ele geçirmişlerdi. Adı geçen Türkmenler daha sonra Rey'e dönmüşlerdi⁶⁵.

Urfalı Mateos Çağrı Bey'in akınıni şöyle nakledeir :

“467 yılın (1018-1019) başlangıcında, mukaddes haça tapınan bütün Hıristiyan halk, Allah'ın hiddetine maruz kaldı. Resul ve peygamber itaplarının temellerini sarsıldı. Çünkü kanatlı hayvanlar, bütün Hıristiyan memleketlerini ateşe vermek üzere geldiler. Kana susamış yırtıcı hayvanların ilk zuhuru böyle olmuştu. Bu zamanda, Türk tesmiye edilen barbar millet toplanıp Ermenistan'ın Vaspurakan eyaletine geldi ve Hıristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirdi. Bu katliamı haberi kral Senekerim'e erişti. Onun büyük oğlu Davit, zedegan ordusun alıp Türk ordugahına karşı yürüdü. İki ordu, korkunç bir muharebeye tutuştular. Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemişti. Ermeni askerleri Türklerle karşılaşınca Türklerin acayip, şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler ve bir çok Ermeni ve Türk öldü.”⁶⁶. Selçuklular, Doğu Anadolu'ya hakim oldukları zaman, bu bölge halkının büyük kısmı (Bir Kısım Ermenilerde dahil) büyük arazi sahiplerinin elinde adete bir köle hayatı yaşıyorlardı. Bölgeye hakim olan Bizans'ın bunu düzeltecek tesiri ve kudreti yoktu. Bu yüzden halk, kendilerine vergiden başka bir mükellefiyet yüklemeyen, din ve mezheplerine karışmayan Selçukluları bir kurtarıcı olarak karşılamıştı⁶⁷. Çağrı Bey, daha batı seferine çıkarken takip ettiği gayeye uygun olarak (gaza), hareketin başlangıcında, doğrudan Vaspurakan Ermeni Krallığına hücum etmişti⁶⁸. Çağrı Bey, Tuğrul Bey'in 1040 yılında Gazneli devletini Dandanakan Savaşında da yenilgiyi uğratmasından sonra Anadolu Seferine başlamıştı. Büyük Selçuklu

⁶⁵ A. Sevim, s.5; M.Ersan “Selçuklu Döneminde Türk Ermeni ilişkileri” **Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, C.II s.603; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyet”, **60. Doğum Yılı Münübetiyle Fuad Köprülü Armanağı**, İstanbul 1953, s.259-274; M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989, s.32. vd.

⁶⁶ Mateos, s.48; M.H. Yınanç, “Çağrı Bey”, **İ.A.**, C. III, 324; M.A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1979. s. 105-110; Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara 1985, s. 20; Oğuz Ünal, **Horasan'dan Anadolu'ya**, Ankara 1980. s. 84.

⁶⁷ M. Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk - Ermeni İlişkileri**, İstanbul 1990, s.67.

⁶⁸ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu, İmparatorluğu Tarihi**,s.109.

Devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey' in 1043 yılından itibaren Anadolu seferlerine başladığı sıralarda, Bizans İmparatoru II. Basil' in, imparatorluğun doğu sınırlarını güvence altına alma ve dolayısıyla komşusu bulunduğu Müslüman memleketlerini ele geçirme siyaseti nedeniyle, bu bölgedeki küçük Ermeni ve Gürcü siyasi teşekkülleri olan vasal krallıkların yönetimlerini doğrudan doğruya merkeze bağlaması ve Ermeni nüfusunu Orta - Anadolu'ya tetrici sonucunda, bu bölgede artık her hangi bir Ermeni ve Gürcü mevcut değildi. Bununla birlikte birçok Ermeni ve Gürcü generalleri, Bizans ordusunda görev alıp Selçuklularla yapılan savaflara katılmışladı. Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başladığı sıralarda, Bizans tahtına geçen IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Ermeni halkına çok ağır vergiler yükledikten başka birçok Ermeni ileri gelenlerini de Anadolu içlerine sürmüştü. Eski ülkesi Kars ve yörelerini yeniden ele geçirme planlarını uygulamaya çalışan II. Gagik, Kayseri'de bir Bizans kıyımına girişmişse de yakalanıp öldürülmüş, ayrıca Kars ve hatta Van bölgesi Ermeni hanedanlarının tüm soyları adeta yok edilmiş ve onlara ait olan bütün malikaneler ellerinden alınmıştı (1046-48). Bütün bunlardan başka Bizans bürokratları ve papazları, Ermeni kent, kilise ve manastırlarını ele geçirip buralara yerleşmişlerdir; Ermeni kilisesi ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve bu nedenle dini kıyımlar yapılmıştı. Böylece Bagratuni ve Ardruni aileleri yok edilerek ortadan kaldırılmıştı. Bütün bu Bizans eylemlerinin akisleri, bilinen Ermeni kaynaklarında geniş ve kin dolu ifadelerle yer almıştı. Bununla birlikte sonradan cereyan eden siyasi ve askeri olayların gösterdiği üzere, Basil devrindeki Bizans imparatorluğunun kudret ve kuvveti sayesinde, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Gürcü krallıklarının yönetim bakımından Bizans'a bağlanması, daha sonra tahta geçen güçsüz imparatorlar zamanlarında amaçlanan sonuçları vermediği gibi, Selçuklu fetihlerini de kolaylaştırmıştı. Selçuklu Türkleri ile Bizanslılar arasındaki ilk çatışma, VIII.Konstantinos'un krallığı sırasında, Ermenistan hudutlarında 1048 – 1049 yıllarında olmuştu. O zaman Selçuklular galip gelmiş olup bu askeri zaferleri sonunda Doğu Ermenistan'ın bazı bölgelerini zapt etmişlerdi⁶⁹. Doğu Ermenistan'ın bazı bölgelerinin zapt edilmesi ile yetinmeyen Selçuklular Erzurum'a kadar uzanan yıkıcı akınlarına da devam etmekteydiler⁷⁰.

⁶⁹ Mevlüt Oğuz, **Anadolu'nun Fethi Türk – Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923)**, İstanbul 2004, s.58; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.19; Mateos, s.33-34; Gültekin Ural, **Ermeni Dosyası**, İstanbul 1998, s.33

⁷⁰ Kriton Dinçmen, **605'li yıllardan 1461'e**, İstanbul 2004.

2.2. İbrahim Yınal, Kutalmış ve Prens Hasan'ın Anadolu Akınları

Sultan Tuğrul, devletin başkentini Nişabur'dan Rey'e naklettikten sonra Selçuklu prens ve emirlerini batı yönündeki memleketlerin fethiyle görevlendirdi. Bu cümleden olarak İbrahim Yınal, fetihlerini birkaç yıl içinde Hemedan ve İsfahan bölgesinden Dicle Irmağı kıyılarına değin ulaştırırken, Kutalmış da Aras ırmağını geçip Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmeyi başardı. Prens Hasan ve Yakuti, Hazar kıyılarıyla Azerbaycan'ı fetihle meşgul oluyorlardı. Bu sıralarda Erran'da, daha önce görüldüğü üzere, yönetimleri Bizans'a bağlanan Ermeni ve gürcü hakları ile Müslüman Şirvanşahlar ve Şeddadoğulları beylikleri bulunuyordu. Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un 1045 yılında, Gürcü asıllı kumandanı Liparit'in yönetiminde sevk ettiği kuvvetler, Şeddadoğulları beyliğinin başkenti Dovin'e değin ilerlemişlerdi. Kutalmış, Şeddadoğullarının Bizans'a karşı savunma amacıyla, harekete geçerek Liparit'i Gence önlerinde ağır bir yenilgiye uğratmıştı⁷¹. Öte yandan prens Hasan, daha önce görüldüğü gibi, Basil tarafından sınırları genişletilerek Grek Vaspurakanı haline dönüştürülen Van gölü bölgesine akınlara başladı. O, 1047 / 48 yılında, Bizans'ın Vaspurakan valisi Aaron ile Büyük Zap suyu kıyılarında yaptığı savaşta bozguna uğrayıp şehit olmaktan kurtulamadı. Bunun üzerine Azerbaycan Genel Valiliği'ne atanan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'den aldığı buyruk üzerine, Kutalmış ile birlikte harekete geçerek 18 Eylül 1048'de Pasin ovasında Hasankale (Kapetru kalesi) önlerinde (Ügümi köyü yöresi) Liparit, Aaron ve Katakalon kumandasındaki Bizans ordusunu bozguna uğratmış, baş komutan Liparit de tutsak alınmıştı. Ölüm ve tutsaklıktan kurtulabilen bir çok Bizans, Ermeni ve Gürcü askeri, Van ve Anı kalelerine güçlkle sığınabilmişlerdi⁷².Sultan Tuğrul, 1054 yılı başlarında, bizzat ordusuyla harekete geçerek Doğu Anadolu'da fetihlere başladı. İlk hamlede Muradiye ve Erciş'i fethetti. Çoruh ırmağı havzasına gönderdiği kuvvetler, Bayburt'u fethile Trabzon'a kadar akınlarda bulundular, bir kısım kuvvetleri de Kafkasya'ya dek ilerlediler. Bunlardan başka Kars yönünde harekatta bulunan bir Selçuklu birliği ise çoğunluğunun Ermeni askerlerinin oluşturduğu Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmakta güçlük çekmedi. Tuğrul Bey, Bizans muhafızı olarak Ermeni Vasil'in savunduğu Malazgirt kalesini kuşatıp sıkıştırdı ise de fethedemedi. Tuğrul Bey'in Anadolu'dan ayrılmasından

⁷¹ Ali Sevim, s.8.

⁷² A.Sevim, s.8.

sonraki yıllarda, fetihle görevlendirilen Selçuklu emir ve kumandanları, Malatya'ya değin ileri hareketlerini sürdürmüşler, hatta Temmuz 1059'de Ermenilerin nüfusça yoğun bulunduğu Sivas'ı ele geçirmişlerdi⁷³. Diyarbakır, Elcezire ve Musul havalisine akınlarda bulunan ve başarılı olamayarak geri dönen Türkmenlerin bir kısmı da kuzeye yönelmiş ve Aras ırmağı yörelerine gelerek, Becni Kalesi'ne saldırıya geçmişti. Ani kralı Gagik'in müdahalesinden dolayı kaleyi alamadılar, bölgedeki Ermeni beldelerine yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri çok sayıdaki tutsak ve ganimetlerle Rey'e geri döndüler. Fakat Oğuzoğlu Mansur, Göktaş, Anasioğlu, Bağa gibi Türkmen Beyleri Doğu Anadolu'daki akınlara devam ettiler⁷⁴.

2.3.Alparslan'ın Ani'yi Fethi ve Malazgirt Zaferi

Selçuklu – Ermeni ilişkileri, sultan Alparslan zamanında da devam etmişti. Sultan Tuğrul'un ölümü (Eylül 1063) üzerinde, Büyük Selçuklu İmparatorluğunu tahtına geçen Alparslan, daha önceleri Anadolu'da girişilen Selçuklu akınlarnı sürdürmek amacıyla, Şubat 1064'de, ordusuyla Rey'den Azerbaycan'a geldi, Urmiye gölünün kuzeydoğusundaki Merend kentine ulaştığı zaman Anadolu'ya sürekli olarak akınlar yapmakta olan emir Tuğtekin, huzuruna gelip giriştiği akınlar ve özellikle Anadolu'ya giden yollar hakkında kendisine bilgi arz etti. Daha sonra Nahçıvan'a gelen Alparslan, teknelerle yapılan bir köprüden Aras ırmağını geçtikten sonra ordusunu ikiye ayırdı. Bizzat başında bulunduğu birliklerle hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Erran'daki Lori Ermeni topraklarına girip Bizans adına burasını yöneten Ermeni Davit Anholin'in oğlu Giorg(Kiuri) ile, "itaat etmesi, yıllık vergi ödemesi, kızını sultana vermesi" şartlarıyla bir antlaşma yaptı; Giorg, Selçuklu vasalı olarak sultanını lütuf ve ihsanlarına nail oldu ve yine eski görevine katıldı. Alparslan, buradan hareketle Gürcistan'a girip Kangarni (Kangark), Kartlı ve Javakhet (Tiflis- Çoruh Irmağı arası) bölgesini fethettikten başka Gürcistan'ın kuzey ucundaki Kvelis-Kur'a değin ileri herekatını sürdürdü. Bu bölgede bir çok kent ve kaleleri fethile hakimlerinin vasallıklarını kabul etti. Bundan başka sultan, Akşehir'i (Sepidşehr,Ahalk'alak) de fethetti. Kafkas dağlarına kaçan Gürcü prensi IV. Bagrat ile, huzuruna gelen elçisi aracılığıyla "İtaat arz etmesi ve yıllık vergi ödemesi" şartıyla barış yapıp vasallığını kabul etti. Sultan Alparslan, daha ileri gitmeyerek dönüp Aras ırmağı havzasına geldi; bu bölgede de birkaç kaleyi fethetti. Daha önceleri Ermeni Bagratuni Krallığının başkenti bulunan ve Doğu – Anadolu'nun en müstahkem ve önemli

⁷³ A.Sevim, s.8; Mevlüt Oğuz, s.64; Mateos, 85-86.

kalelerinden birine sahip olan ve Ermeni Simbatoğlu Bagrat ile Gürcü Bakuranoglu Grikor (Grikori)'un müştereken savundukları Ani'yi kuşatmaya başladı⁷⁵.

Bu sırada, oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ün kumandasındaki ikinci bir Selçuklu kuvveti, Aras ırmağı vadisi boyunca hareket edip Sürmeli (Surmari, Surb Mari)'yi ele geçirdikten sonra kaynaklarda Farsça şekliyle kaydedilen ve mahfuz surlara sahip olan Meryemnişin kalesini kuşatmak idi. Hıristiyanların kutsal yerlerinden biri olan Meryemnişin güçlülük de olsa fethedildi. Oğlunun bu önemli kaleyi almasına çok sevinen Alparslan, şiddetle sürdürmekte olduğu kuşatma ve sıkıştırma hareketından sonra Ermeni kaynaklarında “Asla zapt olunamaz” şeklinde vasıflanan Ani'yi saldırıyla fethetmeyi başardı⁷⁶. Çok geçmeden içkalede direnmekte olan Bagrat ve Grikor da vergi ödeme karşılığında “aman” ile teslim olmak zorunda kalmışlardı. Öte yandan Ani kalesinin

⁷⁴ Mateos, s.206.

⁷⁵ Mateos, s.219; A. Sevim, s.8; İbnü'l-Esir, C. I, s.51-52; C.Cahen, s.45; İbn Battuta, **İbn Battuta seyahatnamesi** (sadeleştiren: Mümin Çevik), İstanbul 1983, C. I, s.158.

⁷⁶ Urfalı Mateos Ani şehrinin alınışını şöyle açıklar; “Ani Şehri önüne gelen Alparslan, burasının çok kuvvetli bir surla çevrilmiş olduğunun görmüştü. Ani bölgesi (Şirek) halkının kadın ve çocukları Türk tehlikesi karşısında buraya sığınmışlardı. Bu durum Selçukluların dikkatini çekmiştir. Ermenistan halkının büyük bir kısmının şehrin duvarları içinde toplanmış olduğunu sanmışlardı. Bu hal şehrin alınamayacağı anlayışını göstermekle birlikte, bu kadar çok gayri muharibin bulunması savunmayı güçleştirdiği şeklinde yorumlanacak ve Alparslan bu son durumdan yararlanacaktı. Kale dışında bulunan Ermeni askerleri Türk saldırıları karşısında dayanamadıklarından kale içine çekilmek zorunda kalmışlardı. Ani şehri Ermenileri sonların geldiğini anlayarak kiliselerle dolarak dua etmekte Allah'a yalvarmaktaydılar. Ani şehrinde on binlerce, Ermeni toplanmış bulunuyordu. Şehrin kuşatılması sırasında şehirde bulunan 1001 adet kilise'de “Messe ayinleri” icra edilmekteydi. Şehrin surlarının etrafını Ahuryan (Arpaçay)'ı çevirmiş durumda idi. Diğer tarafında ise hendek bulunmakta idi. Bu hendek bir ok atımı uzaklıkta bulunmaktaydı. Alparslan hendeğin bulunduğu taraftan şehri kuşatmaya başlamıştı. Günlerce süren kuşatmadan sonra Ani'yi almaktan ümidini kestiği anlar bile olmuştu. Nihayet surdan açılan gediklerden Alparslan'ın askerleri şehre girmeye muvaffak olmuşlardı. Müdafilerden Bizans hizmetinde bulunan iki Gürcü prensi ve generali Bağrat ve Grigoir iç kaleye çekilerek savunmaya devam etmişlerdi. Buraya giden yolları, odun ve benzeri şeylerde kapatmışlardı.

Şehir toz ve duman için kalmış, büyük bir endişe ve korku halkın maneviyatını sarsmış, şehrin ileri gelenleri ilk Ermeni krallarının mezarlarını ziyaret ederek onların manevi ruhlarından yardım istemişlerdi. “Kalkın atalarımızın şehrine bakın” diye ağlamışlardı. Bu manzarayı gören Alparslan'ın askerleri, surların muhafızlar tarafından terk edilmiş olduğu görünce, koşarak Sultan'ın yanına giderek bu durumu ona açıklamışlardı. Aniden şehre giren Türk askerleri kadının kucağından bir çocuğu kaparak Alparslana göstererek işte şehre girdiğimizin delili diyerek göstermişlerdi. Alparslan buna çok hayret etmişti. “Onların Allah'ı, zaptedilmez şehirlerini bugün elime verdi.” dedi. Alparslan ordusu ile dönerek Ani şehrine girmişti. Her bir Türk askerinin ikisi elinde, birisi de dişlerinin altında olmak üzere üç keskin bıçak bulundurmışlardı.

Türk ordusunun Ani'yi, korkunç bir katliama ve yağmaya uğrattığında, İslam ve Hıristiyan kaynakları birleşmişlerdi. Askerler şehri yakmışlar, tahrip etmişler, halkını öldürmüşler, yağma etmişler, kılıçtan kurtulan asil ve güzel kadınları esir almışlar ve İran'a götürmüşlerdi. Yollar ölümlerle tıkanmıştı. Öyle ki, yolda ölümlere basmadan yürümek imkansız olmuştu. Bunu bu sırada Ani şehrinde bulunan ve müşahid ve anlatmaktaydı. En ünlü Ermeniler ve asilzadeler zincirlere bağlı oldukları halde Sultan Alparslan'ın huzuruna getirmişlerdi. Türk askerlerinden birisi Katedral'in üzerine çıkarak kubbenin tepesinde bulunan kıymetli haç sökerek yere düşürmüştü.” Mateos, s.119 – 122.

fethedildiğini haber alan ve Bizans adına Kars'ı yönetmekte olan Abbas Şahaşahoğlu Gagik, aynı akıbetin kendi başına da gelebileceği düşüncesiyle tabiiyetini arz etmek üzere, sultanı Kars'a davet etti. Sultan Tuğrul'un ölümü dolayısıyla kara giysiler giymiş olduğu halde, Alparslan'ı karşılayan Gagik'in Selçuklu vasallığını kabul ettiğini arz etmesi üzerine, sultan ona törenle hil'atler verdi. Böylece o, Bizans adına yönettiği Kars, Ani Lal (Allahverdi) vs. yerleri Selçuklu fethinden korumuş oldu. Bununla birlikte Gagik, Sultanın buradan ayrılmasından çok geçmeden sonra adı geçen memleketlerin yönetimini, Zamantı (Pınarbaşı), Komana ve Larisa'ya karşılık Bizans imparatoru Konstantin Dukas'a teslim etmişti. Sultan Alparslan, gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda fethettiği Bizans'a tabi Ermeni ve gürcü memleketlerini beraberinde bulunan emirler arasında şöylece bölüştürdü : Van gölü bölgesini Nahçıvan emiri Sakaroğlu Ebu Dülef'e, Ani ve yörelerini Dübeyl emiri Ebu'l – Esvaroğlu Minüçehr'e, Gürcistan'ın bir kısmını Gence emiri Fadlun'a, bir kısmı da Tiflis Caferoğulları emirliğine vermişti. Sultan, başta Bağdat Abbasi halifesi el – Kaim Biemrillah olmak üzere, bütün İslam hükümdar ve emirlerine birer fetihname göndererek kazandığı zaferleri ve yaptığı fetihleri bildirmişti. Bu haber üzerine Bağdat ve öteki belli başlı İslam memleketlerinde büyük sevinç gösterileri yapılmıştı. Ayrıca halife, Alparslan'a Ebu'l-Feth (Fetih babası) ünvanını vermişti⁷⁷. Alparslan, Doğu Anadolu ve Gürcistan seferinden sonra doğu sınırlarında bazı fetihlerde bulunmak amacıyla Doğu Anadolu'dan ayrılmış, bununla birlikte burada fetihlere devam edilmesi hususunda gerekli buyrukları vermeyi ihmal etmemişti. Anadolu fetih hareketıyla görevlendirilen adı, kaynaklarda belirtilmeyen Horasan Saları (Salar-i Horasan), Gümüştekin, Afşin, Ahmetşah vs. gibi Selçuklu emir ve kumandanları, bir yandan Malatya, Kayseri ve Karaman'a, öbür yandan da Urfa, Siverek, Ergani, Adıyaman, Gaziantep, Antakya, Halep kent ve yörelerine değin ileri hareketlerini sürdürmüşlerdi⁷⁸. Bu vesileyle Selçuklu kuvvetleri, özellikle Malatya, Sivas ve Kayseri illeri ve yörelerinde, artık siyasal bir teşekkülden yoksun olarak oturmakta olan Ermenilerle ilişkilerde bulundular. Esasen Selçuklu fetihleri dolayısıyla Anadolu'da Bizans hakimiyetinin çöküşünden istifade eden ve Bizans'la araları açık ve gergin bulunan Ermeniler de zaman zaman isyana başlayarak bu çöküşü daha çabuklaştırıyorlar ve Selçukluları, kendileri için adeta bir kurtarıcı olarak karşılıyorlardı.

⁷⁷ A. Sevim, s.9; M.A. Kaşgarlı, s.92.

⁷⁸ A. Sevim, s.10.

Hatta Ermeni Bogusag ailesinin bütün bireyleri İslamiyeti kabul edip Alparslan'dan Siverek yörelerinden yerleşme izin almışlardı⁷⁹.

Sultan Alparslan, 1067/68 yılında, Horasan'dan hareket edip, ikinci kez Aras ırmağını geçerek daha önce tabiiyeti altına aldığını gördüğümüz Gürcistan'a girdi ve buradaki Gürcü (Ahastan ve Bagrat) ve yukarıda adları geçen Müslüman hükümdarlar, yeniden kendisine itaatlerini arz ettiler. Bununla birlikte sultanın esas amacı, Anadolu'da Bizans'ı tamamıyla çökertecek olan büyük ve etkili askeri hareketlerde bulunmak idi. Fakat imparatorluğun doğu sınırlarında Türk hakanının (Karahanlı) ölümü üzerine ortaya çıkan buhran dolayısıyla harekâtını sürdürmeyerek geri dönmek gereğini duydu. 1064 seferinde Kutalmışoğulları Mansur ve Süleyman, Yakuti, Erbasan (Erbasan), emir Sunduk (Sandak), Afşin, Ahmetşah, Türkmen et – Türki, Demleçoğlu Muhammed Dudoğlu vs. gibi Selçuklu prens, emir ve Türkmen beyleri, geniş askeri hareketlere girişerek Bizans'ın ağır bir şekilde yıpratılmasını sağlamada büyük başarılar kazanmışlardı. Çağır Bey'le başlayan Türk akınları Sultan Alparslan devrinde doruk noktasına çıktı. Bizans'ın Ermeni ve Ermeniye bölgesi politikasının iflas ettiğinin alameti olan Malazgirt savaşı Bizans için bütün gücün ve kendinden emin olmanın doruk noktasıydı. Bu savaştan kısa bir süre sonra Türkler Orta Anadolu'ya hatta Ege sahillerine kadar akınlar gerçekleştirdiler⁸⁰.

Sultan Alparslan 1067/68'de Gürcistan üzerine düzenlediği seferden dönerken Kutalmışoğlu Mansur ve Süleyman'ı, kardeşi Yakuti'nin, eniştesi Erbasan'ı ve Emir Sunduk'u Anadolu'daki fetih hareketlerini devam ettirmekle görevlendirdi. Bu Türk Beyleri Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunurken İmparator Romanos Diogenes 1070 yılında Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla Doğu'ya hareket etti. Aynı yılda Sultan Alparslan da Fatimiler üzerine sefere çıkmış, Doğu Anadolu'yu geçerek Halep'e gelmiş ve burayı almıştı. Sultan Mısır'a hareket ettiği sırada İmparator'un ilerlemekte olduğu haberini alınca yönünü, Romanos Diogenes'i karşılamak üzere değiştirdi⁸¹. Sivas'a gelen Romanos Diogenes; Rumların, Türk Beyi Elbasan'ın Bizanslıları mağlup ettiği savaşta Ermenilerin kendilerine Türklerden daha fazla merhametsizlik gösterdiği hususunda

⁷⁹ A. Sevim, s.2.

⁸⁰ Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri", **Bellekten**, S.201, s.1398 ; İ. Kafesoğlu, "Malazgirt", **İ.A.**, VII. 242; Simbat, s.44; Mateos, s.140; Abulfarac, s.322; Mehmet Altay Köymen, **Alparslan ve Zaman I**, Ankara 1983, s.66; M. Şeker, s.25; O. Ünal, s.118; www.sakarya.edu.tr.**Ermeni Meselesi**; O.Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.151.

⁸¹ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.24-32; M.H., Yınanç, s.73-77 Ali Sevim, s.54-59.

şikayetlerini dinleyince Ermeni prenslerini buradan sürüp çıkardı. Nihayet taraflar arasında 26 Ağustos 1071 tarihinde yapılan meydan savaşını Selçuklular kazandı, sahte bir zindelik perdesi arkasına saklanan kocamış imparatorluğun kofluğu meydana çıktı. Ordusu mahvedildi, İmparator esir düştü, İznik, İzmir, Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos’da dahil olmak üzere Küçük Asya, hemen hemen bütünüyle Türklerin eline geçti⁸².

Ermeni toplumu Doğu ülkelerinde, Batının öncüsü durumundaydı. Aslında, İslam dünyasının Ermenilere karşı çok esnek ve anlayışlı davranmasına rağmen, Müslümanlarla kendi çıkarları arasından anlaşılamamış olabilir. Ancak, bir Hıristiyan devleti olan Bizansla da hiç anlaşamamış, her zaman Bizans’a karşı düşmanca tavır koymuştur⁸³.

1064 ile 1071 yılları arasında Selçuklu Türkleri’nin Anadolu fetihleri sonucu, Ermenilerin bir kısmı önce Urfa’ya daha sonra Toros Dağlarına doğru hicret etmeye başlamışlardır. Bu yeni yerleşim yerleri Bizans toprakları idi⁸⁴. Ermeniler ve Türkler arasında ki çatışma iki yüzyıla yayılmaktaydı. İlk çatışma, Ermeni Bagarati Krallığı’nın (yada Doğu Anadolu’daki Büyük Ermenistan) başkenti olan Ani’nin Selçuklular tarafından alınışıyla başlar. İkinci çatışma yine Selçuklular ile Adananın (1061) kuzeyindeki ve kuzey doğusundaki ovada, Kilikya’da kurulu (XII ve XVI. yüzyıllar) Küçük Ermenistan Krallığını karşı karşıya getirir. Küçük Ermenistan kurulduktan sonra Türk – Ermeni çatışması yer değiştiren ve müdahalelerin yönünü tersine döner; çünkü Kilikya krallığı dönemi Ermenilerin haçlıların yanında saldırıya geçtikleri bir aşamadır⁸⁵. Malazgirt Savaşı’ndan (26 Ağustos 1071) sonra Anadolu’da Bizans hakimiyetinin süratle çökmesi sebebiyle Ermeniler, bu durumdan yararlanarak Fırat ırmağı kıyıları, Malatya, Gaziantep, Urfa ve Çukurova’da bir takım küçük prenslikler kurarak burularda nüfusça çoğalmaya başlamışlardır⁸⁶. Ermeniler fırsat buldukça Rumlara tecavüze geçmişlerdir. İlk Arap fetihlerinde Müslümanlara yakın olduğu gibi şimdi de Bizanslılara karşı Türklere yakın olmuşlardır. Bu nedendir ki Ermeni ve Süryani müellifleri Rumları “Menfur ve kadınlaşmış” sıfatıyla dinlerine ve milli varlıklarına düşman “zalim Rafıziler” olarak gösteriyor, Bizanslılar da onları hıyanette itham ediyorlardı⁸⁷.

⁸² O. Turan, **Selçuklular..**, s.24.

⁸³ Fernand Grenard, **Asyanın Yükselişi ve Düşüşü** (Çev: Orhan Yüksel), 1992,s.25.

⁸⁴ Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990,s.9.

⁸⁵ **1856-1923 Emperyalizm Kiskancında Türkler, Ermeniler, Kürtler**, Ersal, Yavi, İstanbul 2003, 103,105.

⁸⁶ Ali Sevim, “Selçuklu Ermeni İlişkileri” **Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, C. II, sayı 38 (Mart – Nisan 2001) s.597.

⁸⁷ O.Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.68; Urfalı Mateos, s.148.

2.4. Melikşah'ın Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi ve Ermeniler

Sultan Alparslan, 1064 ve 1067/68 seferlerinde, Ermeni, Gürcü ve Aphaza memleketlerini fethile beraberindeki vasal emirlerin yönetimlerine bırakmıştı. Alparslan'ın ölümü (1072) üzerine yerine geçen oğlu Melikşah zamanında, Bagrat'ın ölümü ve Gürcü tahtına oğlu II. Giorgi (1072-1089)'nin geçmesinden sonra onun yönetim alanı içinde bulunan Gag kalesi, kendisine karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmayı bastıran Liparitoğlu luvane (Yuvane), bu kez, kaleyi Gence emiri Fadlun' a sattı. Fakat çok geçmeden luvane ve oğlu Liparit, tabiiyetlerini bildirmek ve teveccühünü kazanmak amacıyla sultan Melikşah'ın yanına gittiler. Bu ziyaretten sonra Melikşah, luvane ve oğlu ile birlikte ordusuyla Gürcistan' a gelerek Samşuville' yi fethettikten sonra K'art' li bölgesindeki bazı kaleleri almış ve pek çok ganimet ele geçirmiştir (1076 başları). Sultan, bu bölgeleri (Ercan ve Şirvan) maiyeti emirlerinden Savtekin' e ikta etmiş, o da Erran bölgesine çok sayıda Türkmen yerleştirilmiş. Savtekin, Gürcü prensi Giorgi ile giriştiği mücadelelerde pek başarılı olamadı. Gürcüler, bölgedeki birçok kaleleri geri aldılar. Bu sıralarda Bizans sınırındaki Buzu kentinde oturmakta olan eski Ermeni kralı Gagik, sultan Melikşah katında, vasal sıfatıyla, Ani yönetiminin kendisine verilmesi hususunda girişimlerde bulunmayı denemişse de olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Öte yandan Gürcülerin kazandıkları bu başarı üzerine, harekete geçen Selçuklu ordusu, Erran ve Şirvan memleketlerini yeniden ele geçirmiştir. Bu askeri hareketler sırasında adı geçen bölgeler, direniş dolayısıyla tahribata uğradıktan başka, bölge halklarına da ağır vergiler yüklenmişti. Bu sebeple Ani Ermeni başpiskoposu Barseğ, bazı prens ve din adamlarından oluşan bir heyetle birlikte vergileri azaltmak ve Philaretos Brachamios' un çabalarıyla sayıları dörde çıkarılmış olan Ermeni Patrikliği' nin durumunu arz etmek üzere, İsfahan' a sultan Melikşah' a gitti. Sultan, huzuruna kabul ettiği Ermeni heyetini çok iyi bir şekilde karşılamış, **“Ermeni Katolikosluğu’ nun tek bir makamla temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhanilerin vergi dışı tutulmaları”** hususlarında bir buyruk (ferman) hazırlatıp Barseğ' e verdi. Melikşah, içinde ileri gelen Selçuklu askeri ve mülki erkanın da yer aldığı bir askeri birliğin koruması altında onları memleketlerine uğurladı. Sultanın söz konusu ferman emirlerini yerine getirmekle görevlendirilen Azerbaycan Genel Valisi Kutbuddin İsmail, derhal vergileri kaldırdığı gibi Ermenilerin oturdukları memleketleri imar ettirdikten başka bütün Ermeni kilise ve manastırlarını da Selçuklu devleti adına himayesi altına almıştır. Büyük Sultan Melikşah'ın, imparatorluk içinde, başta Ermeniler olmak üzere, Selçuklu yurttaşı olarak yaşamakta olan bütün gayri Müslim azınlıklara gösterdiği hoşgörü

nedeniyle Ermeni ve Süryani kaynaklarında, kendisi hakkında pek çok övgü dolu ifadeler kaydedilmiştir. Sultanın (1092) ölümü dolayısıyla Ermeni müellifi Urfalı Mateos (s.178) “Herkesin babası, bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi sultanını ölümü, bütün dünyayı bütün bir matem içine düşürdü” demiştir. Aynı müellif, Kutbuiddin İsmail hakkında da (s.179) “İsmail, iyi ve çok merhametli ve imar edici bir şahıstı. O, bütün Ermenistan’ı yönetimi altına almış olup, memleketi imar etmeye başlamış ve bütün manastırları İranlıların fenalıklarına karşı himaye etmiştir” sözlerini kaydetmiştir⁸⁸.

Melikşah döneminde Anadolu fetihleri devam ederken, Fırat ırmağı boylarında bir takım küçük Ermeni prenslikleri bulunuyordu. Bizanslılar, XI. yüzyılın başından itibaren (imparator II. Basil’den başlayarak) mezhep ayrılıklarından başka, bir çok kanlı isyanlara kalkışan Doğu Anadolu’daki Ermeni siyasi teşekküllerini ortadan kaldırdıktan sonra halkını da İç Anadolu ve Çukurova bölgelerine sürdüler. Özellikle Malazgirt savaşından sonra genişleyen Türk akım Ermeni Bizans generali Philaretos, Bizans’a tabi olmayarak, Maraş, Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve Urfa’ya vali oldu. Philaretos, Büyük Selçuklu Devletine yıllık vergi ödemek suretiyle prensliğinin devamını sağlayabildi⁸⁹.

Ermeni toplumu ibaret, eğitim ve iç işlerinde serbest bırakılmış içişlerine müdahale edilmemiş ve Ermeniler Müslüman olmaya hiçbir zaman zorlanmamışlardı. Ermeni ruhani lideri Selçukluların bu tutumu karşısında Sultan Melikşah’ı ziyaret ederek şükranlarını bildirmişti. Özetle, Ermeniler bu dönemde gerek toplum olarak varlıklarını, gerek din ve kiliselerini Türkler sayesinde koruyabilmişlerdir. Bu olgu, bizzat Ermeni tarihçilerince de iftiharla dile getirilmiştir. Selçuklu Türklerinin Ermenilere ne kadar iyi davrandıkları Taşirik ailesi gibi bazı Ermeni beylerinin kendiliklerinden Müslümanlığı kabul etmelerinden ve Türklerle birlikte Bizans’a karşı çarpışmalarından da bellidir. Türklerin gayrimüslimlere iyi muamele etmeleri, ifadesini İslam – Türk felsefesinde bulmaktadır. Bu felsefeyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Türkler Müslüman olmayan kavimlerin yaşadıkları toprakları kendi ülkelerine kattıklarında bu bölgeler halkı ile zimma adı verilen bir anlaşma yapmaktadırlar. Müslüman olmayan halkın hak ve hukuku bu anlaşma ile güvence altına alınmakta ve bu halka zimmi denmektedir. Böylece diğer dinlerden olan insanlara o zamana kadar tanık olunmamış bir hoşgörü ile davranılmaktadır. Bu dönemin Yunus Emre ve Mevlana

⁸⁸ A. Sevim, s.12-13; Mateos, s.178-179.

⁸⁹ M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerinde Türk iskan izleri (XI ve XIII. Yüzyıllar)** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1992, 47-48.

Celaleddin Rumi gibi büyük düşünürlerinin “72 millete bir göz ile bakan” ve “ne olursan ol, yine gel” diyen insanlık ve hoşgörüyeye dayalı felsefeleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir⁹⁰.

Ermeni ve Gürcü kaynakları “cihanın efendisi” dedikleri Melikşah’ın kalbi bütün Hıristiyanlara karşı sevgi ve şefkatle dolu olduğunu, birçok ülkelerin kendi isteği ile onun girdiğini yazarlar. (özellikle Ermeni ve Rumların) Harp ve şiddetle değil gönülleri fethetmek suretiyle mümtaz bir devlete sahip olmuştu⁹¹. Bizans’ın toprak aristokratlarının elinde ezilen Rum köylüleri ile Rumlaştırılmaya ve Ortodokslarılmaya zorlanan Ermeniler, Türklere kucak açmaya, hatta yardım etmeye başladılar. Zira Selçuklular getirdikleri miri toprak sistemi ile ezilen köylüleri toprağa kavuşturduğu gibi; Rum, Ermeni ve Süryanilerin ne dinlerini ve ne de milliyetlerini değiştirmeye zorladı. Selçuklu laiklik kavramının bilinmediği bir devirde bir uygulamayı getirdi⁹². Bizanslılar, idareleri altında yaşayan diğer milletleri zorla kendi dinlerine sokmaya çalışmışlardı. Bu sebeple, Gregoryen mezhebinde olan Ermenilere de büyük baskı yapmışlar ve onların Ortodoks mezhebine girmelerini istemişlerdi. Ortodoks Bizans’ın baskılarından bunalan Ermeniler, Müslüman Selçuklu Türklerinin toleranslı tutumlarını görür görmez, onların hakimiyetine girmeyi tercih etmişlerdi. 1015 yılında Çağrı Bey’in seferleriyle başlayan Ermeni – Türk münasebetleri, daha sonra düzenli fetih hareketleri ile daha da sıklaşmıştı. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan’ın 1071 yılında Bizanslılara karşı kazandığı zafer, Anadolu’nun Türkleştirilmesi konusunda dönüm noktası olmuş ve dolayısıyla Ermeniler bu fetih hareketlerinden oldukça etkilenmişlerdi. Ermeniler, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri olan Mengücekoğulları, Saltukoğulları, Danişmendliler ve Artukoğulları döneminde hiçbir zaman baskı ve zulme uğramamışlardı. Bu dönemde Ermeniler, Müslüman Türk Devlet yapısının bariz vasıflarından olan örfi hukukun himayesi altında huzur içinde yaşamışlardı⁹³.

Selçuklu Türkleri XI. yy’de Doğu Anadolu’ya hakim olmadan önce, bölge halkı ve bunların içinde Ermeniler büyük arazi sahiplerinin himayesinde adeta köle hayatı yaşıyorlardı. Bizans imparatorluğu bu durumu düzelterek güce sahip değildi. Bu yüzden yöre halkı kendilerine vergiden başka bir mükellefiyet yüklemeyen; ayrıca din, eğitim ve

⁹⁰ Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara 2003, s.87-88.

⁹¹ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul 1995, s.197.

⁹² www.devletarsivleri.gov.tr.

⁹³ www.devletarsivleri.gov.tr.

mezheplerine karışmayan Selçuklu Türklerini bir kurtarıcı olarak karşıladı⁹⁴. Türkler Malazgirt Savaşından sonra, Toroslar'daki Hıristiyan Prenslarının özellikle Ermenilerin dostu olup, onları hikaye etmişlerdir. Malazgirt'ten sonar Ermeniler genellikle boş kalan Bizans kalelerine yerleştirilmiştir. Muş yöresine ve Fırat dolaylarına Ermeni Prensi Thornıg, Malatya'dan Maraş'a kadar olan yöreye Philerotos, Eski Doğu Anadolu Ermeni Debeyleri'den Ani'li Gagik, Kayseri ve dolaylarına Karanlı Gagik, Karaman, Amasya ve civarında, Vaspurakan eski derebeyi Sene'kerimk'in oğulları Adam ve Ebusahl, Sivas'a Haçedur, Antakya ve Tarsus'a yerleştirilmiştir⁹⁵. Bu yöreler Ermeni kentleri değildi. Bizans Tehcir politikasıyla Ermenileri adı geçen yörelere yerleştirmişlerdi.

2.5. Türkiye Selçukluları – Ermeni İlişkileri

2.5.1. I. Süleymanşah'ın Bizans ve Ermeni Beldelerindeki Fetihleri

1050 yılına gelindiğinde Kilikya'dan Marmara'ya kadar olan Anadolu topraklarına hakim durumda olan I. Süleymanşah⁹⁶, Bizans ile yapılan anlaşmadan sonra, yeni kurduğu devletini batıdan gelecek tehlikeye karşı emniyete almış, Ebu'l-Kasım'ı, İznik'te bırakarak Kilikya'ya yönelmiştir⁹⁷. Harekatının haber alınmasını önlemek için gayet dikkatli davranan sultan, ileri yürüyüşünü büyük bir gizlilik içinde devam ettirdi ve 1082 yılında Kilikya'ya girip Tarsus'u fethetti. Bölgedeki ileri harekatına devam eden I. Süleymanşah, devletin güneye açılan sınır kapıları olan Adana, Anazarba ve Misis'i de feth etti⁹⁸. Bizans'ın X. yüzyılda Abbasilerden almış olduğu bölge, böylece Müslüman Türklerin eline geçmiş oldu. Fetihden sonra Tarsus'a kadı tayin eden Sultan, İznik'e döndü. Ancak I. Süleymanşah, çok geçmeden bölgeye tekrar gelecektir⁹⁹. Nitekim Philaretos'un Urfa'da bulunduğu bir sırada Antakya Şahnesi İsmail, babası Philaretos'un zulmünden bıkan Barsama ile anlaşarak İznik'te bulunan I. Süleymanşah'ı Antakya'ya davet ettiler. Bunu memnuniyetle karşılayan Sultan, 3.000 atlıdan oluşan bir kuvvetle hemen yola koyuldu.

⁹⁴ M. Cemil Özgül, "Osmanlı Devletinde Ermeniler" **Yeni Türkiye Ermeni Sorunu özel sayısı** (Ocak-Şubat 2001) S.37, C. I. s.53-60.

⁹⁵ Hüsamettin Yıldırım, **Ermeni iddiaları ve Gerçekler**, Ankara 2000, s.148.

⁹⁶ G.Ostrogorsky, s.323.

⁹⁷ İ.Kafesoğul, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, s.81.

⁹⁸ İbnü'l Esir, C.IX, s.128 ; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.70.

⁹⁹ O.Turan, s.70.

Hareketini duyurmamak için sadece geceleri yol olarak on iki günde şehrin surlarına ulaştı¹⁰⁰.

I. Süleymanşah, Şahne İsmail ve Barsama ile kararlaştırılan noktalardan 280 kişiyi surlara çıkardılar. Bunlar şehrin Farnis kapısını gizlice açtıktan sonra dışarıda bekleyen askerler de içeri girdiler. Türk askerlerini karşılarında gören muhafızlar hadise karşısında şaşkına dönmüş, Philaretos'un adamları da kaçarak iç kalede mukavemet hazırlıklarına başlamıştı. Sultan, fazla ehemmiyeti olmayan mukavemeti kırdıktan sonra 12 Aralık 1084'te şehri ele geçirdi. İç kalede karşı koymaya devam eden Philaretos'un adamları ise günlerce muhasara altında tutulduklarından aç ve susuz kaldıkları için çok sıkıntı çektiler. Nihayet bunlar da karşı koyamayacaklarını anladıklarından, canlarını bağışlaması şartıyla teslim oldular (12 Ocak 1085)¹⁰¹.

Urfalı Mateos şehrin Türklerin eline geçmesiyle ilgili olarak "işte çok nüfuslu Antakya Şehri tesmiye edilen korkak ve mel'un milletin elinden bu suretle alındı. Bunlar kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleriyle Müslümanlardan farklı değildiler. Onlar, doğru inanca karşı küfrediyorlar, azizlik hayatından nefret ediyorlardı. Ermeni inancına karşı daima zulüm yapıyorlardı. Onlar, sokaklarında oturup dil uzatan ve başkalarını aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı. Antakyalılar o kadar fena ve Ermenilerden nefret eden insanlardı ki şehirleri de bir yabancıyı tuttıkları vakit onun sakalını kesiyorlar ve kapı dışarı ediyorlardı." Demektedir¹⁰². Şehrin fethinden sonra halka karşı gayet hoşgörülü davranın sultan, yerli ahalinin malına dokunulmamasını, esirlerin serbest bırakılmasını, evlere gitmemesini emretti. I. Rükneddin Süleymanşah'ın, afv ve aman ilan edip Türkleri, Hristiyanlar'ın evlerine girmekten, onların kızlarını nikahla da olsa almaktan menetmesi, ayrıca şehirlerde ele geçirilenden hiçbirinin şehir dışına çıkarılmayacağını ucuz dahi olsa bu malların şehir içinde satılmasını emretmesi, dönemin harp anlayış ve ahlakına ters düşmekle birlikte Türk – İslam terbiyesine uygun bir hareket idi. Ayrıca, şehrin meşhur Kawasyona (Kisiyan) kilisesinin camiye çevrilmesinden sonra Hristiyan halkın isteği üzerine iki yeni kilise inşasına izin verilmesi, Sultan'ın gayri müslim tebaasına karşı gösterdiği hoşgörünün bir ifadesidir¹⁰³. Bizans'ın her türlü baskısı ve Philaretos'un zalimane yönetimiyle çok bunalan

¹⁰⁰ Mateos, s.162; Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana ovasına Bir Bakış**, İstanbul 1960, s.127; www.mersin.gov.tr ; www.dısişleri.gov.tr.

¹⁰¹ Mateos, s.161-162; İbrnü'l- Esir, C.IX., s.128; Süryani Mihail, C.II, s.30; O. Turan, s.71.

¹⁰² Mateos, s.162; **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1982, s.288,

¹⁰³ Abu'l-Farac, C.I, s.331; Mateos, s.161-162; O. Turan, s.72.

Antakya'nın gayrimüslim halkı, Türk idaresinin şehirde hakim olmasıyla felaha kavuşuyordu. Antakya'nın I. Süleyman ve müteakiben Maraş, Hani, Göksün, Elbistan ve Urfa'nın Emir Buldacı tarafından Feth edilmesinden sonra Philaretos, Anadolu'da "sultan" ünvanını kullanan, yeni bir devlet kurarak Büyük Selçuklulardan bağımsız hareket eden I. Süleymanşah'a karşı Melikşah'ın yardımını sağlamak ve daha önce kendisine ait olan şehirlerin iadesini temin etmek amacıyla, yanına aldığı çok sayıdaki değerli armağanlarla hareket etti. Ancak bu sırada Melikşah başka bir yoldan Kuzey Suriye'ye hareket ettiğinden onu orada bulamamış fakat Elcezire'de Sultan'ın katına çıkabilmişti¹⁰⁴.

Daha önce hakim olduğu yerleri tekrar elde edebilmek için vergi vermeyi ve Sultan adına hutbe okutmayı kabul eden Philaretos'un Müslüman olması üzerine Melikşah, Urfa'yı dirlik olarak ona verdi. Ancak Philaretos'un oğlu Barsama başta olmak üzere şehir halkının girişimleri sonucu bundan vazgeçilerek Maraş'a tayin edildi (1086-1087), Ancak O, çok geçmeden burada öldü ve kurmuş olduğu krallık da sona erdi¹⁰⁵.

2.5.1.1.Ermenilerin Kilikya'ya Yerleşmesi ve Kilikya Ermeni Prensiği'nin Kurulması

Kuzeybatı Anadolu platosu, güneydoğuda Suriye güneyde Akdeniz ile çevrili olan Kilikya'nın ilk sakinleri Fenikelilerdi. Daha sonra Perslerin ve Romalıların hakimiyetine geçen Kilikya, Emeviler zamanında (VIII.yy) Müslümanların eline geçtikten sonra hemen hemen iki yüzyıl Arapların hakimiyetinde kaldı¹⁰⁶. Abbasilerin zayıflamasıyla Bizans, II. Nikephoros Phokas (963-969) zamanında Kilikya'yı tamamen zapt etti (965). Buradan 200.000 kişiyi esir alarak Roma diyarına götüren İmparator, halkı göç etmeye ve Hıristiyan olmaya zorladı¹⁰⁷. Bizans yönetiminin Ermenileri İç Anadolu'ya göçe zorlamasından sonra, Kilikya Ermeniler için önemli bir sığınak oldu. Kilikya'ya bilinen en erken Ermeni göçü, 10. Yüzyılın ilk çeyreğinde Sasun'dan kalkıp Kilikya'ya gelen 50 Ermeni asilzadesinin hareketiyle başlamış¹⁰⁸ X yüzyılın ikinci yarısında imparator N. Phocas tarafından Kilikya ve Kuzey Suriye'nin yeniden ele geçirilmesinden sonra çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hıristiyan göçmenlerin, Müslümanlardan boşaltılan kale ve

¹⁰⁴ Maetos, s.170-171 ; O. Turan, s.69; A. Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, s.22-24-25.

¹⁰⁵ Abu'l Farac, C.I, s.333; A. Sevim, s.25.

¹⁰⁶ Marius Canard, "Cilicia", **Encyclopedia of İslam, II**, London 1965, s.34; Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s.XI; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar" **Tarih Araştırmaları Dergisi**. 1/1 Ankara, 1963,s.3.

¹⁰⁷ Abu'l- Farac, C.I.s. 264-265; Mateos, s.8-9; Ostrogorsky, s.269; Sümer, "Çukurova" **T.A.D.** , 1/1, s.3; Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s.16.

¹⁰⁸ Robert W. Edwards, **The Fortifications of Armenian Cilicia**, Washington 1987, s.4:

kasabalara yerleştirilmesiyle devam etmişti. Kilikya'ya ikinci büyük Ermeni göçü, Bizans tarafından Krallıkları ellerinden alınan Ermeni prenslerinin, gerek İç Anadolu ve gerekse Toroslar'daki şehir ve kalelere yerleştirilmesiyle gerçekleşti¹⁰⁹. Bölgeye gelen Ermeniler, Bizans tarafından kendilerine tabi olarak Kilikya'daki şehir ve kalelere yönetici olarak tayin edildiler.¹¹⁰

Vaspuşakan bölgesinde yaşayan Ardruni sülalesinden, Ortodoks kilisesine bağılı Apıkarib adlı bir Ermeni prensi, 1042 yılında İmparator Monomach'tan Tarsus şehri hakimiyeti ilk Kilikya valiliğı almış, ayrıca Kars Bagratuni hanedanından II. Gagik Kayseri civarında olduğı tahmin edilen Galonbağad ve diğerk bazı Bizans şehirlerinin sahibi olmuştur (II. Gagik'in ödürülmesinden sonra ona bağılı olan Ermeniler Toroslar'a sığınacaktır) Kars'ın Bağrat'uni hanedanına mensup ve Gagik adına da başka bir Ermeni prensi 1064'te başkentini İmparator Konstantin Dukas'a terk etmiş ve karşılığında Toroslar'da, Malatya'nın yakınında bulunan Dzamıntav şehrini almıştı. Karabağ eyaletinin bir kısmına hakim olan Oşin, Halgam ve Pazuni adlı kardeşler, kendilerine tabi olan Ermeni ileri gelenleriyle birlikte 1072 tarihinde Kilikya'ya geçmiş ve Apıkarib'in tavassutu ile İmparator Alexius Comnesus'u, Lampron kalesinin babadan oğula geçen bir tımar olarak verilmesi hususunda ikna ettikten sonra Oşin, burayı yeniden onarmış ve onun halefleri burada Helumlular sülelerini kurmuşlardır¹¹¹. Ermenilerin Orta Anadolu'ya göçürülmesiyle Rumlar ve Ermeniler arasındaki nefret, kök salarak büyüdü ve taraflar arasında çatışmalara sebebiyet verdi. Bizans tarafından Kapadokya'da ikamete mecbur edilen II. Gagik, burada köpeğinin adını "Armen" koymuş olan Bizans metropoliti Markus' u öldürmüş ve Bizanslılar, bu hadiseyi bahane ederek Ermenileri tazyik ve takibe başlamışlardı. Bu hadiseler cereyan ederken Apıkarib, kızını II. Gagik' in en küçük oğlu David ile evlendirdi. Fakat David bir süre sonra Lampron kalesinde hapsedildi. II. Gagik 1091 yılında oğlunun salıverilmesini görüşmek üzere Tarsus' a geldi. Dönüşünde Mandale oğulları, II Gargik' i tutup bağladılar ve sonra da öldürdüler. Krallarının ölümünden zaafa düşen Ermeni şefleri, buradan çeşitli yerlere dağıldılar. Bunlardan biri de II. Gagik' in akrabası Rupen idi. II. Gagik' in ölüm haberini alan Rupen, bütün aile efradı ile beraber hareket edip Toros dağını geçti ve Gormoloz denilen bir köye gidip orada yerleşti (1080). Kısa süre sonra ölen ve Castalon manastırına gömülen Rupen' in oğlu Konstantin'

¹⁰⁹ Honigmann, s.92-93.

¹¹⁰ Nersesian, **The Armenians**, London 1969, s.44.

¹¹¹ Mateos, s. XIX. s.2; M. Chahin, **The Kingdom Of Armenia**, London – New York – Sydney 1987, s.276; Edwards, s.5.

de 1091’ de Vahga kalesinin ele geçirdi ve daha sonra başı boş kalan Ermenilerden çok sayıda insan onun etrafına toplandı. Bunlar, bu dağlık arazide Bizans’ ın elinde bulunan bazı kaleleri de ele geçirdiler ve Kilikya’ da Rupenliler sülalesinin hakim olduğu bir Ermeni Krallığı’ nın temellerini attılar.¹¹² Ermeniler, Bizans’ ın gücünü yitirmesi, 1096’ da Haçlı seferlerinin başlaması ve Selçuklu Türklerini zaafa uğratması sebepleriyle Kilikya’ da tutunma ve prensliklerini yaşatma imkanı buldular. Kilikya kapılarının dağlık doğu bölgesinde yerleşen Rupenliler, Vahga kalesindeki esas ikametgahlarıyla siyasi açıdan Hetumlular’a nazaran çok daha hırslıydılar. Kilikya’ nın kontrolünü ele geçirmeyi amaçladıklarından kendilerini kuzey-batı komşuları Selçukluların fetihlerinden korunmak için Kilikya kapılarının tam bir kontrolünü sağlamaya çalıştılar ve bu Hetumlular ile bir çatışma kaynağı oldu. Amanos dağlarındaki geçitleri kontrol ederek doğu sınırlarını korumak isteyen Rupenlilerin girişimleri Antakya Haçlı prenslikleriyle de savaşmalarına neden oldu. Bunun dışında topraklarını Ermeni idarecilerin zararına genişletmek amacıyla olan diğer Haçlı yöneticilerinin de tecavüzlerine karşı koymak zorundaydılar. Fakat XII. yüzyılın ilk yarısı boyunca, hala Kilikya’ ya sahip olan Bizans, Ermeniler’ in en önemli düşmanı idi¹¹³.

Bizans’ın bölgedeki önemini kaybetmesinden sonra Kilikya Ermenilerinin münasebetleri Selçuklular ve Antakya Haçlı Prensligi ile yoğunluk kazanacak ve 13. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Ortadoğu’ da ortaya çıkan iki yeni siyasi güç, Moğol ve Memlûklerle devam edecektir.

Malazgirt savaşından hemen sonraki dönemde Türklerin doğudan batıya, Ege Denizine kadar Anadolu’nun çoğu bölümünü ele geçirmesi üzerine Rum devletinin Fırat boyunda, Toroslarda, Çukurova’da bulunan yönetim birimlerinin başkentle ilgisi kesildi. Bu yörenin önemli bir bölümü bakımından baş yönetici durumunda olan Ermeni Phileretos olsun diğer bölümlerdeki yöneticiler olsun kendi başlarına buyruk kaldılar. Her ne kadar kutalmışoğlu Süleyman Şah, egemenliğini bu yöreye yaydı ve yerel yöneticileri kendine bağladıysa da pek kısa süre sonra onun ölmesi ve Rum (Anadolu) Selçuklu devletinde iç çekişmelerin çıkması, bu gibi yerel yöneticilerin başına buyrukluğunu yineldi. Hemen arkasından yöreye gelen ve üstelik pek yakında (Antakya, Urfa) devletçiler kurup yerleşen

¹¹² Mateos, s.80.156-158; Vahram, s.4-5; Edwards, s.5, Vahan M. Kurkjian, **A History of Armenia**, New York 1959, s.213,216

¹¹³ Nersesian, s.44-45; **Büyük Lorraine**, C.8,s.3783; M. Ersan, “ Kilikya Ermeni krallığının Türk iye Selçuklularına Tabiyeti Meselesi”, **Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı**, İstanbul 2001, s.301; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ankara 1950, s.78-79.

Haçlılar'ın desteğiyle oluşup yaşayacak "Küçük Ermenistan Krallığı"nın tohumları böylece atılmış oldu. Çukurova yöresi ilkçağlarda Ermeni yurdunun kesinlikle dışında iken tıpkı bugünkü Doğu Anadolu insanların daha gelişmiş batı kentlerine akıp durması gibi, Ermeniler de Doğu Roma İmparatorluğunun bin yılı aşkın yaşam süresince batıya göçmen yollamışlar (örneğin Selanik'te bile önemli bir Ermeni azınlığı oluşturmaktan geri durmamışlar) ve Çukurova yöresine hatta Dağlık bölgelere yayılmışları¹¹⁴.

Batı Ermenistan genellikle bir Ermeni devleti olarak kalmıştı. Erzurum içinde bu genellikle böyledir, ama elimizde ayrıntılı bilgiler yok. Erzincan'ın ise daha kesinlikle böyle olduğunu biliyoruz. Erzincan, özellikle Moğolların zamanında ve Ortaçağın sonların adeğın, oradaki Türk – Müslüman kolonisine büyük bir önem taşımıştı. O çağda bile, Güney Ermenistan'da yoğun bir kürt halkı yaşamaktaydı. Daha batıdaki Kapadokya'ya Bizanslıların izlediği siyaset sonucunda Ermenilerin yerleştirilmiş olduğunu gördük. Türk fetihleri, Kapadokya'yadaki Ermenilerin bir bölümünün Kilikya'da kurulmak olan Ermeni Prenslığı'ne göç etmelerien yol açmışsa da, genelde Ermenilerin bir bölümü Kapadokya'da özellikle Orta Toroslarda ve Torosların Anadolu'ya Suriye ve Mezopotamya'dan ayıran güney yamaçlarında yaşamaya devam etmişlerdi¹¹⁵.

2.5.2. I. Kılıçarslan ve Haçlılar

Kilikya Ermeni Prenslığı'nin, kurucusu, 1091 yılında Seyhan nehrinin doğusunda bulunan Vahga kalesini¹¹⁶ ele geçirerek kendisine merkez yapan Rupen'in oğlu Konstantindir. Konstantin Vahga'yı aldıktan sonra Bizans'a ve Türklere karşı mücadelede bulundu. Franklarla iyi münasebetler kurarak onların destekleriyle¹¹⁷ Prens Oşin aleyhine topraklarını genişletmeye başladı¹¹⁸. Konstantin'in Vahga'yı ele geçirdiği sıralarda Türkiye Selçuklularında, Süleymahşah'ın ölümüyle başlayan fetret devri, 1092 yılında I. Kılıçarslan'ın iznik'e gelerek babasının tahtına oturmasıyla son bulmuştu¹¹⁹.

¹¹⁴ Bilge Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 1998, s.92.

¹¹⁵ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev., Yıldız MORAN, İstanbul 1979, s.159; A.Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, T.T.K. Basım evi Ankara, 1983 s.107.

¹¹⁶ "Kilikya Toroslarının bir kalesi olan Vahga, Seyhan nehrinin doğusunda bulunuyordu. Bizans müverrihlerinden Niketab Chomiates, bunu "Basa" Cinnamus" da "basa" şekillerinde kaydetmişlerdi. Bu her iki mükelif Vahga kalesinin çok sarp bir kayanın tepesinden bulunduğunu söylemişlerdir" bkz. Simbat., s.47.

¹¹⁷ Vahram, s.5.

¹¹⁸ Mateos, s.201.

¹¹⁹ Mateos, s.201.

I. Kılıçarslan kendisi için tehlike olarak gördüğü Çaka Bey'i ortadan kaldırıp Bizans ile de bir dostluk anlaşması yaparak tahtını sağlamlaştırmıştı. Bu anlaşma ile garbta emniyet ve istikrarı kurduktan sonra Doğu Anadolu işleriyle uğraşmaya ve oradaki emellerine ulaşmaya fırsat bulunuyordu.1095 yılında Malatya üzerine yürüdü. Şehir Ermeni Gabriel'in elinde idi. Kılıçarslan şehri kuşatarak surları mancınkla dövmeye başları. Fakat Haçlılar'ın İznik'e geldiklerini öğrenen Kılıçarslan dönmek zorunda kaldı.¹²⁰ Haçlı taaruzu (1097) Selçukluları büyük bir sarsıntıya ve zaafa uğrattı. Anadolu ve Karadeniz sahilleri Rumların eline geçti. Kilikya'nın ovalarında ve şehirlerinde yerleşen Türkler çekildikten sonra Toroslar'a sığınan Ermeniler yavaş yavaş düzlüğe inmeye başlardılar. Haçlılarla beraber hareket eden Ermeniler, ellerinden gelen her türlü yardımı yapmaya çalışıyorlardı.¹²¹ Haçlı Seferleri Selçuklularla Danişmendliler'in ilişkilerini de etkilemişti. Danişmed, Kılıçarslan'a Haçlılar'a karşı yardım etmeye razı olmuştu. Fakat Haçlılar çekilip gittikten sonra da yol açmış oldukları sıkıntıları sürüp gitmişti. Bu hadise Kılıçarslan'ı yıpratmış, batıda verdiği kayıpları haricinde Franko – Ermenilerin Orta Toroslarda bulunmalarından ötürü de Malatya yoluyla normal ilişkileri kesilmiş Güneyle irtibatı kalmamıştı. Danişmend ise daha da güçlenmiş bir halde idi. 1102'de Malatya'yı ele geçirmişti¹²². 1100 yılında Konstantin öldü yerine oğlu Toros Baron ünvanının alarak halef oldu. Dedesi Gagik'in intikamını Mantele oğullarından aldı ve onların kalesi Gindrosgo'yu ele geçirdi¹²³. Danişmend Gazi'nin Haçlılar karşısında kazandığı zaferlerden sonra gücünün artması, I. Kılıçarslan ile çatışmasına zemin hazırlarken, Türkmenler Kilikya'da Ermeniler üzerine taaruza geçtiler. I. Toros'un elinde bulunan bazı yerleri ele geçirdiler¹²⁴.

2.5.3. Fetret Devri

I. Kılıçarslan 1107'de Çavlı ile yaptığı savaşta öldü. Anadolu'da Bizans ve Haçlılara karşı uzun bir cihad devresi yaşadığı, bir İslam ve Hristiyanlık mücadelesi içinde bulunduğu halde onun başka din ve örflere mensup tebası kendisine bağlı idi. Bu sebeple çağdaş Ermeni tarihçisi Mateos Kılıçarslan'ın “ölümü Hristiyanlar için bir yas oldu. Zira bu hükümdarın çok alicenap ve hayırsever” olduğunu söylemişti. Nitekim Elbistan Ermenileri Haçlıları değil, bu sultanı tercih etmişler ve idaresine geçmişlerdi. Malatya'yı

¹²⁰ O. Turan, s.98.

¹²¹ O. Turan, s.1004; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995, s.438.

¹²² C.Cahen, s.99.

¹²³ Vahram, s.5; Simbat, s.48.

¹²⁴ M. Aktok Kaşgarlı, s.41.

muharasında şehrin süryanileri Gabriel'i atıp onun hakimiyetinde yaşamayı istiyorlardı¹²⁵. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu Tuğrul Arslan'ın annesi peşpeşe üç Türk Başbuğu ile evlendikten sonra en son Belek'le evlenmiştir. Belek Artuk'un soyundan gelmektedir. Bunlar zaman zaman Irak Selçuklularını desteklemişler, zaman zaman onlara karşı çıkmışlardı. Belek, Hanzit dolaylarına yerleşmek üzereydi. Bu bölgenin başlıca Merkezi Harput idi. Bu hanım, Sultan Muhammed ile uzlaşmak istiyordu. Bu amaçla, önce orta Toroslardaki Franko – Ermeniler'e karşı Türkmen saldırıları düzenlendi. Bu ara Muhammed Fırat'ın güneyinden, Suriye'de bunlara karşı çarpışmak için ordular göndermekteydi¹²⁶.

Böylece Süleymanşah'ın ölümünden sonra husule gelen buhran bu sefer daha şiddetle baş gösterir. Malatya'da Kılıçarslan'ın hatunu küçük oğlu Tuğrul Arslan idaresinde ve Konya'dan ayrı küçük bir Selçuklu Sultanlığı kurar ve bir müddet orada hüküm sürer. Anadolu'da Bizanslılar, Haçlılar ve Ermenilerle vukubulan uzun bir savaş devri pek çok tahribata insan kayıplarına ve memleketin iktisadi sükutuna sebep oldu¹²⁷. Türklerin başsız kalmasından veya parçalanmasından faydalanan Bizanslılar nasıl müdafadan taarruza geçmişler ise cenupta Haçlılar ile kendilerini toparlamaya başlayan Ermeniler de aynı şekilde Türklere saldırıyorlardı. Bu sıralarda Selçuklu tahtında bir sultanın bulunmamasına rağmen harekete geçen 12000 kişilik bir Türk kuvveti Torosları aşarak Rupen'in torunu I. Toros'un memleketine girdi; Anazarba hududuna vardı. Birçok esirler alıp Maraş ovasına geçtiler. Ermeni Kont Vasil'in elinde bulunan Keban yakınında Perfus mevkiine kadar ilerlediler. Vasil Türklere karşı bir püskürtme hareketi yaptı; fakat 1108 senesinde Türk beyleri Onun Keysun' (Göksun) daki merkezine çekilmeye mecbur ettiler ve Hısn-ı Mansur havalisinde pek çok esir aldılar¹²⁸. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra onun hanımıyla evlenen Belek kudret ve şöhreniti iyice arttırmıştı. Belek eşkiyalık ve yağmıcılık yapan Gerger Ermenilerine karşı sefer yapmak zorunda kaldı. Zira onlar Belek'e aid Harput, Palu ve Malatya vilayetlerini gizlice yağmalamışlardı. Bu sebeple Belek 1121 yılı başında Fırat nehrini buz üstünde geçerek Gerger Ermenilerini malları ve sürüleri ile toptan tehcir ederek kendi memleketi Hanzit'e götürdü; orada kendilerine köyler, verip iskan etti¹²⁹. 1100 yılında Konya'da Selçuklu tahtına çıkan Şahinşah'ın saltanatının ilk yıllarında

¹²⁵ Urfalı Mateos, s.156.

¹²⁶ C. Cahen, s.140.

¹²⁷ O. Turan, s.148.

¹²⁸ A. Sevim, s.27-28; O. Turan, s.151; Mateos, s.232.

¹²⁹ A. Sevim, s.28-29; O. Turan, s.152; Abu'l Farac, C.II. s. 357.

da, Selçuklu idaresinden bağımsız hareket eden Türkmenler'in Killikya Ermenilerinin hakimiyetine bulunan bölgelere, muhtemelen Kapadokya Emiri Hasan Bey idaresinde akınlarda buldukları görülür. 1110 – 1111 yılında Anazarba'ya akında bulunan bir Türkmen topluluğu Anazarba'yı tamamen yağma etti. Ermeni Prensi I. Toros, Türkler'in çokluğundan dolayı savaşa cesaret edemeyince, Türkler birçok esir ve büyük miktarda ganimet ile geri döndüler¹³⁰. Şahinşah, 1116'da kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin desteğini alan kardeşi I. Mesud tarafından yakalanıp gözleri kör edildikten sonra tahttan indirildi¹³¹ ve I. Mesud Konya'da tahta çıktı. I. Kılıçarslan'ın oğulları arasında taht mücadelesinde; I. Mesud'un Danişmendli emir Gazi ile birleşerek kardeşi Melik Arap üzerine yürüdüler. Arap mukavemet edemeyerek Kilikya'ya gidip Ermeni Prensi I. Toros'a sığındı. Melik Arap, Türk ve Ermeniler'den topladığı bir ordu ile 1127'de, Emir Gazi'nin oğlu Mihammed'i pusuya düşürerek esir etti. Bu başarısını müteakib Emir Gazi üzerine yürüyerek Melik Arab'ı mağlup etti. Bizans'a sığınan Melik Arap bir daha da ortaya çıkmadı¹³². I. Toros'un ölümünden sonra Kilikya Ermeni Prensiği tahtına 1129'da kardeşi I. Leon çıktı¹³³.

2.5.3.1. II. Bohemond'a Karşı Danişmendli Emir Gazi-I. Leon İttifakı

1129 yılında, Ermeni Prensi, I. Toros'un ölümünden faydalanan Haçlılar Bohemond komutasında Kilikya'yı istilaya giriştiler. Danişmendli hükümdarı da bu durumda harekete geçti. Emir Gazi'nin geldiğinden habersiz yolda hafif Ermeni mukavemetiyle karşılayan II. Bohemond, ansızın Türkleri karşısında görünce şaşkına döndü. Anazarba'da vukubulan şiddetli bir muharebede Haçlılar mağlubiyete ve büyük kayıplara uğradılar. I. Toros'un yerine geçen oğlu Leon da geçitleri tutarak Haçlılara zayıt verdiriyordu¹³⁴. Yorgun düşen Haçlıları Türkler kuşatıp tamamen kılıçtan geçirdi. Öldürülenler arasında II: Bohemond'da bulunuyordu. Emir Gazi onun başını kesip Halifeye göndermişti¹³⁵. Emir Gazi'nin galip gelmesi üzerine, onun bu defa kendi üzerine geleceği korkusunda kapılan I. Leon kalelerini onun yüzüne kapattı. Emir Gazi'de

¹³⁰ Mateos, s.249.

¹³¹ “Şehinşah tamamen kör olmadığından onun saltanatı içinde yine tehlike teşkil edeceğini düşünen Sultan I. Mesud, 1117'de Türk geleneğine göre kan akıtılmaksızın, Şehinşah'ın boğdurulmasını emretti” Bkz. O. Turan, s.160.

¹³² O. Turan, s.169.

¹³³ O. Turan, s.1.

¹³⁴ O. Turan, s.107.

¹³⁵ **Azimi Tarihi**, çev., Ali Sevim, Ank. 1988, s.51.

askerleriyle geri döndü¹³⁶. Emir Gazi 1131’de, Kilikya’ya girdi; çok kaleleri feth edince I. Leon boyun eğmek zorunda kaldı. Bir daha Türk topraklarına yağma yapmayacağına, yıllık vergi vereceğine yemin etti¹³⁷.

2.5.4. I. Mesud’un Kilikya’daki Faaliyetleri

Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesut zamanında, Sebastos Leon (Levon)’un oğlu Çukurova Ermeni prensi II. Toros, Toroslar’dan inip Anazarba, Misis (Masisa), Adana ve Tarsus’u işgal etmiş, hatta Bizans imparatoru Manuel Komnenos’un Çukurova bölgesi valisi Andronikos’un kumandasında gönderdiği kuvvetleri de bozguna uğratıp Çukurova’nın bazı yerlerindeki Bizans hakimiyetine son vermişti. Bizans’a karşı kazandığı bu başarı üzerine Toros, bu kez, Selçuklu memleketlerine de saldırılara başladı. Esasen devletin güney bölgesindeki Ermeni –Bizans çatışmasını gözden uzak tutmayan sultan Mesut, kendisine başvuran imparator Manuel ile de anlaşarak kalabalık ordusuyla, daha önceleri Selçuklular tarafından fethedilmiş bulunan Çukurova bölgesini, Selçuklu sınırlarına yeniden katmak amacıyla damadı Danişmendli Yağıbasan ile birlikte harekete geçti (1155). Sultan, Toros’a gönderdiği bir elçi aracılığıyla “Biz, senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Eğer itaat edip bize tabi olursan dostumuz ve evdalımız olarak yine eski yönetiminde kalırsın, bununla birlikte işgal ettiğin Bizans memleketlerin geri vermelisin” demiştir. Papaz Grigor’un ifade ettiği gibi “Sert ve azametli sultanın kendilerine saldırıya geçmemesini sağlayan Tanrı’ya şükür ve niyazda bulunan Ermeniler, buna sonderece sevinmişlerdi.” Sultanın elçi heyetini günlerce iyi bir biçimde ağırlayan Toros, onlarla birlikte sultana bir elçi göndererek “Biz, hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim gelişip yükselmemize hiçbir zaman engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız. Fakat elde ettiğimiz Bizans memleketlerini geri verme hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz” (Papaz Grigor, Zeyl, s.307-308) demiştir. Toros’un bu cevabını olumlu bulduğu anlaşılan sultan Mesut, “Ermenilerin itaat etmelerinden sonra hiçbir çatışmaya girişmeden ve herhangi bir tahribatta bulunmadan geri dönmüştür. Fakat daha sonra Toros, bu kez Haçlılarla işbirliği yaparak Bizans kuvvetlerini Tarsus yörelerinde bozguna uğratıp ağır zayıat verdirmişti. Devletin güney bölgesinde yeniden ortaya çıkan bu huzursuzluğa seyirci kalmayan sultan Mesut, bu kez daha büyük bir orduyla harekete geçip Anazarbra Misis ve hatta Osmaniye yörelerindeki kalelerden

¹³⁶ O. Turan, s.171.

¹³⁷ O. Turan, s.171.

biri olan Tellü Hamdün'a değin ileri hareketını sürdürdü. Bu sırada, Antakya topraklarına akınlar yapmakla görevlendirdiği Yakub Bey, üç bin kişilik kuvvetiyle Toros'un kardeşi Stefan (İstefan) ve Templier (Frerler) şövalyeleri tarafından bir baskınla yok edilmişti. Bu sıralarda ortaya çıkan veba salgını sebebiyle atları telef olan Selçuklu ordusu, yaya kalmış ve kötü iklim şartları, onları daha da elim bir duruma sokmuştu. Bunu fırsat bilen Toros, Develi'ye dek Selçuklu kuvvetlerini izleyip bir takım yağma eylemlerinde bulunmuştu. Böylece sultan Mesut'un bu Çukurova seferi başarılı olamamıştı¹³⁸.

2.5.5. II. Kılıçarslan, Selahaddin Eyyubi ve Ermeniler

Sultan I. Mesud'un ölümüyle oğlu Kılıçarslan tahta geçerken, babasının karşılamış olduğu oranda güçlüklerle karşılaşmamıştı. II. Kılıçarsan kardeşlerinden gelebilecek tehlikeyi bertaraf ettikten sonra eniştesi Sivas hakimi Danişmedli Yağıbasan üzerine yürüdü. II. Kılıçarslan Yağıbasanla tam bir hesaplaşmaya girmeden barış yapmak zorunda kaldı. Bunun sebebi devletin diğer düşmanları tarafından tecavüze uğramasıyla ilgiliydi. Selçuklular'ın dahili mücadelelerinden faydalanan Ermeni Prensi II. Toros'un kardeşi Stefan, Maraş Beyi'nin Ermeni köyüne girmesini sebep sayarak 1156'da Maraş'a girip yağma edip şehri ateşe verdi.¹³⁹ II. Kılıçarslan süratle harekete geçince Ermeni Prensi şehri terk etti. Türkler gelince şehirdeki Hristiyanlara merhametle davrandıkları kaçan ve geri dönen Ermenilerin evlerine, çiftliklerine ve meyveliklerine dokunmadılar¹⁴⁰. Stefan, II. Kılıçarslan'ın dostluğunu kazanmak maksadıyla ve kardeşi II. Toros'un rızasıyla Portus kalesini Sultana teslim etti. Böylelikle Selçuklu Sultanı bölgeyi huzura kavuşturduktan sonra 1157 Ağustosunda ülkesine döndü¹⁴¹. II. Toros'un ölümünden sonra, onun küçük oğlu II. Rupen Thomas'ın naibliğinde tahta çıktı. Ancak onun tahta çıkmasına karşı gelen II. Toros'un kardeşi Mleh, taht mücadelesine girişti ve Nureddin'in yardımıyla mücadeleyi kazanan taraf oldu. Mleh 1168 – 1175 yılları arasında hüküm sürdü. Kötü muameleleri yüzünden Mleh kendi adamaları tarafından Sis'te öldürüldü. Stefan'ın oğlu Baron III. Rupen, babasının ölümünden beri, Babaron Senyörü Pagouran'ın yanında yaşıyordu. Mleh'in öldürülmesinden sonra Ermeni ileri gelenleri, daha ziyade Haçlılar ile işbirliği politikası izleyecek olan III. Rupen'i prens olarak tahta çıkardılar¹⁴². III. Rupen Franklarla ittifak edip Bizans'ın Kılıçarslan'a mağlup olmasından faydalanarak imparatora

¹³⁸ A. Sevim, s.22-23

¹³⁹ Abu'l-Farac, C.II, s.395; C. Cahen, s.112.

¹⁴⁰ Abu'l-Farac, s.395.

¹⁴¹ O. Turan, s.199.

¹⁴² Simbat, s.59-60 ; Hetum, s.5.

aid Adana ve Misis şehirlerini zaptettiği gibi Türklere karşı da tecavüze girişti. Kilikya'ya giren Türkmenler bu havalide oturmak ve sürülerini otlatmak maksadıyla Ermeni prensi ile anlaşmış bulunuyordu. Fakat III. Rupen bilahere Türkmenlere saldırarak bir kısmını esir aldı ve öldürdü. Bu durum karşısında II. Kılıçarslan Ermenilere karşı harekete geçmek üzere Selaheddin Eyyubi'ye yardım talebinde bulundu. Böylece iki müslüman hükümdarı Ermenilere karşı sefere çıktı. Sultan Selahaddin, Karahisar ve Göksu'dan geçerek Ermeni arazisine girdi. Mukavemet edemeyeceğini anlayan III. Rupen esirleri iade etti ve çok para gönderdi. Onun sulh talebi üzerine de, 1180'de Selaheddin Eyyubi Mısır'a, II. Kılıçarslan'da Malatya'ya döndü¹⁴³.

III. Rupen'in son yıllarında Türkmenler ile Kürtler arasındaki savaş, Kilikya Ermenilerine'de sirayet etmişti. Bizans ve Haçlılara karşı birlikte savaşan bu iki unsur aralarında iktisadi sebeplerden çıkan mücadelelerden en mühimi 1185'te oldu. Nihayet mağlub olan Kürtler, Kilikya'ya yöneldiler. Kilikya'ya giden, Kürtleri takip eden Türkmenler, Ermenilerin Kürtlere yataklık ettiklerini öğrenince Ermeni topraklarına saldırarak Larende, Ereğli ve Anazarba'ya kadar ulaşıp onlardan 36.000 kişiyi esir edip köle olarak sattılar. II. Kılıçarslan'ın hristiyanlara karşı ali cenaplığı ve onları hikayesi dolayısıyla Haçlı kaynaklarında hristiyanlığa mütamayıl olduğuna dair bir takım söylentiler meydana çıkmıştı. Nitekim Haçlı Müellifi Nicole de Trueth Kılıçarslan'ın annesini Kont S.t. Gilles'in kız kardeşi olarak göstermişti. II. Kılıçarslan'ın diğer Türk hükümdarları gibi geniş dini hoş görüşü ve hristiyan tebasına karşı şefkati bu rivayetlerin meydana çıkmasına sebep olmuştu¹⁴⁴.

2.5.6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Birinci Saltanat Devri

II. Kılıçarslan 77 yaşında ve 38 yıllık bir sultanlık döneminden sonra ölmüştü. Ama ölmeden önce yerine Keyhüsrev'i bırakmıştı (1192). Yeni bir taht mücadelesi başlamış ve Keyhüsrev kardeşlerinin onu tanımalarını sağlayamamıştı¹⁴⁵. III. Rupen'de 1187 yılında ölmüş yerine kardeşi II. Leon geçmiştir. Antakya hakimi III. Bohemond'u hile ile ele geçiren III. Rupen onun topraklarının sahibi olmakla gücünü arttırmıştı. Selçuklulardaki taht mücadelesinden istifade etmesini bilen Ermeni Prensi Selçuklu topraklarına tecavüz

¹⁴³ İbnü'lEsir, **El Kamil fi't- tarih**, Ter: Abdülkerim Özeydın, İst. 1987 c. XI. s. 372; Simbat, s.60, Abu'l-Farac, C.II, s.426; O.Turan, s.213.

¹⁴⁴ Abu'lFarac, C.II, s.439; Hetum, s.8; Simbat, s.63; O. Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1980, s.174-175.

¹⁴⁵ C.Cahen, s.125.

etmekten geri kalmamıştı. Toros Dağlarından hareketle Ereğli ve Kayseri'ye saldırılarda bulunup bir kısım yerleri işgal etmişti (1195). II. Leon, 1196'ta taht mücadelesine kaybedip ve İstanbul'a giderken kendi prensliği sınırlarından geçen Gıyaseddin Keyhüsrev'e gayet misafirperver bir karşılamada bulunmuştu¹⁴⁶.

2.5.7. II. Rükneddin Süleymanşah'ın Kilikya Ermeni Krallığı'nı Hakimiyeti Altına Alması

Sultan II. Süleymanşah hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Selçukluların saltanat kavgasından faydalanan Ermeni Krallığını cezalandırmaya ve işgal ettikleri Türk topraklarını kurtarmaya karar verdi. II. Kılıçarslan Ermenilere karşı güney hudutlarını korumak için Sancarşah'ı Egerli'ye Nizameddin Argun-şah'ı Niğde'ye ve Mugisiddin Tuğrulşah'ı da Elbistan'a Melik tayin ettiği halde bunlar Bizans uçlarına hakim diğer şehzadeler gibi bir zafer kazanamamışlardı. Sultanın oğulları arasında uzun süren bir mücadele devri Türkiye Selçuklularını o derece sarsmıştır ki Ermeni Kralı Türklere karşı genişleme hareketlerine başarılar kazanmıştı. Ereğli'yi geçen II. Leon Kayseri yakınlarında bir kaleyi almıştı¹⁴⁷. Bu başarılar üzerine II. Leon 1198 yılında "Büyük" ve "Muhteşem" adıyla taç giyinmişti¹⁴⁸. Sultan II. Süleymanşah gibi kudretli bir sultan ülkesini sağlam bir idareye kavuşturduktan sonra Ermenilerin üzerine harekete geçti. II. Süleymanşah 1199 yılında Ermenileri işgal ettikleri Ereğli kalesi ve başka yerlerden sürüp Torosların güneyine atmıştı. Türk ordusu yanında ve himayesinde bulunan Lampron senyörü Oşin ile Adana'ya kadar Kilikya'yı istila etmişti. Süleymanşah bu sefer neticesinde Ermenileri tabi bir duruma getirmişti. II. Leon bastırılmış olduğu para da İslam harfleriyle "Sultan ul-Kaahir Ebu'l- Feth Süleyman bin Kılıçarslan Nasru'l-Emir'ul-Mu'minin" ibaresi ile bu sefer sonunda muzaffer olan Süleymanşah'ın Ermeni krallığını tabiiyete aldığını meydana koymaktaydı. Kral II. Leon 6 Temmuz 1204 yılında ölen II. Rükneddin Süleymanşah'dan sonra tahta geçen ve bir yıl saltanat süren III. Kılıçarslan zamanında da (1204 – 1205) Selçuklulara haraç ödemeye devam etti¹⁴⁹.

2.5.8. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanat Devri

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya tahtını kardeşi Süleymanşah'a terkenden (1196) tekrar Sultan olması tarihine (1205) kadar süren dokuz yıl zarfında uzun ve maceralı bir

¹⁴⁶ Abu'l- farac, s.466; Simbad, s.65; A. Sevim, s.33.

¹⁴⁷ C.Cahen, s.128 ; O.Turan, s.249.

¹⁴⁸ Simbat, s.47; Vahram, s.18.

¹⁴⁹ Simbat, s.74-75; C.Cahen, s.128 ; O. Turan, "Süleymanşah II", İ.A. C. XI, s.255.

gurbet hayatı geçirdi. II. Süleymanşah'ın ölümüyle henüz çocuk yaştaki III. Kılıçarslan'ın sultan olması üzerine, özellikle uc Türklerinin başında bulunan Yağıbasan'ın teşebbüsüyle, tahta çıkmak üzere İstanbul'dan Konya'ya hareket etti ve Şubat 1205'te tekrar Sultan oldu¹⁵⁰.

II. Süleymanşah'ın ölümü üzerine yaşanan sarsıntı Kilikya Ermeni Kralının Selçuklu tabiiyetini bırakarak hudutlara tecavüz etmesine, Türkiye – Suriye arasındaki işleyen kervan yolunun sekteye uğramasına sebep oldu. Ermeniler, 1206 yılında Türkmenlerin göç sahası olan Göksu'ya hücum ederek Türklerden pek çok esir aldı. II. Leon Elbistan'ı da kuşattı fakat almaya muvaffak olamadı¹⁵¹. Bu hadiseler ve özellikle büyük kervan yolunda emniyetin kalmaması Sultan Gıyaseddin'i Ermeni seferine mecbur etti. Sultan 1209 yılında ordusu ile Maraş'a vardı. Halep hükümdarı Selahaddin Eyyubi'nin oğlu melik Zahir'in gönderdiği kuvvetleri de yanına alarak Ermeni hudutlarını aştı. Ermenilerin bir takım belde ve kalelerini aldı. Bunlar arasında en mühimi II. Kılıçarslan tarafından fethedilip sonradan yine Ermenilerin eline geçene Pertus kalesi idi. Bu kaleyle beraber kalenin senyörü olan Kral II. Leon'un oğlu Gregoire'yi de esir aldı. Sultan I. Gıyaseddin Ermenistan'a karşı bu zaferi kazandıktan sonra kış bastığı ve kar yağdığı için geri dönmeye mecbur kaldı. II. Leon, Halep ve Mısır Eyyubi Hükümdarları Melikü'z-zahir ve Melikü'l-adil aracılığıyla barış girişimlerinde bulunmasıyla Sultan I. Gıyaseddin ile anlaşta. Sultan Selçuklu tabiiyetine sadakat göstermesi, Anadolu- Suriye kervan yoluna Selçuklu ve Halep Eyyubi topraklarına bir daha saldırmaması şartıyla onunla bir barış anlaşması imzaladı¹⁵².

2.5.9. İzzettin Keykavus'un Ermenileri Tekrar Selçuklu Hakimiyetine Alması

I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1211 yılında Alaşehirde Bizans ile yaptığı savaşta şehit düşünce, devletin ileri gelenleri Konya'da toplanıp istişarede bulunduktan sonra Malatya Meliki olan şehzade İzzeddin Keykavus'u tahta çıkarmayı uygun görmüşlerdi. Fakat sultanın diğer oğlu Aleaddin Keykubad'ı da Erzurum Meliki olan Amcası Mugiseddin Tuğrulşah, Ermeni Kralı II. Leon ve Danişmendli el-Zahir desteklemekteydi¹⁵³. Sultan I. İzzeddin Keykavus'un, kardeşi Aleaddin Keykubat ile saltanat mücadelesi yapmasından

¹⁵⁰ O.Turan, s.274.

¹⁵¹ Simbat, s.76.

¹⁵² Simbat, s.77,78,79.

¹⁵³ C.Cahen, s.130; O. Turan, s.294.

faydalanan ve kendisine karşı Aleaddin'in mütetefiki durumunda olan tabi Kilikya Ermeni Kralı II. Leon, Toros Dağlarını aşarak Selçuklu topraklarına saldırıda bulundu; Ulukışla, Ereğli, Karaman kalelerini işgal etti. Sultan I. Keykavus, bu bölgelerin ele geçirilmesinin kolay olacağını düşünerek Ankara'da yerleşen kardeşini bertaraf ettikten sonra, Ermenilerden daha önce Sinop seferine çıkmayı uygun gördü. Çünkü, Trabzon Komnenleri bu tarafa doğru ilerliyordu. Sinop fethini müteakip (1215) yılında Ermenilere karşı sefer yapmaya, bu beldeleri kurtarmaya karar vardı. Karaman, Ereğli ve Ulukışla'yı Sultan tekrar ele geçirdi (1216). Ermeni Kralı II. Leon Selçuklulara karşı haçlıların yardımını alabilmek maksadıyla bu kaleleri onlara terk etmeyi teklif ediyordu. Fakat Ermeni Kralının Antakya'yı alması Haçlılarla arasının bozulmasına sebep oldu. I. İzzeddin Keykavus Karaman, Ereğli ve Ulukışla'yı Ermenilerden aldıktan sonra Antalya'nın işgal altında bulunması, onu herşeyden önce bu mühim sahil şehrini kurtarmaya mecbur etti. Antalya'nın fethi sırasında Ermeni kralının Antakya'yı alması, onunla Haçlılar arasındaki mevcut ittifakı bozdu. Bu durum Selçuklu Sultanına Ermenilere karşı sefer için bir fırsattı. Antalya'nın fethini müteakip ordusu ile Konya ve oradan da Kayseri'ye giden İzzeddin Keykavus 1216 baharında ordusu ile Maraş'a hareket etti. Sultan ordugahını Yabanlu ovasına kurdu¹⁵⁴.

Halep hakimi Melikü'z-Zahir, Ermenilerin Haleb'e sahip olmak isteyen amcası Mısır Eyyübi Hükümdarı Melikü'l-Adil ile dostluk kurmaları dolayısıyla sultanın bu önerisini kabulde hiçbir sakınca görmedi. Fakat bir yandan da ilişki kurduğu amcasının olumsuz tavsiyeleri, öte yandan kral II. Leon'un değerli armağanlarla kendisine başvurması üzerine, Sultana katılmada kesin bir karar veremiyordu. Melikü'z – Zahir'in kararsızlığı ve gecikmesi nedeniyle I. Keykavus, bir yandan Aksaray Kadıaskeri Evhadüddin Hüseyin'i Halep'e gönderirken, öbür yandan da Maraş Emiri Nusretüddin'i, Eyyubilere ait Balat'a saldırtarak buradaki Leon'a yardım eden ve Selçuklu topraklarına yağma akınlarda bulunan Ermenilerin bir kısmını öldürtüp bir kısmını da tutsak aldırttı. Bu olaylar sonrası Melikü'z-zahir vefat etmişti (1216)¹⁵⁵.

Sultan İzzeddin Keykavus, beraberinde Maraş emiri Nusretüddin olduğu, halde Ermeni topraklarına hücum etti. Türkler Ceyhan vadisi boyunca ilerleyerek Çinçin ve Haçin kalelerini şiddetli muhasaralar sonunda fethettiler. Ermeni kralının ordusunun

¹⁵⁴ Simbat, s.77; O.Turan, s. 307,308; M. Ersan, "Selçuklular Döneminde Türk - Ermeni", s.609.

¹⁵⁵ O.Turan, s..321-313; A. Sevim, s.35; Yaşar Yücel – Ali Sevim, **Türkiye Tarihi**, C.I, Ankara, 1990, s. 110.

durumunu tetkik etmek üzere 3.000 kişilik öncü kuvvetleri düşmana doğru çıkarıldı. Öncü askerlerden bazıları esir olduğu bir sırada ordu sağ, sol ve merkez kanatlarıyla muharebe nizamına girdi. Çok kayba uğrayan Ermeniler, Baron Oşin, Lampron Senyörü Baron Hetum oğlu Konstantin ve Baron Vasi gibi kumandanlarını da esir verdiler. Kral Leon büyük kayıplara uğradığı ve büyük kumandan ve baronlarını esir verdiği için Sultan ile anlaşma çareleri aradı¹⁵⁶.

1218 yılında kumandan ve baronlarının da tavsiyesi üzerine pek çok hediyeler, altın ve gümüş, eşya, at, katır, güzel Frank cariyeleri ile birlikte Sultan'a elçi gönderen II. Leon yazdığı mektupta "Bazı garazkarların, cihan padişahına hikaye ettikleri şeylerden dolayı layık olduğum cezayı çektim. İleri gelen serdarlarım öldürüldü, mülküm perişan oldu, askerim mahvedildi. Yüce merhametinizden ümit budur ki, günahımı bağışlıyorsunuz. Hakikatte eğer Sis vilayetini benden alıp başkasına verecek olursanız vereceğiniz kimse yine bu kulunuzla çocuklarım olsun. Bundan böyle kulluk halkasını kulağıma takar ve haracı iki misline çıkarır; her sene bu taahhüdümün hariç olmak üzere beşbin süvariye bütün teçhizatlarıyla birlikte ferman buyrulacak yere gönderir ve büyük emirlerinden birkaç kişiyi de bu vazifenin infakına memur ederim. Cümlesi birlikte yüce saltanat tahtının kulluğunda fedakarlık gösterir mübarek hatırımdaki kırgınlığı gidermeye gayret ederler. Her sene yirmi bin altın haracı huzurunuzla layık armağanlarla beraber gönderir ve geçen seneden kalan haracı da ayrıca ödeyerek kulluk vazifesinden bir dakika geri kalmayacağımı teahhüd ederim" demekte idi. Yapılan barış görüşmelerine göre, on altı ay kalan Ermeni esirleri fidye karşılığında krala gönderiyor, hudut kalelerinden bazıları Selçuklulara bırakılıyordu. Fakat en önemlisi Ermeni Krallığı tekrar Selçukluların tabiiyetini kabul ediyor; ihtiyaç ve talep halinde her yıl Sultana bütün teçhizatı ile 500 asker, çeşitli hediyelerden başka, 20.000 dinar altın haraç göndermek taahhüdünde bulunuyor; Sultan da bu şartlara göre, kendisine Sis (Kozan) krallığını ve hakimiyetini bir menşurla veriyordu. Bu esaslar kabul edilince o zaman Emir-i Devat olan Ziyaeddin Karaarslan da bu hakimiyet menşuru ve hil'atini krala vermek üzere Sis'e hareket etti. Ermeni sarayında sultanın menşuru merasimle okundu. Ermeni kralı anlaşmaya sadakat göstereceğine dair yemin etti ve haracın yarısı Türk elçisi ve kendi adamları ile birlikte Kayseri'ye gönderdi. Sultan'da esirlerine at ve hediyeler vererek memleketlerine gönderdi. İki ülke arasında ticari yolları açıldı. Bu tabi olmanın icabı da kralın bastırıldığı paraların bir

¹⁵⁶ İbn-i Bibi, s.66-68; Simbat, s.78-79; O. Turan, s.314-315.

yüzünde Arapça ile sultanın adı, diğer yüzünde de Ermenice kralın ismi bulunuyordu. Başkent Sis'te sultanın namına hutbe okunuyordu. Böylece II. Süleyman – şah zamanında olduğu gibi, şimdi de Ermeni krallığı tekrar Selçuklu Sultanlığına bağlıydı¹⁵⁷.

2.5.10. Alaeddin Keykubad'ın Fetihleri ve Ermenilerle Yapılan Barış Antlaşması

Türkiye Selçuklu devletine her bakımdan kudretli ve parlak bir devir yaşatan Sultan I. Alaeddin Keykubad, Anadolu – Suriye kervan yolunu yeniden keserek tüccar mallarına el koyan ve dolayısıyla Selçuklu ticaretine engel olan tabi Çukurova Ermeni krallığına karşı bir tedib seferi düzenlemek zorunda kalmıştı. Bu sıralarda, kral Leon'un ölümünden (1219) sonra kızı Isabelle (Zabil)'in Antakya Haçlı prensi IV. Bohemund'un oğlu Philippe ile evlenmesi sebebiyle Haçlılar, Ermeni memleketlerini işgale başlamışlardı. Buna karşı gelen bazı Ermeni ileri gelenlerinin Philippe'i tutuklamaları üzerine, askeri harekate geçmek isteyen Bohemund'a karşı Papa ve Haçlılar cephe almışlardı. Oğlunu kurtarmak için çare arayan Bohemund'un sultana başvurarak Ermenilere karşı bir ittifak oluşturmaya karşılık, Ermeniler de Haleb Eyyübi hükümdarı Şihabüddin ve Kıbrıs Haçlılarıyla bir ittifak yaptılar (1225). Böylece Alaeddin Keykubad, emir Çavlı ve Sultan Keyhüsrev'in kayın pederi Komnenos Mavrozomes kumandasında karadan, emir Ertokuş kumandasında da denizden olmak üzere, kuvvetler gönderip Ermenilere ve muhtemel saldırılarını önlemek amacıyla da Kıbrıs Haçlılarına karşı askeri harekate başladı. Ertokuş, bütün direnişleri kırıp Manavgat, Anamur ve daha bir takım önemli kıyı kalelerini Ermeni ve Bizanslılardan teslim alarak Silifke'ye değin ileri hareketini sürdürdü ve büyük bir zafer kazandı. Öte yandan karadan ilerleyen Selçuklu ordusu, Göksu vadisinde Silifke'ye oradan da Maraş ve Ceyhan ırmağı vadisinden Çukurova'ya inmekte idi. Çaresizlik içinde bulunan ve Leon'un kızı Isabelle'i oğlu Hetum (1226-1270) ile evlendiren ve böylece Hetum (Hayton) Ermeni krallığı hanedanını tesis eden Baron Konstantin Pali, Silifke ve bazı kaleleri verme vaadiyle Haçlılara, oğlu Hetum da Silifke'deki Hospitalier ve Tempelier şövalyelerine başvurmuşlarsa da ilerleyen Selçuklu ordusu, İçel, Silifke ve Maraş yöresindeki Çinçin kalesini ele geçirmeyi başarmıştı. Bu Selçuklu zaferi ve fetihleri karşısında Haçlılardan da yardım sağlamayan kral Hetum, sultana, istediği şartlar çerçevesinde barış yapılması önerisinde bulunmak zorunda kaldı. Alaeddin Keykubad, söz konusu barış önerisinin bu sıradaki Selçuklu siyasetine uygun düşmesi nedeniyle onunla

¹⁵⁷ O. Turan, s.315,316.

“Selçuklu vasallığını yeniden kabul etmesi, birçok önemli kale ve kentleri Selçuklulara bırakması, gerektiğinde 1500 kişilik bir Ermeni kuvveti göndermesi, her yıl ödenen vergiyi iki katına çıkartması, sultan adına hutbe okutup para bastırması” şartlarıyla bir barış antlaşması imzaladı (1225)¹⁵⁸.

Ayrıca Namrun senyörü de bir miktar askeri birlikte Selçuklu hizmetine girecekti. Böylece Çukurova ermeni krallığı, yeniden ve fakat bu kez daha ağır şartlarla Selçuklulara bağlandığı gibi, Anadolu – Suriye ticaret yolu da güvence altına alınıp tekrar işler bir hale getirilmişti¹⁵⁹.

2.5.11. II.Gıyaseddin Keyhüsrev ve Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılışı

Sultan I. Alaeddin 1237’de öldüğünde üç oğlu vardı; İzzeddin Rükneddin ve Keyhüsrev. Keykubat yerine İzzeddin’in geçmesini istemişti. Fakat en büyükleri Keyhüsrev’i. Emirlerin çoğu da, onu tutuyordu. II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktığında 16 yaşındaydı. Sultan tahta çıktığında bütün Ortadoğu’yu, dolayısıyla Türk Selçukluların tehdit eden çok büyük bir tehlike ile, Moğollarla karşı karşıya idi. Devletin maruz kaldığı böyle nazik bir durumda, Saadeddin Köpek, liyakatsiz Sultanın arzu ve ihtiraslarını kışkırtarak devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmış; aslında kendi iktidar ve ihtiraslarının icabı bu cinayetleri işlemişti. Selçuklu Devleti bu kötü adamdan kurtulunca, ikinci derecede oldukları için öldürülmemiş ve kenarda kalmış kimseler hizmete çağrıldı¹⁶⁰.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, Selçuklu ordusunun Köseadağ’da, 4 Temmuz 1243’de Baycu Noyan kumandasındaki Ermeni ve Gürcülerin de yer aldığı Moğol ordusu tarafından bozguna uğratılması üzerine Moğollar, bütün Türkiye’ye hakim olmakta güçlük çekmediler. Türkiye Selçuklu devletinin uğradığı bu felaket nedeniyle ülkede devlet düzeni bozulmuş her bakımdan bir buhran ve anarşi dönemi başlamıştı. Bozgunun sonu Köseadağ’dan süratle kaçan sultan, Tokat, Ankara ve Antalya’ya, sonra da Konya’ya gelmiş, annesi ise kızı, cariyeleri ve hazinesiyile birlikte Kayseri’ye ulaşmış idi. Fakat sultanın annesi burada da kendilerini güvencede görmeyerek Çukurova üzerinden, birçok

¹⁵⁸ A. Sevim, s.29; Simbat, s.82,83; C. Cahen, s.133.

¹⁵⁹ A. Sevim, s.30; İbn Bibi, *el-Eva mirü’l Alaiyye Fi’l Umuri’l Alaiyye (Selçukname)* C.I, Ankara 1996, s. 352 vd. ; O.Turan, *Selçuklular zamanında* s. 345; simbat, s.84; Vahram, s.20; Şahabettin Tekindağ “Alaüddin Keykubat ve Halefleri Zamanında Selçuklu – Ermenistan Hudutları” *Tarih Dergisi*, C. I, İstanbul, 1949-50, s.32.

¹⁶⁰ C. Cahen, s.141; O. Turan, s.403-413; E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000, s.153.

Selçuklu ileri gelenleri ve zenginliklerinin sığındıkları Haleb'e gitmek amacıyla, Kayseri'den ayrıldı. O, Çukurova'ya ulaşip Selçuklu vasalı kral Hetum'a başvurarak Haleb'e gitmek için izin istemişse de onun bu isteğe yerine getirilmemişti. Hetum ve babası Konstantin Pali, Moğollarının teveccühünü kazanmak amacıyla, kendilerinin konuğu durumunda olan sultanın aile mensuplarını: "Filan ve falan şahsiyetler bizim yanımızdadırlar, haber gönderin de size teslim edelim" diyerek kapsamlı bir mektupla başvurdukları Baycu Noyan'a teslim etmekten geri kalmamışlardı.Çukurova, Ermenileri ayrıca öç alma amacıyla, yine Çukurova yoluyla Haleb'e gitmekte olan Selçuklu tacirlerinin mal ve paralarına el koydukları gibi, bir takım Türk kadınlarını da Moğollara peşkeş çekmekten çekinmemişlerdi. Kral Hetum'un babası Konstantin Pali'nin ağır armağanlarla Köseadağ savaşından önce, Kayseri'de bulunan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e gelip Ermeni krallığı adına itaatini tekrarladıktan başka "Moğollara karşı bütün Ermenilerin kendisine yardımcı olacakları" hususunda vaadede bulunmasına rağmen bozgunda sonra Selçuklu sultan ailesi ve diğer Türklere yapılan bu insanlık dışı hareketleri, özellikle çağdaş Süryani müellifi Abu'l-Farac: "Bu son derece de menfur ve müstekreh hareket, bütün hükümdarların nazarında hiçbir veçhile vukuu caiz sayılmıyordu" ifadeleriyle şiddetle kınamıştı.

Köseadağ felaketinden sonra itaatten çıkarak öç alma hırsıyla Selçuklulara cephe almış bulunan Çukurova Ermeni krallığına karşı bir tedib ve tenkil seferi düzenlemenin zamanı çoktan gelmiş bulunuyordu. Ermenileri koruyup gözetmelerine rağmen Batı – Moğolları hükümdarı Batu Han'dan gerekli izin alındıktan sonra İsfahanlı Şemsüddin, Şerefüddin Mahmut, Seyfüddin Torumtay ve Sıracüddin Sarıca kumandasında Konya'dan hareket eden Selçuklu ordusu, Namrun Ermeni senyörü Konstantin'in de destek ve yardımlarıyla Ereğli üzerinden geçerek Babaron dağından Çukurova'ya ulaştı. Beraberlerinde çok sayıda Frank askeri bulunan Konstantin ve Sımbat, direnişlerini sürdürmekte idiler. Selçuklu baskı ve sıkıştırması dolayısıyla, Sımbat Vakayinamesinde ifade edildiği üzere: "Bir ok atımı kadar olan bir kısım kent surları yıkılmak üzere idi". Bu arada meydana gelen müthiş seller ve çamur deryası nedeniyle Selçuklu atlı ve yaya kuvvetlerinin hareket kabiliyetleri tükenmiş, yiyecekleri sıkıntısı da baş göstermişti. Bu sonrada, Aliye'de oturmakta olan sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölüm haberinin gelmesi ve ağırlaşan iklim şartlarının yarattığı olumsuz durum sebebiyle ordunun geri dönmesi gerekmişti. Sultanın ölümünden habersiz olan Hetum ile "Savaş tazminatı ödenmesi, yapılan zarar ve ziyanların karşılanması, Ermenilerin işgal ettikleri yerler ile,

Tarsus'a karşılığı Bragana kalesinin teslimi, eskiden olduğu gibi, yıllık vergi ödenmesi, yeniden Selçuklu vasallığını kabulü" şartlarıyla bir barış antlaşması imzalandı. Selçuklu ordusu da 1246 yılında Konya'ya döndü.

Fakat daha sonra cereyan eden ve Türkiye Selçuklu devletini ciddi biçimde sarsan iç ve dış olaylar sebebiyle Ermeniler, bu antlaşmaya uymadıkları gibi, Bragana kalesini de yeniden işgal etmişlerdi. Böylece tabi Çukurova Ermeni krallığının kesin olarak Selçuklu tabiiyetini alınması mümkün olamamıştı. Esasen Çukurova Ermeni kralları, Köseadağ savaşından sonra Türkiye Selçuklu sultanları adına hutbe okutmadıkları gibi, para da bastırmamışlar, yani onların tabiiyetinden çıkmışlar, Türkiye Selçuklu devletinin yönetimini ellerine geçiren Moğollar ile memluklara tabi olmuşlar, böylece yöresel yönetimlerini sürdürmeye çalışmışlardı¹⁶¹.

2.6. Moğolların Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkmaları

Moğolların kökenleri ve Türklerle olan akrabalık ilişkileri tarihçiler tarafından tartışılan bir konudur. Tarihçilerin genel görüşü Moğolların Türk olmadığıdır¹⁶². Bunu öne sürerken iki milletin kültürü ve yaşayış tarzı kıyaslanmıştır. Moğolların ilk ortaya çıktıkları yerler ziraata elverişli değildi. Kabilelerin belli bir reisleri ve yöneticileri yoktu. Bunun içinde birlikte olamıyorlardı ve birbirleriyle devamlı kanlı mücadelelere girişiyorlardı¹⁶³.

Cengiz Han Monghol, Tatar, Merkit, Kereyit, Nayman, Karakitat ve Uiur kabillerini birleştirerek 1196 da bu kabilelerin reisi seçildi¹⁶⁴. Bu kabilelerin alfabeleri yoktu dolayısıyla okuma yazma ve yazılı kanunları söz konusu değildi. Cengiz Han bu eksikliği giderebilmek için Uygur alfabetesini kabul ederek bir yasa yaptı ve bunu her tarafa dağıtarak kurmuş olduğu devletin temellerini sağlamlaştırdı¹⁶⁵. Komşularıyla mücadeleye giren Cengiz Han, topraklarını emniyet altına aldıktan sonra ticarete önem verdi. Bölgede kol gezen eşkıyaları ortadan kaldırarak yolları güven altına aldı. Böylece güvenlik

¹⁶¹ A. Sevim, s.32: İbn Bibi, **El- Evami'ül – Alaiyye**, s.79; Genceli Kiragos "Ermeni Müvverihlerine Nazaran Moğollar" (Ter : Ed. Dulavier), **Türkiyat mecmuası** C.II, İstanbul 1928, s.181; Abu'l- Farac, s.543; Simbat, s.86-88.

¹⁶² İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinden Moğollar ve Cengiz Meselesi", **İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi**, İstanbul 1953, C. XIII, s.105-136; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.I, s.72.

¹⁶³ Aladdin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa** (Çev: Mürsel Öztürk) Ankara 1988, C. I. s.93;

¹⁶⁴ Aknerli Grigro, **Moğol Tarihi**,(Çev: H. Andreasyan) İstanbul 1954, s.3 ;Ahmet Temir, **Cengiz Han**, Ankara 1989, s.135-8; Bartholt "Cengiz" **İ.A.** , C. III,93; Mustafa Kafalı "Cengiz Han" **T.D.V.İ.A.** C. VII, 368.

¹⁶⁵ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan** (Çev: H.D., Yıldız) İstanbul 1980, s.478; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu** (Çev. M. R. Uzmen) İstanbul 1980, s.217.

sağlandığı için Moğol ülkesine tüccarlar rağbet etmeye başladılar Bu durum Moğolların ekonomik yönden güçlenmesini sağlamıştı¹⁶⁶.

2.6.1. Moğol - Harzemşah Mücadelesi ve Harzemşahların Yıkılışı

Cengiz Han'ın büyük askeri faaliyetleri neticesi topraklarının sınırları Müslüman bir ülke olan Harzemşahların sınırlarına dayandı. İki taraf da birbirlerini kollayıp değerlendirebilmek için tüccar taifesini casus olarak kullandıkları vakidir. İşte bu karşılıklı güvensizlik ortamında Cengiz Han, Sultan Muhammed'in önemli şehirlerinden Otrar'a 450 kişilik bir tüccar kafilesi yolladı. Fakat Otrar valisi İnalçık, bu tüccarların casus olabileceğinden şüphelenerek durumu Sultan'a bildirerek ne yapılması gerektiğini sordu. Gelen habere göre hareket eden İnalçık, bu tüccarları astırarak Türk İslam dünyasının başına büyük bir bela olan Moğol tehlikesinin başlamasına sebebiyet verdi¹⁶⁷. Cengiz Han hemen büyük bir ordu hazırlayarak Otrar üzerine gönderdi. Harzem Sultanına da bir elçi göndererek bu savaşın sebebinin Otrar'da öldürülen tüccarlar olduğunu bildirdi. Moğol ordusu karşısında Otrar şehri ancak 5 ay dayanabildi. Moğollar şehre girerek halkı şimdiye kadar görülmemiş bir gaddarlıkla katlettiler. Şehir yağma edilerek yakılıp yıkıldı. (1218) Burada Sultanın gücünü de ölçen Cengiz Han, hızla Harzemşahların şehirlerine saldırmaya başladı. Sırada Buhara ve Semerkant vardı. Bu şehirlerde Moğollara fazla dayanamayarak korkunç yağma ve katliamlara uğradılar¹⁶⁸.

Moğollar, bir şehri alabilmek için çevre eyaletlerden, köy, kasaba ve tarlalardan, açık şehirlerden erkek ahaliyi toplayıp bunları ölüm tehdidiyle kuşatacakları şehrin hendek ve surlarına sürüyorlardı. Bu zavallı halk kaleden atılan oklar ve Moğolların katliamlarıyla hendekleri cesetleriyle dolduruyorlardı. Moğollar bazen bu esirlere Moğol asker elbisesi giydirip ellerine de bayraklar vererek büyük bir kalabalık meydana getirerek düşmanın gözünü korkutmaktaydılar. Bu savaş hilesi sayesinde küçük bir Moğol müfrezesi büyük bir şehri rahatlıkla alabiliyorlardı. Daha sonrada lüzumsuz hala gelen bu esirler ise boğazlanıyorlardı. Buhara esirleri ile Semerkant, Semerkant esirleri ile de Urgenç kuşatılarak teslim alındı. Böylece Moğollar Türk'ü Türk'e kırdırmıştı¹⁶⁹. Orta Asya'yı kasırğa gibi kasıp kavuran Moğol istilası Türk – İslam dünyasında büyük infiallere sebebiyet vermişti. Ünlü tarihçi İbnülesir : “Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu

¹⁶⁶ Cüveyni , C.I, 136; Abulfarac, C.II, s.482.

¹⁶⁷ İbrahim kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara 1984, s.241.

¹⁶⁸ Abulfarac, C.II, 496; Barthold, **Türkistan**, s.491; Grousset, s.233 ; A. Temir, s.94.

¹⁶⁹ Grousset, s.237.

büyük felaketten evvel ölüp gitseydim. Bu büyük ve dehşet verici olay, muazzam musibet gün ve gecelerimizi kararttı, hayatımızı perişan etti. Bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle Müslümanları kökünden kazıdı.... Moğol istilası felaketini yazan tarihler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar yine de kıyısından geçmemişlerdir diyebilirim” demiştir¹⁷⁰. Ermeni müverrih Aknerli Grigor ise Moğol zulmünü şöyle tarif eder: “Bu zamanların dert ve belasından hangi birini yazayım ? Baba ve anaların çocuklarından ayrılmalarını mı? sevgili ve akraba muhabbetlerinin zevalini mi? Malların gasp edilmesini ve güzel evlerin yıkılmasını mı ? Yakışıklı, zarif gençlerle kızların çırıl çıplak yalın ayak esarete sevkedilmelerini mi ? Vay benim fani başım bütün bunlar günahlarımızdan dolayı başımıza gelmiş olsa gerek”¹⁷¹. Yine bir Ermeni müverrihi olan Kiragos ise bu zulümleri şöyle tarif eder : “Moğol ordusu geçtiği yerlerde tesadüf ettiği insanları, hatta köpeklere varıncaya kadar bütün hayvanların katli ve imha ve atlar müstesna olması üzere kıymetdar elbise ve eşyayı bile tahrip ediyorlardı”¹⁷².

Cengiz Han’ın İslam dünyasına saldırması yalnız Harzemşahların ani ve korku bir şekilde yıkılmasıyla kalmadı. Harzemşahların yıkılmasından sonra Ortadoğu’da Moğol zulmü başladı. Cengiz Han, dağınık ve teşkilatsız bir halde bulunan kabileleri birleştirerek kurduğu devletin sınırlarını kısa zamanda oldukça fazla genişlettikten sonra Ağustos 1227 de öldü¹⁷³. Yerine oğlu Oktay geçti, Oktay, ileri görüşlü, sağlam karakterli ve askeri bir dehaya sahipti¹⁷⁴. Babasının Harzemşahlar politikasını yakinen takip eden Oktay, batıya iki ordu gönderdi. Birinci orduyu Karadeniz’in kuzeyine, ikincisi ise, komutanlarından Carmoğan’ın idaresinde Celaleddin’in üzerine sevketti¹⁷⁵.

Moğolların sünit kabilesine mensup olan Carmoğanın, baş kumandanlığını yürüttüğü ordu 4 tünden oluşuyordu ve bu ordu aileleriyle birlikte hareket ediyordu. Böylece işgal edilen yerlere yerleşilecekti¹⁷⁶. Bu Moğol kalabalığının önünde büyük bir Türk kitlesi göç ederek Anadolu Selçuklu topraklarına geliyorlardı¹⁷⁷. Carmoğan, Anadolu’da cereyan eden bu gelişmeleri yakinen takip ettiği bir sırada felç oldu ve artık

¹⁷⁰ İbnülesir, C.XII, s.312.

¹⁷¹ Aknerli Grigor, s. 13.

¹⁷² İbnülesir, C.XII, s.313.

¹⁷³ “Cengiz Han” **T.DV.İ.A.** , C.VII. s.368; abulfarac, C.II, s.523; Kiragos **a.g.m.** , C.II, s.150.

¹⁷⁴ Abulfarac, C.II. s.525; Barthold, **Türkistan**, s.567.

¹⁷⁵ Cüveyni, C.I. s.213; M.H. Yınanç, “Celaleddin Harzemşah”, **İ.A.** , C.III, s.52; Vartan, s.225; Kiragos, **a.g.m.** , C.II, s.150; Grigor, s.7.

¹⁷⁶ Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, **S.A.D.** , C. I. s.2.

¹⁷⁷ Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Ankara 1967 s. 130; Osman Çetin, **Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı**, İstanbul 1984, s.65; O. Turan, **Türkiye Tarihi**, s.506; F. Sümer, **a.g.m.** , C. I. s.3.

fiili olarak komutayı yardımcısı Baycu Noyan'a bırakmak durumunda kaldı¹⁷⁸. Baycu Noyan, Moğolların Bisuit kabilesine mensup olan Oktay Han'ın karısı tarafından bu göreve getirilmişti. Baycu Noyan, hırsı ve Oktay Han'ın yerine geçen dul karısı Törekene'ye olan itimadı ile hareket ederek Selçuklu topraklarına saldırmaya başladı¹⁷⁹.

2.6.2. Moğolların Anadolu'ya Akınlar ve Köseadağ Bozgunu

1242 yılı sonbahar Baycu, büyük bir orduyla Selçuklu topraklarına girdi. Ordusunun önemli bir bölümünü Ermeniye bölgesi Ermenilerin oluşturmaktaydı. ¹⁸⁰ Erzurum kısa zamanda Moğolların eline geçti ve tahrip edildi. Baycu, Selçukluların tepkisin ölçülebilmek için Mugan'a geri çekildi. Aynı zamanda kışın ağır geçmesi de geri çekilmelerine etkin olmuştu.¹⁸¹ Selçuklu Meclisi Moğol tehlikesine karşı toplanarak alınacak tedbirleri görüştüler. Bütün Selçuklu kuvvetlerinin sevk edilmesinden başka Müslüman ve Hıristiyan tabileri ve komşu devletlerden yardım istenip onlara elçiler gönderilerek tehlikenin boyutlarını anlatma yoluna gidildi. Ücretli askerler temini için büyük meblağlar ayrıldı. Selçuklu devletine tabi Çukurova Ermenilerine haber gönderilerek daha önce yapılmış olan barış gereği göndermeleri gereken askerlerin yanında daha fazla yardım istendi. Elçiler her gittiği ülkede "Eğer bu meselede ağır davranılırsa Allah göstermesin işten geçmiş olur. Şüphesiz ki Selçuklu devletine ulaşacak bir felaket az bir zaman sizin memleketlerinizi de kaplayacaktır." ¹⁸² Deyip adeta kehanette bulunmuşlardı. 70000 i bulan Selçuklu ordusu Sivas'da beklerken Baycu Noyan komutasında, Gürcü ve Ermeni askerleri de dahil olmak üzere Moğol ordusunun hareket ettiği haberi geldi. İleri görüşlü Devlet adamları Moğolları Sivas'da karşılamayı isterken Sultan Gıyaseddin ve etrafı düşmanı karşılama konusunda tereddütle karışık bir korku içinde hareketle Erzincan'a doğru yürünerek Moğolları yeneceklerini ileri sürdüler ve ordu Sivas'da gecikmeli de olsa hareket etti. Köseadağ mevkiinde Moğollarla ciddi bir savaş yapmadan askerlerin büyük bir kısmı ve Sultan savaş meydanından kaçtular. Moğollar önce bu işin bir savaş taktiği olduğunu zannettiler. Fakat ilerleyen zamanda böyle bir şey

¹⁷⁸ Chi Tang, **Moğollar Döneminde İslam Alemiyle İrtibata Geçen Şahıslar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1969, s.155; Aknerli Grigor, s.15; Blake – Frye, s.39; Claves, s.143.

¹⁷⁹ Kiragos, C.II, s.140.

¹⁸⁰ Kiragos, C.II, s.141; Aknerli Grior, s.16; İbn Bibi, s.213; Blake – Frye, s.41 ; Abulfarac, C.II, s.541 ; O. Turan, **Türkiye Tarihi**, s.427, Aynı Müel. **İ.A.** VI. 624.

¹⁸¹ İbni Bibi, s. 214; O. Turan, **İ.A.** C.VI. s.625; Ayn. Müel. **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1980, s.27.

¹⁸² İbni Bibi, s.215 ; O. Turan, **İ.A.** aynı yer, Ayn Müel. **Türkiye Tarihi**, s. 431; Kerimüddin Mahmud Aksarayi, **Selçuki Devletleri Tarihi**, Çev: M. N. Gencosman Ankara 1943 s. 136; İbn Bibi, s.216; Abulfarac, C. II, s.542; Aknerli Grigor, s.17; Kiragos, C.II, s.182.

olmadığı anlaşılınca Sultanın çadırları yağma edilerek Selçuklu ordusu Köseadağ mevkiinde Moğollara mağlup olmuş oldu. Köseadağ savaşı Selçuklular için yıkılma döneminin başlangıcı oldu. Artık ülkede tam bir kaos yaşanırken Selçuklu elçilerinin dediği gibi felaket tüm İslam aleminin başına sarılıyordu¹⁸³.

2.6.3. Moğolların Anadolu'daki Faaliyetleri

2.6.3.1. Ermeni Baronu Hetum'un Faaliyetleri

Baycu Noyan, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Selçuklu ordusunu takibe koyuldu. Sivas'a gelen Moğollar, şehrin kadısı ile görüşerek halka dokunulmaması şartıyla şehre girdiler ve üç gün süren yağmadan sonra da buradan ayrıldılar¹⁸⁴. Kayseri Şehri ise surlarının sağlamlığı sayesinde Moğollara karşı dayandığı sırada bin Ermenin ihaneti neticesi düştü ve şehir yağma edilerek harabe haline getirilirken halkı da kılıçtan geçirildi¹⁸⁵. Kayseri'nin tahribinden sonra Moğollar, kışlık karargahlarına dönerken yolda Erzincan'a uğrayıp istedikleri altın ve kıymetli eşyayı alamayınca mancınıklarla şehrin surlarını yıktılar ve şehre girdiler. Yağma ve katliamdan sonra şehir harabeye döndü. Moğollar arasında şiddetiyle ünlü olan Baycu, kolayca kazandığı Köseadağ zaferiyle Selçuklu ordusunun zayıflığını görüp, ikinci bir seferle Anadolu'nun istilasını tamamlamak düşüncesiyle Karargahı olan Mugan'a geri döndü¹⁸⁶. Köseadağ bozgunu üzerine Amasya'ya kaçan Selçuklu veziri Mühizibüddin Ali, hiç kimseye danışmadan Baycu'nun peşinden ona yetişerek Mugan'a gitti. Bu başarıya rağmen Selçuklu gücünden çekinen Carmoğan tabi olmaları kaydıyla Selçuklularla barış yaptı. Fakat bu anlaşma resmi olmadığından yeni bir elçilik heyeti Batu Han nezdine giderek bu anlaşmayı resmiyete döktüler¹⁸⁷.

Köseadağ savaşı öncesi Ermeniler Selçuklulara 3000 asker yardımı söze vermişlerdi. Fakat gönderdikleri askerler oldukça yavaş davranarak savaş meydanına varmamışlar, Kayseri yakınlarında savaşın neticesini beklemişlerdi. Moğollar galip geldiğinde Ermeniler hemen ülkelerine çekildiler¹⁸⁸. Ermeniler bununla da yetinmeyerek Selçuklu sultanı Keyhüsrev'in annesi ve haremi Moğolların eline esir düşmemek için Çukurova üzerinden

¹⁸³ O. Turan, **Türkiye Tarihi**, s.436; Ayn. Müel. **İ.A.** C.VI. s.626; Ayn. Müel. **Doğu Anadolu**, s. 28. A. Sevim, **Genel Çizgileriyle**, s.31; F. Sümer, **a.g.m.**

¹⁸⁴ İbni Bibi, s.219.

¹⁸⁵ İbni Bibi, s.220.

¹⁸⁶ Abulfarac, C. II, s.544.

¹⁸⁷ Abulfarac, C. II, s.548.

¹⁸⁸ İbn Bibi, s.215; Abulfarac, C. II, s.542.

Mısır'a kaçarlarırken Ermeni Baronu Haetum tarafından yakalanarak derhal Baycu Noyan'ın karargahına yollandı¹⁸⁹.

Moğolların merkezinde idareyi Oktay Han'ın dul eşi Törekine Hatun elinde tuttuğundan Baycu tek başına bu bölgede fazla duramadı. Zira merkez bazı idari sıkıntılar olduğundan, Baycu içerilere çakılmak zorunda kalınca Sultan'a Ermenilerden intikam alma fırsatı doğdu. Tarsus'a kadar yapılan yağma ve cezalandırma akımı tam başarıya ulaşacağı sırada Sultan hastalandı ve Selçuklu ordusu barış yaparak geri çekildi¹⁹⁰.

2.6.3.2. Ermeni Baronu Hetum'un Karakum'a Seyahati

Hetum Moğolların bu galibiyeti karşısında hemen bir elçilik heyeti hazırlayarak kıymetli hediyelerle Baycu nezdine gönderdi. Bu heyeti Baycu ve Carmoğan'ın Hıristiyan olan dul karısıyla birlikte karşıladılar. Carmoğan'ın Hıristiyan karısı Ermeni elçilik heyetinin başı olan din adamını yeni Hıristiyan olan erkek kardeşiyle tanışarak onlara çok büyük iltifatlarda bulundular. Elçilik heyeti geri dönünce Hetum, Fransa kralı IX. Lous'in de teşvikiyle Antakya Kontu VI. Bohemod ile barışarak ona kız kardeşini verdi¹⁹¹.

Böylece bölgede Haçlılar ve Ermeniler lehine önemli fırsatlar doğmaya başlamış oluyordu¹⁹². Moğolların bölgedeki önemini Akdeniz Hıristiyan devletçikleri arasında ilk kavrayan Hetum, Moğollarla daha iyi ilişkilere girebilmek için kardeşi Simbat'ı Moğolların başkentine yollandı. Böylece Moğolları tekrar Türkler üzerine çekebileceklerdi ve Moğollar doğu Hıristiyanlığı için bir kurtuluş ümidi olacaktı¹⁹³. Moğollar 1246 yılında büyük bir kurultay toplayarak Tagregene Hatun'un yerine geçecek Han'ın seçimini yapacaklardı. Tagregene Hatun'un naibliğinden memnun olmayan Moğol prensleri 24 Ağustos 1246'da Güyük'ü Han seçtiler¹⁹⁴. Ermeni Baronu Hetum bu kurultaydan haber alarak hemen kardeşi Baş komutan Sımbat'ı kıymetli hediyelerle Karakum'a gönderdi. Simbat 1248 yılında Karakurum'a ulaştı. Büyük iltifatlarla karşılanan Simbat, Selçukluların ellerinden aldıkları yerleri tekrar zapt etmeleri için yardım sözü aldı. Güyük, Hetum'un kendisine şartsız bağlanmak istemesini ayrıca sevinçle karşıladı. Simbat'ı

¹⁸⁹ Abulfarac, C. II, s.543.

¹⁹⁰ İbn i Bibi, s.226; Abulfarac, C. I, s.545.

¹⁹¹ Runciman, C. III, s.251.

¹⁹² Runciman, C. III, s.251.

¹⁹³ Nersesyan, **a.g.m.**, s. 752; Runciman, s.251.

¹⁹⁴ Groussel, **Bozkır imparatorluğu**, Çeviren R. Uzmen, İstanbul 1980; Abulfarac, C. II. S.546.; Runciman, C. III s.525.

hediyelerle ve hakim oldukları yerlerin dokunulmazlığını garanti eden bir yarlığ ileri geri yolladı¹⁹⁵.

Hetum bununla da yetinmeyerek Simbat'ı bu sefer Baycu'ya ve Bayın Han'a gönderdi. Bayın Han Hıristiyanları çok seviyordu. Simbat'ı nazik bir şekilde karşıladı. Ona altın bir yarlığ verdi. Dönüşte Hetum'a hitaben yazılmış fermanlar ve daha Leon zamanında Selçukluların eline geçen toprakların Ermeniler tarafından geri alınmasına müsaade ediliyordu. Böylece Moğolların sonsuz teveccühünü kazanan Hetum, kendinden emin adımlarla arzularını yavaş yavaş gerçekleştiriyordu. Fakat bu sıralarda Güyük ölmüş, yerine naibe olarak Oğul Gaymiş geçmişti¹⁹⁶. Bu gelişmeleri yakinen takip eden Hetum, kardeşi vasıtasıyla hazırladığı zemini daha da sağlamlaştırmak için Karakurum'a bir seyahat hazırlığına başladı. Zira Moğolların taht mücadeleleri bitmiş, Mönke Han Moğol tahtına geçmişti¹⁹⁷. Abulfarac'ın ifadesine göre: "Hetum, büyük Mönke Han'a hizmet etmek için yola koyulmuş¹⁹⁸. Selçuklulardan Korktuğu için kendisinin değil, bir elçisini Moğollara gönderdiğini yayan Hetum, Selçuklu topraklarını kılık değiştirerek katetti¹⁹⁹. Önce Baycu'yu ziyaret eden Hetum, ardından da Çukurova'dan gelecek hediyeleri bekledi. Zira köylü kıyafetiyle buralara geldiğinden kıymetli hediyeler götürmemişti. Hediyeler gelince Batu Han'ın yanına gitti²⁰⁰. Batu ve oğlu Sartak tarafından kabul edilen Hetum vakit kaybetmeden Mönke'nin kararğahına ulaştı. 13 Eylül 1254'de Mönke'nin huzura çıktı. Mönke onun kendi isteğiyile çok uzaklardan geldiğini öğrenince bütün isteklerinin yerine getirilmesini emretti". Mönke Han vaftiz olarak Hıristiyanlığı seçeceğini söylemişti²⁰¹. Mönke Han kendi imzasını taşıyan bir yarlığ vererek Hetum ve tebaasının aleyhinde hiç kimse tecavüzde bulunamayacaktı. Ayrıca bütün kilise ve din adamlarının vergiden muafiyetine dair ayrıca bir ferman daha verdi. Mönke bununla da kalmayarak Hetum'a, kardeşi Hulagu Han komutasında büyük bir Moğol ordusunun Bağdat'a saldıracığına, Hıristiyanların can düşmanı halifeyi öldüreceğine ve kutsal toprakları Hıristiyanlara vereceğine dair talimat verdiğini de söylemişti. Hetum bu müjdeden sonra ülkesine dönmek için Mönke Han'ın yanından ayrılarak Hulagu Han'ın yanına uğradı. Buradaki görüşmeler hakkında her hangi bir bilgi olmamasına rağmen gelişmeler onların

¹⁹⁵ Neresyan, **a.g.m.**, s.75; Simbat, s.88.

¹⁹⁶ Aknerli, Grigor, s.18-19.

¹⁹⁷ Grousset, s.265.

¹⁹⁸ Abulfarac, C. I, s.553; Barthold, s.601.

¹⁹⁹ Abulfarac, C. II. s.556.

²⁰⁰ J. Boyle "The Journey of Hetum, I. King of Little Armenia, to the Court of the Great Khan Möngke", **The Mongol World Empire**, London 1977, s.179. ; Vardan, s.230.

Moğollarla Ermenilerin beraber hareket edeceklerine dair bir görüşme yaptığı muhakkaktır. Hetum, artık Moğollar nezdinde Hıristiyanların önde gelen lideriydi. Moğollarla Hıristiyanları Müslümanlara karşı birleştirerek Kutsal toprakları kurtarıp kendisi bölgede büyük bir kral olacaktı²⁰².

²⁰¹ Nersesyan, s.752; Runcıman, C. II 253; Grousset, s. 272.

²⁰² Runcıman, C. III, s.254.

III.BÖLÜM

MEMLUK – ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. İlk Ermeni – Memluk Savaşları

Aybek el – Türkmeni tarafından 1252 yılında kurulan Memlükler'in Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetleri, Memlukların Moğol ilerleyişini durduran 1260 yılındaki Ayn-i Calut galibiyetinden sonra, I. Hetum'un Krallığı döneminde başlar.

Baybars, Ayn-ı Calut zaferini müteakip Kahire'ye dönerken Sultan Kulut'u öldürdü ve tahta çıktı. Baybars, Suriye için daimi bir endişe kaynağı teşkil eden Kilikya Ermeni Krallığı'na, Suriye'nin sahil bölgelerinden Haçlılara ve Kıbrıs Latin Krallığına karşı büyük ve esaslı bir dış siyaset takip etmek zorundaydı²⁰³. Nitekim Haçlılar, Sultan Baybars, Kalavun ve Halil tarafından imha edilmişlerdi²⁰⁴.

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklık kazanan Memluk saldırılarına karşı Ermenilerin toplayabildiği kuvvetler kifayetsiz kalınca Memluk orduları tarafından tekrar tekrar istila edilen Çukurova'da şehirler talan edildi, insanlar esir alındı. Dağlık bölgelerdeki güçlü Ermeni kaleleri bile çoğu zaman kuvvetli Memluk ordusu karşısında dayanamadı ve nihayet Ermeniler memluklara boyun eğmek zorunda kaldılar. Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, 1243'te Köseadağ'da Selçukluların Moğollara mağup olmasından sonra Moğolların sadık bir vasalı olarak hem Hıristiyanlar lehine bir çok menfaatler elde etmiş ve hem de kendi krallığının muhafazasını temin etmişti. Müslümanlar için bir zulüm olan Moğol istilasının Hıristiyanlara getirdiği nimetleri Urfalı Vahram “Tanrı, gök kapılarını açtı ve yeryüzü bereketle dolup cennete döndü” ifadeleriyle tasvir etmekteydi.²⁰⁵ Ancak Memlükler'in 1260'da Kıtboğa komutasındaki Moğol kuvvetlerini mağup etmesinden sonra Ermeni Krallığı'nın talihi değişmiş ve sürekli Memlukların baskısına maruz kalmıştı. Bu zevk ve sefa devrinin kapanmasını ve Müslümanların taarruza geçmesini, yine Urfalı Vahram: “Onlar (Kilikya'da sakin bulunan Ermeniler), tam bir sulh ve asayiş ve her türlü iyilikler içinde yaşayıp hayatın bütün tatlılıklarını tattıkları halde, küstahça hareket ettiler. Onlar ne aç insanlara yemek verdiler, ne çıplak insanları

²⁰³ Mehmet Fuat Köprülü, “Baybars I”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1979, s.359.

²⁰⁴ M. Sobernheim, “Memlükler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1979, s. 685.

²⁰⁵ Urfalı Vahram, s.23.

giydirdiler, ne gariplere misafirperverlik gösterdiler ve ne de bedbahtlara merhamet ettiler. Onlar bilakis servetlerini kendi oburluklarına ve zevk sefalıran hasrettiler. Onlarda vücut ruha hakim oldu. Bundan dolayı Mısır'da gururla hüküm sürmüş bulunan köle hükümdar asker toplayıp onları silahlandırdı ve harp sanatına alıştırdı. O, Allah'ın bir müntekimi gibi Hristiyanlar'a karşı yürüdü" sözleriyle izah etmeye çalışır²⁰⁶.

Sultan Baybars, 1261 ve 1262'de Moğollar ile anlaşması olan VI. Bohemund'u cezalandırmak maksadıyla Antakya'ya iki defa ordu gönderdi. 1262'de yapılan saldırıda Ermeni Kralı, Moğollardan aldığı kuvvetlerle Antakya hakimine yardıma gelince Memlükler geri çekilmek zorunda kaldı. Yine aynı senede Sultan Baybars, Halep naibliğine tayin ettiği Emir İzzeddin Aydemir'i Ermeni topraklarına (Sis'e) akın yapmakla görevlendirdi. Emir İzzeddin Aydemir bu hareketi esnasında esir aldığı bir kısım Ermeni'yi Mısır'a gönderdi. Ermeni Kralı I. Hetum, Memlükler'in gerçekleştirdiği saldırılardan sonra, 1264'de Hülagu'nun katına çıkıp geri döndükten ve Ereğli'de Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan ile ittifak akdettikten sonra H. 662 (1263/1264)'de Kuzey Suriye'ye karşı Moğollardan da temin ettiği kuvvetlerle saldırıya geçti. Ermeni Kralı, süvari ve piyadelerden müteşekkil bir ordu ile Fu'alı ibn Zahir'in rehberliğinde Amuk, Maara, Sermin ve Fu'a'ya kadar savaşarak yoluna devam etmiş, Fu'adan 380 kişiyi esir aldıktan sonra Emir Bahaüddin Hamavi, Rükneddin-i Servi, İlmüddin Kayser üz – Zahiri'nini de bulunduğu Sermin'e baskın düzenleyerek muhasara altına almıştı. Ancak I. Hetum, Halep'den gelen takviye kuvvetlerinin yardımı ve kaledekilerin karşı saldırısı sonucu bozguna uğratıldı ve daha önce Ermeni kralı tarafından esir edilmiş olan Müslümanlar da kurtarıldı. Ermenilerin yardım çağırısı üzerine Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinden 700 süvari hareket etmiş, ancak Harim'e geldiklerinde, hava şartlarının kötü olmasından ve karın çokluğundan dolayı bir çoğu helak olmuş, sağ kalanlar da geri dönmek zorunda kalmıştı. Aynı senede Ermeni Kralı'nın ikinci seferini görüyoruz. Moğollar ile mütetfik olarak saldırdığı ve orduda bulunan Moğol askerinin çok olduğu intibanı vermek maksadıyla askerlerinin 1000'ine Moğol börk ve elbisesi giydirdikten sonra, Emir Hüsameddin komutasında bir Memluk kuvvetinin bulunduğu Antep bölgesinde yürüdü. Ancak karşı saldırıya geçen Memluk askerleri her tarafa baskınlar düzenleyerek Ermenileri bozguna uğrattılar. Bir çok insanı esir aldıktan sonra, önce Antakya'ya indiler ve buradan da talan ve yağma icra ettikten sonra aldıkları esirler ve ganimetlerle Şam'a yöneldiler.

²⁰⁶ Urfalı Vahram, s. 23-24.

3.2. Memlukların Kilikya'ya Seferleri ve Kilikya'daki Fetihleri

III. Leon'un 1269'da tahta çıkması ve babası I. Hetum'un 1271'de ölümünün ardında da kral olarak takdis edilmesinden sonra, Memlukların', Kilikya Ermenilerine karşı seferleri daha sık olacaktı. Bununla birlikte yeni kral III. Leon, tahta çıkışından ve babasının ölümünden Baybars'ı haberdar ederek Sultan için iyilikler diledi. Sultan, onu "kral" olmasından dolayı tebrik ederken, I. Hetum'un ölümünden dolayı da üzüntülerini bildirdi. Bununla birlikte Baybars, 1271 – 1272 yılını sefer hazırlıklarıyla geçirdi. 1273 yılına gelindiğinde Ermenilerin tüccarlara karşı olan saldırılarının artması üzerine Baybars, Ermeni kralına bir mektup göndererek bu tecavüzlerin önünün alınmasını istedi. Fakat arzu edilen neticenin elde edilememesi üzerine Sultan, Emir, Ayıntabi'yi, Halep askerlerinin öncüleriyile beraber Kinyul'a sevk etti ve ordu 3 Muharrem 672 (1273)'de şehre vasıl oldu. Bu Memluk ordusu kalede bulunan Ermeni askerlerini esir aldı. Bundan sonra akınlarını Tarsus'a kadar devam ettiren Memluk askerleri, buralardan da akın yapıp geri döndüler. Sultan Baybars ertesi yıl Kilikya'ya yeni bir saldırı düzenledi. Bu, aslında Sultanın Anadolu'ya yapmak istediği sefer ile alakalıdır. Şöyle ki, IV. Kılıçarslan'ı öldürtüp onun iki buçuk yaşındaki oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkartarak (1266) Türkiye Selçukluları yönetiminde hâkimiyeti eline alan Muinüddin Pervane, Moğol tahakkümünden kurtulup devleti memluklara tabi kılmak istediğini Baybars'a bildirip Anadolu'ya gelmesini rica etmişti. Bunu memnuniyetle karşılayan Sultan, Anadolu'ya sefere hazırlanıp Şam'a geldiğinde Pervane, Baybars'a tekrar haber gönderip, bazı mazeretler ileri sürerek seferin bir yıl ertelenmesini rica etti. Bunun üzerine Sultan, Emir Kalavun el- Elfi ve hazinedar Emir Bedreddin Bilik Arab kumandasında bir orduyu Kilikya'ya sevk etti (1275)²⁰⁷. Esasen bu akın için sebep de hazır idi. Şöyle ki, 1274 yılında otuz kişiden oluşan bir Müslüman topluluğu, Suriye'den hareketle Abbasi Halifesi Me'mun'un kabrini ziyaret için Tarsus'a gelmişti. Ermeni kralı onları, Baybars'ın da kıyafet değiştirip buraların ahvalini öğrenmek için bunların arasına karıştığını zannederek tutuklattı. Hadise haber alınınca, yakalananların kimlikleri sık sık elçiler gönderilip araştırılmaya başlandı. Bu durumda şüphesi daha da artan III. Leon, tutukluları serbest bırakmadı. 1275'te Memlukların Kilikya'ya karşı gerçekleştirdikleri sefer, Dımaşk'dan

²⁰⁷ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.511.

bütün ordusuyla birlikte ayrılan Sultan tarafından bizzat idare edildi. 1 Şubat 1275 (3 Şaban 673)'de Kalet ül – Cebel'den hareketle²⁰⁸, Şubat Perşembe günü Dımaşk'a gelen Baybars, 7 Mart'ta buradan ayrılıp Hama'ya geldi ve Kilikya'ya yöneldi.Kış mevsimini geçirmek üzere bölgeye gelmiş olan aşiretler Baybars'ın etrafında toplandı²⁰⁹. Baybars, Emir İsak Muhanne İle Emir Hüsameddin Ayıntabi'nin kumandaları altında bulunan bir orduyu Maraş istikametine sevk etti. Emir Seyfeddin Kalavun el-elfi ve Emir haznedar Bilik, karadan Missi'e bir baskın düzenlendiler. İçerde bulunan küçük bir Ermeni grubunu ve halktan kimseleri kılıçtan geçirdikten sonra oraya hakim oldular.Ordusunun başında olduğu halde Nehrul-Esver (Karaçay)ı geçen Baybars 21 Mayıs 1275 (2 Ramazan 675)'de Sis'e varana kadar büyük ve küçük baş hayvanlardan oluşan çok miktarda ganimet ele geçirdi. Bayram namazını Sis'te kılan Sultan, şehri yağmalattırıp, Ermeni kralının sarayı ile köşklerini ve bahçelerini tahrip ettirdi. Diğer taraftan, Ayas'a sevk edilen Emir Bedreddin Beysuri ve Emir Seyfeddin ayrılmış es-Sadi'nin müfrezesi de şehre vardıklarında burayı halktan boşalmış buldu. Halk, Memlukların katliamlarından kaçıp kurtulmak için gemilere hücum etmiş, ancak bunlardan iki bin kişi denizdeki fırtınadan dolayı hayatlarını kaybetmişti. Memluk askerleri şehri yağma ettikten sonra ateşe verip Misis'e hareket etti. Burayı da tamamen tahrip ettikten sonra bir kısmı Sis'e bir kısmı da Tarsus yönüne gitti. Bunlardan Tarsus yönüne giden kısım, Tarsus'un batısına akınlarını sürdürdüler ve buralarda birçok manastırı ateşe verip 25 kişiyi öldürdüler. Sis'ten Misis'e geri dönen Sultan, Bağras yoluyla Nisan'da Kuzey Suriye'ye girdi. Bütün Mayıs ayı boyunca kaldığı ve ayrıca hiçbir ganimeti almayacağı paylaşımının olduğu Harim bölgesinde durdu ve sonra Şam'a hareket etti. 1276'da Kilikya'yı Maraş'ın kuzeydoğu tarafından istilaya çalışan Memluk ordusundan binlerce süvari ve Türkmenlerin ortak bir saldırısı oldu. Ermeni ordusunun başında, baş komutan Simpat saldırılara karşılık verdi, onları ağır kayıplara uğratmasına rağmen Maraş yakınlarındaki çarpışmada bir çok baron gibi o da hayatını kaybetti.²¹⁰Baybars'ın 1277 de Anadolu'ya yaptığı sefer Ermeniler ile direkt alakalı olmamakla birlikte Memluk Sultanının Anadolu'yu hakimiyeti altına almak istediği III. Leon tarafından bir çok kez Moğollara bildirilmiş ve yapılacak muhtemel bir saldırıya karşı hazırlıklı olmaları yolunda onları uyarılmıştı. Baybars Kilikya Ermenistan'ına karşı düzenlediği seferlerle Ermenileri Haçlılarla gizli antlaşmalarından ve özellikle

²⁰⁸ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.511.

²⁰⁹ Urfalı Vahram, s.29.

²¹⁰ Urfalı Vahram, s.29; Simpat, s.90; Abu'l-farac, C. II, s. 594 – 595; Köprülü, "Baybars I", **İ.A.**, C.II, s. 359; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.511-512.

Moğollara yaptıkları her çeşit yardım yüzünden cezalandırmak istiyordu. Fakat onun asıl cezalandırmak istediği Ermenilerden çok Moğollardı. Şöyle ki, Kilikya'da ordusuna yaptıracağı yağmalarla ganimet elde etme arzusundan çok, Moğollara ulaşacak yardım kaynaklarını, ülkeyi yaktırarak ortadan kaldırmaktı. Ermeni Krallığı'ndan bölgedeki bazı yerlerin Memlükler'e devrinde ısrar etmesiyle Kuzey Suriye'yi işgal yollarından birini daha kolaylıkla kapatmayı sağlamayı amaçlıyordu. Bunlardan başka, Ayas'dan başlayıp Kilikya üzerinden Anadolu'ya geçen bir ticari yolu hakimiyetine almak istemesi de, düzenlenen seferlerinin sebepleri arasındaydı. Baybars zamanında Ermenilerden alınan kaleler Derbsak Derkus, Talmış, Kefr Dübbin, Raban ve Merziban'dı. Baybars'ın halefleri, Kilikya Ermenistan'ına karşı yaptıkları seferlerde, hedeflerini daha uzaklara götürdüler. Onlar, Kilikya Ermeni Krallığı'nın topraklarını parça parça ele geçirmek, nihayet bu krallığı tamamen ortadan kaldırmak istiyorlardı ki, bunu başardılar. Baybars'ın yerine geçen genç oğlu Melik es-Said, babasının nüfuzlu emirlerinden olan Kalavun ve Baysari'yi, kendi tahtı için tehlikeli görmüş ve onları Mısırdan uzak tutmak için Kilikya Ermenilerine karşı sefere göndermiştir. Baybars'ın ölümünden sonra Halep'e saldıran (1280) Moğol kuvvetleriyle birlikte hareket ederek Müslümanlara karşı gaddarca bir tutum sergileyen ve ertesi yıl da (1281) Humus'ta Moğollar ile Memlükler arasında yapılan savaşa mühim bir kuvvetle katılan Ermeni kralı III. Leon'u, Sultan Kalavun'un cezalandırmak için Halep valisine Ermeni ülkesine bir akıncı kuvveti göndermesini emretti (1283). Bölgeyi yağmalamak için bu buyruğu bir fırsat bilen Halep emiri, yaklaşık 700 kişiden oluşan bir akıncı kuvveti ile Halep'ten ayrıldı ve Mayıs 1283'de Ermeni topraklarına girdi. Yönlerini Ayas istikametine çeviren Memluk askerleri, yolda tesadüf ettiği Ayas limanından hareket edip Anadolu'ya gitmekte olan 200 develik bir ticaret kervanını yağmaladı. Yoluna devam ederek Ayas'a ulaşan bu akıncı kuvveti, şehri ahaliden yoksun buldu ve burayı tamamen yağmaladı. Daha sonar dağların geçitlerine, dönüş yoluna yönelen Memluk kuvvetleri, henüz İskenderun limanına ulaşmışlardı ki, keşif askerleri Telhamdun yakınında bir düşman birliğinin bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Memlükler, buraya yöneldi. Telhamdun'a yakın bir yerde her iki taraf arasında yapılan çarpışmayı Memluk kuvvetleri kazandı ve galipler Ermenileri Ceyhan ve Telhamdun'a kadar kovaladılar. Buradan geri dönerken de karşılaştıkları başka bir Ermeni topluluğunu katledip atlarını aldıktan sonar ganimet yüklü olarak geri döndüler. Halep kuvvetlerinin, ertesi yıl (1284) yine Ermenilerin elinde bulunan, Cezire'nin bir kalesi olduğu tahmin edilen ve yollar üzerindeki eşkıya akınlarının hareket noktası olan Tima (yada el -Tuni)'yı kuşattılar ve ele geçirdiler.

3.3. Memluk, Ermeni ve Moğol Savaşları (1300-1375)

Simpat, krallığı döneminde Ermeniler, Memlükler'e ödemekte olduğu cizyeyi göndermekten imtina etmiş olduğundan 1301 yılında Memluk Sultanı, Bedreddin Bektaş el – Fahri kumandasındaki bir orduyu Kilikya üzerine gönderdi. Bu orduya askerleriyle birlikte Hama hakimi Kitboğa da katıldı. Sis'e kadar ulaşan Memluk ordusu, geçtikleri yerleri yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Ermeni Kralı'nı tekrar Memlükler'e tabi olmaya mecbur ettiler ve ülkelerine geri döndüler. Ancak, Ermeniler tekrar 1303 yılında Şam'a sefer düzenleyen Moğol Hanı'nın ordusuna katıldılar. Gazan Han'ın Dımaşk'tan ayrılmasından sonra Moğolların sağ bırakmış olduğu bütün Müslümanlar, memleketin sahibinin kendileri olduğunu ileri sürerek isyan etmişler, şehirde bulunan Moğolları da soyup tard ettikten sonra, Memluk Sultanının daha önce Dımaşk'a tayin etmiş olduğu valiyi şehrin hakimi olarak tanımışlardı. Buna öfkelenen Gazan Han, tekrar Suriye üzerine sefer kararı verdi ve Ermeni Kralına da sefere katılmak için gerekli hazırlığı yapmasını emretti. Moğol orduları Dımaşk yakınlarında Şahkab civarında 20 Nisan 1303'de Memluklarla karşılaştılar ve yapılan savaşta Moğollar ağır bir hezimete uğradı. Bu savaşın neticesinde Moğollar Suriye'yi kesin olarak kaybetmişler, kardeşi II. Konstantin'i ve onun esir ettiği Kral Simpat'ı memleketinden çıkararak tekrar hükümeti eline almış olan II. Hetum'da Memlükler'e tekrar cizye ödemeye başlamıştı. Sultan Nasır, askerlerinin Ermeni ülkesinde uğradığı hezimetli haber aldığıında, Ermeni kuvvetlerini zayıflatmak ve topraklarını kendi devletine katmak için, Bektaş el-Fahri komutasında bir ordu hazırlardı²¹¹.

Ermeni kralı bu ordunun ülkesi üzerine yürümesi halinde ortaya çıkacak sonuçtan korktuğu için Halep/ naibine yazdığı mektupta, Memluk kuvvetleriyle Moğolların yalnız başına savaştığını ve Sultan'ın askerlerini onların mağlup ettiğini ve bu işte bir dahli bulunmadığı beyan ederek, ona çok değerli hediyeler gönderdi. Ayrıca yıllık haracı bundan böyle düzenli olarak göndereceğini vaad etti. Kral'ın bu davranışını Sultan Nasır askerlerini geri çekmek için yeterli sebep kabul etti ve seferden vazgeçti. Kendilerini Moğolların tabii olarak müdafaa etmekle beraber Ermeniler, Moğollara ve kendilerine karşı kazandığı zaferlerden dolayı Memlükler'e sık sık haraç göndermek zorunda

²¹¹ Simpat, s.97; Aksarayı, Kerimeddin Mahmud, **Müsemeret ül Ahbar**, nşr : O. Turan, Ankara 1944, s.212.

kalıyordu. 1306 yılında Ermeni Kralı'nın Mısır'a 600.000 dirhem para ile kumaş, at nalı ve başka hediyeler gönderildiği, 1308 yılında gönderilen haraç yükleri içinde mücevherat, murassa bir altın leğen ve 1301'da de mücevher ile murassa billur ibrik ve yine altın leğen bulunduğu naklediliyordu. Bununla birlikte Memlükler'in Kilikya Ermenileri üzerindeki nüfuzu tam olarak yerleşmemişti. Sultan Mansur Laçin (1296 – 1298) zamanında alınan kalelerin büyük kısmı yine Ermenilerde kaldı. Bu yüzden Sultan Nasır, Ermenilerin ödemiş olduğu senelik haraç ile yetinmedi ve siyasetini Şam'ın kuzey sınırlarını güvenlik altına alacak şekilde düzenledi. Ermeni Kralı Oşin'den, Mansur Laçin zamanında Memlukların fethettiği kale ve şehirlerden çekilmesini talep etti. Kral Oşin, Sultanın isteklerine cevap vermeyince Trablus hakimi Şehabeddin Saratay komutasındaki bir ordu Ermeniler üzerine gönderildi (1320). Ceyhun nehrini aşan Şehabeddin Karatay geçtiği yerleri yağmalayarak Sis önlerine geldi ve şehri kuşattı. Bu sırada hasta olan Kral Oşin'in hastalığı ağırlaştı ve çok geçmeden öldü. Onun yerine Balitf Oşin'in vesayeti altında 10 yaşındaki oğlu V. Leon geçti. Memluk askerleri de ele geçirdikleri ganimetlerle Şam'a geri döndüler (1320)²¹².

Artık Kıbrıs Krallığı Ermenilerin batı'dan yardım Ümit ettiği son Latin kalıntısıydı. Bununla birlikte Batı, Ermeniler ile fazla ilgilenmedi. Sadece Kral V. Leon topraklarını koruyabilmek için Papa'dan yardım talebinde bulunduğu Papa XXII. Johannes, Avrupa krallarının kendi aralarında harp ettiğini fakat buna rağmen kendisine yardım göndereceğini, bir elçi vasıtasıyla Ermeni Kralına bildirdi. Nasır Muhammed, V. Leon'un kendisi aleyhine Papalık ile ittifak çabası içinde olmasından dolayı yeni bir orduyu Kilikya'ya sevk etme kararı aldı. Memlükler Ermeni topraklarına girdiler. Ayas'a kadar ilerleyen Memluk ordusu şehri muhasara edip zapt ettikten sonra çok sayıda insanı esir aldılar. Bu kalenin zaptından on iki gün sonra civarda bulunan adaya saldırdılar. Cesareti kırılan şehir ileri gelenleri, Kıbrıs kralının, onların yardımına gönderdiği kadırgalara sığındılar ve bir kısmı Kıbrıs'a bir kısmı da Korykos'a kaçtılar. Ayas'ı tahrip ettikten sonra Ceyhan nehri kıyılarına inen Memluk askerleri, dağların eteklerinde bulunan meskun yerlere taarruz ederek çok sayıda esir aldılar. Memluklara karşı koymaya çalışan Kral V. Leon ise Misis'e çekilmek zorunda kaldı. (1322 – 1323)²¹³. Memlüklerin yine bir çok ganimetle geri döndüğü bu seferde, Ermeni Kralı, Memlükler'le yaptığı vuruşmalarda Ermeni şeflerinden Çılgnots senyörü Baron Hetum, bunun kardeşi Baron Konstantin,

²¹² Simpat, s. 103; Necat Tüzün, **Tarihimizden ermeniler**, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Isparta 1983, s.10; İsmet Parmaksızoğlu, "Ermeniler", **Türk Ansiklopedisi**, C. XV. s.328.

²¹³ Simpat, s.103-105; Nersesian, s.49.

Baron Vahram Lodig, Baron Oşin ile yirmi bin süvari ve çok sayıda yaya askerini kaybetti²¹⁴.

Memlükler'in Ermeni ülkesine yürümesinden bir yıl geçmeden Sis Kralı V. Leon, Ermeni Katoliksi Konstantin'i yanında yıllık vergi ve değerli taşlardan oluşan hediyelerle birlikte elçi olarak Mısır'a gönderdi. Sultanın huzuruna çıktığında elçi, olanlardan dolayı Ermeni kralının özür dilediğini ve Ayas şehrinin yenilenip bina edilmesi için izin talep etti ve yine her yıl kralın yüz bin dirhemi Sultana göndereceğini vaad ettiğini söyledi ve bu istekleri Sultan tarafından olumlu karşılandı. Memluklar ile Ermeniler arasında on beş yıllık bir süre için bir antlaşma aktedildi. Bundan sonra Katoliks Konstantin, esir olarak Kahire'de bulunan üç şövalye'yi ve diğer esirleri de beraberinde alıp Sis'e döndü²¹⁵.

Ermeni Kralı V. Leon, vasisi olan Kerk Lordu Oşin'in yetkileri tek başına kullanmaya başladığını gördüğünde, ondan kurtulmak için Oşin'i öldürttü ve başını da Mısır Sultanı'na gönderdi. Nasır Muhammed, V. Leon'un bu hareketinden çok memnun oldu ve kendisine hilat, kılıç ve at gönderdi. Ancak Memlüklerin Ermenilere karşı hoş görülmesi çok uzun sürmedi. Kral V. Leon, Fransa Kralı VII. Filip (Philippe)'in yardım vaadinden dolayı Memluklara tabi olmaktan vazgeçti. Ancak, Fransa Kralı'nın vaadleri, Papa XXII. Johannes'in ölümü sebebiyle sonsuz kaldı. Fransa Kralı'na güvenerek Ermeni Kralı'nın Suriye sınırlarına bazı akınlarda bulunduğunu öğrenen Nasır Muhammed, 1336 (727) yılında Halep naibi Alaeddin Altınboğa kumandasında Kahire, Dımaşık, Trablus ve Hama askerlerinden oluşan orduyu Kilikya üzerine gönderdi. Memluk ordusu Ermeni topraklarına girip Ayas'a yaklaştıklarında Dımaşık'tan yanlarına Şam naibinin de mektubu olduğu halde Ermeni elçileri geldi. Bu mektupta Alaeddin Altınboğa'dan, Ceyhan boyunca devam eden kale ve toprakların teslimi ve Ayas limanının istihkamlarının yıkılması şartıyla savaşa son verilmesi talep ediliyordu. Halep naibi savaşı durdurdu ve vaad edilen kale ve toprakları Ermeniler'den alarak Memluk Devleti'ne kattı²¹⁶.

Ermeni Kralı V. Leon'un ölümünden sonra, erkek bir Ermeni varis olmadığı için tahta V. Leon'un teyzesi Zabal'in ve Amalric de Lusignan'ın oğlu Kıbrıs kralı Guy de Lusignan'ın geçmesi teklif edildi. Biraz tereddütten sonra Ermenilerin bu teklifini kabul eden Lusignan silahlı bir birlik eşliğinde Ermeni topraklarına girdi. Bundan sonra Ermeni

²¹⁴ Simpat, s.105.

²¹⁵ Sis'in kuzeybatı yönünde bulunan küçük bir kaledir.

²¹⁶ Nesressian, s.49.

Krallığındaki çekişmeler daha da arttı. Sadece iki yıl tahtta kaldıktan (1342-44) sonra öldü ve Baldoin'in oğlu IV. Konstantin (1344 – 69) tahtı zor kullanarak ele geçirdi. Kıbrıs ve Rodos'tan gelen yardımla Memlukları Kilikya'dan çıkarıp, ardından Alexandretle ünvanını krallığına dahil etti. Ayrıca ülkesinde öteden beri süregelen dini ayrılıkları ortadan kaldırmayı başardı. Böylece Konstantin'in 1369'daki ölümüne dek barış sağlandı. Halefi, Kıbrıslı bir şefin oğlu ve baron rütbesine yükselmiş olan V. Konstantin (1369-73)de zor kullanarak tahtı ele geçirdi. Tahtı Kıbrıs Kralı Peter'e önerdi. Ancak Peter 1369'da bir suikasta kurban gidince o kendisini Kilikya Ermeni Kralı ilan etti. 1373'te o da bir suikastla öldü²¹⁷.

Ermeni Krallığı'nda krallar ard arda birbirini takip ederken Memluk orduları da Çukurova'daki şehirleri ele geçirerek saldırılarını sürdürdü ve Ermenileri tekrar dağ kalelerine sıkıştırdı²¹⁸. VI. Leon (1373-75), sadece iki yıl hüküm sürdü. 1375'de başkent Sis, Memlüklerin eline geçti ve Ermenilerin son kralı olan VI. Leon, II. Hetum'un kız kardeşi Isabella ve Amalric de Lusignan'ın torunu esir edildi ve Kilikya'daki Ermeni Krallığı sona erdi²¹⁹. Ermenilerin elinde sadece Korykos kalesi kaldı. Bu kale deniz üstünde inşa edilmişti ve bir yol ile karadaki bir şatoya bağlanmıştı. Korykos 1448'de Türkler tarafından alınışına kadar 70 yıl kendini savunmayı başardı²²⁰. VI. Leon, Castileli John ve Aragonlu Peter'in mücadelesiyle serbest bırakılana dek Mısır'da 1382 yılına kadar tutsak kaldı. Ülkesini kurtarmak üzere Fransız ve İngiliz krallarının yardımını dilemek için Paris ve Londra'ya gitti. 1385'de Fransa'ya gelen VI. Leon, VI. Charles ve lordları tarafından çok iyi karşılandı. VI. Charles ona hitaben "Bizden yardım umarak buraya gelen Ermenistan Kralına itibarını sürdürebilmesi için gerekli şeyleri sağlayacağız ve eğer gücümüz yeterse krallığını geri alabilmesi için ona silahlı adamlar vereceğiz" dedi. Fransa Kralı onun yüksek mevkiini tanıdığı için bir işareti olarak VI. Leon'a yıllık 6.000 Frank maaş bağlandı²²¹.

II. Richard döneminde sıkıntılı bir hal alan İngiltere ve Fransa arasındaki savaş hala belirsizliğini koruyordu. Ermeni Kralı iki ülke arasında arabuluculuk yapmayı teklif etti. Gemiyle İngiltere'ye gitti ve Dover'de karaya çıktı. VI. Leon orada İngiltere Kralı'nın amcalarını, Cambridge ve Buckingham lordlarını buldu. Onlara ziyaretinin amacını anlattı

²¹⁷ Chahin, s.290-292.

²¹⁸ Nesressian, s.50.

²¹⁹ Chahin, s.291-292; Nesressian, s.50; **Meydan Lorusse**, "Ermeniler", C. IV, s.334.

²²⁰ Chahin, s.291-299; Nesressian, s.50.

²²¹ Chahin, s.292; Nesressian, s.51.

ve oradan Londra'ya götürüldü. VI. Leon, ülkesinin davasını ve barışı II. Richard'ın Westminster'de topladığı ülkenin en büyük meclisi önünde savundu. 3 Şubat 1386 tarihli bir belgede, II. Richard'ın "barış" elçilerinden bahisle, temsilciler göndermeye razı olduğu ve "Ermenistan Kralı'nın arzu ve ricalarına cevap vermeyi kabul" ettiği belirtilmektedir. Ancak tamamen resmi bir mecliste, barış istekleri Canterbury baş piskoposunun yaptığı bir konuşmayla reddedildi. II. Richard, VI. Leon'u büyük bir törenle ağırladı ve ona çok değerli hediyeler sundu. Ancak VI. Leon bunları nazikçe reddetti. Sadece 100 Frank değerindeki bir yüzüğü kabul etti. Fakat Richard ona yıllık 1.000 sterlin tutarında bir maaş bağladı. VI. Leon, minnettarlığını, İngiltere Kralı II. Richard'ı vasiyetnamesinin uygulayıcısı olarak tayin etmekle gösterdi.

Kilikya Ermeni Krallığı'nın son Kralı VI. Leon, 1393'te Fransa Kralı'nın kaldığı St. Pol, kraliyet otelinin tam karşısındaki Toumelles sarayında öldü. Caestinin kilisesinde gömüldü. Anıtı bugün St. Denis Abbey Katedralinde Fransız Krallarının anıtlarının yanındadır. VI. Leon'un ölümünden sonra Kıbrıs kralları 1489'da Unvan Venedik'e geçinceye kadar Kilikya'nın itibarı kralı oldu²²².

Çukurova'ya hakim olan Ramazanoğulları zamanında bölge tamamen Türkleşti. 1515 yılında Yavuz sultan Selim Bölgeyi ele geçirdi. Ermeniler, 1157 yılına kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, 1194'e kadar Irak Selçuklularının, sonra Harzemşahların, daha sonra İlhanlıların yönetiminde kalmışlardır. İlhanlı Devleti dağılınca Ermeniler, 1334 yılında Celayirlilerin, 1383'de Timur'un ölümünden sonar Karakoyunlularla Akkoyunluların yönetimine girmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in 1473 tarihinde Akkoyunluların, yenmesiyle Osmanlıların yönetimine girmişlerdir. Ancak daha sonra İranlıların yönetimine giren Ermeniler, kesin olarak Kanuni Sultan Süleyman devrinde İranlılarla yapılan 1555 Amasya Antlaşması ile Osmanlı yönetimine girmişlerdi²²³.

²²² Chahin, s.292-293; Nesressian, s.51.

²²³ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, T.T.K., Basımevi, Ankara 1983, s.18-23.

IV. BÖLÜM

HAÇLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Haçlı Seferleri sonuçları itibariyle Dünya ve Avrupa tarihinin kaderini değiştirmiştir. Bu nedenle Haçlı Seferleri Dünyada büyük ilgi uyandıran ve incelenen bir tarihi olaylar grubudur. Bu seferlerin ilkinin ve diğerlerinin görünürdeki amacı dini nitelikliydi bu nedenle Kudüs' ü kurtarmak amacıyla Avrupa'daki papazlar ve Papa öncülüğünde oluşturulan bir koalisyon ordusu vücuda getirilmişti.Haçlı seferlerinin gizli pek çok amacı vardı bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1-Türklerin Ön Asya'ya girmelerine karşı batı dünyasının reaksiyonu.

2-Yeni topraklar zapt etme yeni ülkeler edinilme isteği.

3-Bizans'ın Avrupalı devletleri ve papalığı kışkırtması.

4-Doğunun elinde tuttuğu ipek ve baharat yollarını ele geçirmekti. Doğunun zenginliklerinin Avrupa'da abartılarak kulaktan kulağa yayılması fakir halkın seferler katılmasını sağladı.

5-Şöhret kazanmak isteyen maceraperest şövalyelerin Avrupalı krallara baskı yapması.

Bu sebepler çoğaltılabilir. Ünlü İngiliz bilim adamı Steven Runciman 3 ciltlik "Haçlı Seferleri" Tarihi isimli eserinde şöyle bir yargıya varıyor:

"Bu seferleri yapanlar kendilerine çok yabancı bir ülkede küçük devletler kuran batılılardı. Onlarla seferlerinin başından itibaren mücadele eden ve iki yüzyıla yakın süreli hakimiyet devrelerini sona erdirenler Türklerdi. XII. yüzyılın ortalarından itibaren, doğu ile batı arasında önemli bir köprü olan Anadolu'da teşekkül eden iktidar boşluğunun doldurulması için Germen -Latin Batı ile Türk Doğu'nun kapışmasıydı." Bu yargıya göre Türklerin Anadolu'da bulunması ve başlayan Haçlı Seferlerine karşı gösterdikleri mukavemet İslam Dünyasını Hıristiyan Avrupalılara karşı korumuştur. Dolaylı bir bakış açısıyla ve tarih felsefesinin "Bir olay başka birçok olayın sonucu ve pek çok olayın da sebebidir." Perspektifiyle bakarsak Türkler olmasaydı günümüz İslam Dünyası haritası çok farklı ve çok küçük olurdu²²⁴.

224 S.Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C.I, s.I.

4.1. Baron Konstantin ve Haçlılar (1092 – 1100)

İstanbul'dan Kudüs'e kadar uzanan yol boyunca, Haçlılar Ermenilerle karşılaştılar. Ermeniler Hıristiyan ordusuna yardım etmek için çok çaba harcıyordu. Oturdıkları yerleri haçlılara açmışlardı. Türkler, Haçlı ordusunu Marmara Denizinden Toros Dağlarına kadar takip etmişlerdir. İznik'i şiddetle savunmuşlardır. Şarhöyük, Karadeniz Ereğlisi ve Kayseri'de savaşa tutuşmuşlardı. Ancak Haçlılar gelirken İslamiyet bölünmüş durumdaydı. Bağdat, Mısır ile Büyük Selçuklular Anadolu Selçuklularıyla, Araplar Türklerle çarpışıyorlardı. İslam dünyası Haçlıları gerçekten büyük bir anarşi içinde karşılamıştı. Ermeniler Haçlıların Anadolu'ya gelmesini ilk başta sevinç içinde karşılamışlardı. Sonra yanıldıklarını anladılar. Çünkü Haçlıların kendi hesaplarına otonom prenslikler kurmaya geldiklerini hiç düşünmemişlerdi. Ermenilerin Haçlıların kendilerini savunup bağımsız bir devlet haline getirip, tekrar geldikleri yere döneceklerine inanmışlardı. Bilindiği gibi yüzyıllarca devam eden ve Doğu Hıristiyanlığı kurtarmak dolayısıyla başlayan Haçlı seferlerinin ilki, 1096 – 1097 yılında meydana gelmişti. Muazzam bir orduyla gerçekleştirilen Birinci Haçlı Seferinde Avrupalılar şüphesiz Anadolu'nun yerli Hıristiyanları ve bilhassa Ermenilerin yardımları sayesinde Akdeniz'e ulaşabilmiş, Antakya'yı ele geçirebilmiş ve Ortadoğu da Haçlı kontlukları kurabilmişlerdi. Haçlı ordusunda bulunan ve daha sonra Urfa Haçlı Kontluğunu kuracak olan I. Baudouin, Bizans zindanından kaçarak İznik de Haçlı ordusuna katılan "dönek ve sadakatsiz" olarak vasıflandırılan Bagrat adındaki bir Ermeniye maiyetine alarak henüz tanımadığı; Anadolu coğrafyası ve halkı hakkında malumat edinmiş, Haçlı ordusundan ayrılarak takip edeceği stratejiyi verilen malumat doğrultusunda tespit etmeye çalışmıştı. Nitekim Karadeniz Ereğlisi civarında Ermenilerin de yardımı ve kendilerine ilhakıyla daha da güçlenen ve Türkleri mağlup eden Haçlılar tarafından kendisine Comes unvanı verilen Konstantin ve oğulları, zaman zaman Kilikya ya hâkim oldular. Bu devleti idare eden hanedana Rupenyan, Oshin'in kurduğu hanedana da Hetumyan sülalesi adı verilmişti. Haçlı ordusundaki I. Baudouin ve Tankred, Çukurova'yı kendilerine hakimiyet bölgesi olarak seçmeyi düşünmüşler, burayı ele geçirmek için kendi aralarında (Tarsus da) mücadeleye girişmişlerdi. Yapılan savaştan galip çıkan I. Baudouin, Bagrat'ın tavsiyesi üzerine istikametini değiştirerek Kayseri'ye yönelmiş ve güneyden kuzeye giden geçitleri eline geçirmiştir. Gerek I. Baudouin ve gerekse Tankred in yanlarında bulunan az sayıdaki askerle ana Haçlı ordusundan ayrılmaları, onların Ermenilerin yardımına güveniyor olmalarındandı. Diğer taraftan Haçlılar, 1092 yılında babası I. Rupen'in halefi ve

Kilikya'nın dağlık mıntıkalarını eline geçirmiş olan ve kendisine önemli yardımlar sağlayacak olan Kilikya Ermeni Prensi I. Konstantin'e İznik'in Türklerden alınmasından sonra bir mektup ile Haçlı ordusunun Kilikya'ya doğru ilerlediği bildirilmişti. Nihayet Toros dağlarının sarp eteklerine ulaşan Haçlı ordusu bu dağın dar geçitlerinden geçerek önce Anazarba'ya oradan da Antakya önlerine ulaştı. Rupen'in oğlu I. Konstantin Bizanslılarda Fekhe kalesini aldı ve ilk işi Franklara yaklaşmak oldu. Daha sonra kızını Urfa kontuyla evlendirdi. I. Konstantin zamanında Franklarla iyi geinmişlerdi. I. Konstantin daha sonra geldikleri topraklarda Ermeni derebeylerinin tümünü katletmişlerdi.

4.1.1. Haçlıların Antakya'yı Ele Geçirmesinde Ermenilerin Rolü

Antakya 1085 yılında I. Süleyman Şah tarafından feth edilmişti. Anadolu'yu geçerek Yağısıyan idaresindeki Antakya önlerine gelen kalabalık Haçlı ordusunun erzakı bitmiş, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Güç haldeki Haçlıların Ermenilere yardım talep etmekten başka çareleri yoktu. Esasen Ermeniler de kendilerinin Türklerle ve Müslümanlara karşı kurtarıcısı olarak gördükleri Haçlılara her türlü yardıma hazır idiler. Nitekim Toros dağlarında bulunan Ermenilere haberciler gönderilerek yardım istenmesi üzerine Ermeni prensleri Konstantin, Tarsus hâkimi Bazuni ve Lambron hâkimi Oşin Haçlı ordusunun hemen hemen bütün ihtiyacını giderecek miktarda yiyecek gönderdiler. Kilikya'da bulunanların dışında doğudaki Ermeniler, özellikle Karadağ manastırlarının rahipleri de onlara yiyecek göndermekten geri kalmadı. Runciman, Haçlı kaynaklarına dayanarak Ermenilerin gıda maddelerini Haçlı karargâhına getirmelerinin sebebini onların dindaşlarına duyduğu acıma hissinden değil de kazanç gayesi taşıdığını kaydederek bir eşek yükü yiyecek maddesinden sekiz Bizans altını talep edildiğini, bu ücretin ise ancak zengin askerler tarafından ödenebildiğini kaydediyordu

Her halükarda, yiyecek yokluğu sebebiyle hastalıkların ve ölümlerin baş gösterdiği Haçlı ordusu, Ermenilerin getirdiği gıda maddeleri sayesinde bu büyük tehlikeyi alt edebilmiş ve bölgede varlığını devam ettirme imkânı bulabilmiştir.. Nitekim Papa VIII. Gregor (1118 – 1121) “Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi ihtiyarıyla ehl – i saibin imdadına koşmamıştır. Ermeniler ehl – i saibe at silah ve zahire vermişlerdi.” Diyerek Haçlıların ayakta kalabilmelerini Ermenilere borçlu olduğunu ifade etmekteydi.

Antakya'yı kuşatan Haçlılar, şehrin yardımına gelen Emir Kürboğa komutasındaki Türk ordusunu da mağlup ettikten sonra moralleri düzelmiş artık şehri ele geireceklerinden emin hale gelmişlerdi. Nitekim Haçlılar Zerrad Firüz adlı bir Ermeninin

yardımıyla şehri ele geçirmeyi başardılar. Şöyle ki, Kürboğa komutasındaki Türk ordusu henüz Antakya'ya ulaşmadan şehrin ileri gelen Ermenilerinden biri olan Firüz Haçlılara haber gönderip kendi irsi haklarının tanınması şartıyla şehri teslim edeceklerini bildirdi. O, I. Bohemund'dan yeminli teminat aldıktan sonra geceleyin Antakya'nın kapısını açarak Haçlı askerlerinin içeri girmesini sağladı. Şehre giren Haçlı kuvvetleri Müslümanlara karşı korkunç bir katliam icra ederken, kaçmayı yeğleyen kalenin Türk hakimi Yağısyan'ın bir Ermeni çiftçi tarafından orakla kesilerek gövdesinden ayrılan başı Haçlılara getirdi. Savaştan kurtulmuş olan birçok Türk, açık arazide Süryaniler ve Ermeniler tarafından öldürülürken, Antakya'da da şehrin alınmasından sonra Rum ve Ermeniler Haçlılarla işbirliği yaparak ellerine geçirdikleri Türkü ister kadın ister çocuk olsun öldürmekteydiler. Yaptıkları gıda yardımı, fikir ve yol göstermelerle Antakya'nın ele geçirilmesinde önemli rol oynayan Ermeniler, böylelikle ilk Haçlı seferinin kaderini tayin eden taraf oldu. Bu yardımlarının karşılığı olarak Haçlılar, Baron Konstantin'i, "kont" ve "markis" unvanını verip kontluk rütbesine yükselterek ödüllendirdiler. Alman İmparatoru VI. Heinrich ve Papa II. Celaestin tarafından 1198 de II. Leon'a "kral"lık tacı verilene kadar Ermeni prensleri bu unvanlarını kullandılar. Bu ilk Haçlı seferinin Ermeniler açısından önemi, daha önce yerleşmiş oldukları mevkileri sağlamlaştırması, ayrıca Bizans'ın daha fazla şehirlerini ele geçirmek suretiyle Haçlılardan kendi prenslikleri adına yararlanmalarındır. Antakya'nın Haziran 1098 de zaptından sonra şehrin idaresini ele geçiren I. Bohemund, Çukurova'ya yürüyerek daha önce Baudouin ile yeğeni Tankred'in burada bırakmış olduğu garnizonları itaate alıp takviye ederek bölgeyi elinde tutmak istemişti²²⁵.

4.2. Toros (1100 – 1129) ve Haçlılarla Yapılan Savaşları

Ermeni prensi Konstantin, 1100 yılında Vahga (feke)de öldüğünde, geride Toros ve Leon adlarında iki oğlu kalmıştı. Babasının yerine "Baron" unvanıyla tahta çıkan I. Toros (1100 – 1129) Bizans ile Haçlılar arasındaki çekişmelerden yararlanarak Anazarbayı ele geçirmeyi başardı. Ancak Bizans imparatoru Alexios'un gönderdiği bir kuvvet Toros, Adonç ve Misisi Haçlılardan geri alarak Çukurova'nın doğrusuna kadar olan sahada tekrar Bizans hâkimiyetini kurdu. (1104) bununla birlikte I. Toros, Haçlı seferleri dolayısıyla Selçukluların Orta Anadolu'ya çekilmesi ve Bizans ile Antakya Haçlı Princepsliği

²²⁵ C. Cahen, **Türkler'in Anadolu'ya Girişi**, Türkçe Trc. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1988, s. 54.

arasındaki mücadeleden yararlanarak Anazarbayı elinde tutmayı başardı. Urfalı Vahram, isim belirtmemekle, I. Toros'un daha başka yerleri de ele geçirdiğini kaydediyor²²⁶.

Haçlılar, gerek Urfa'da ve gerekse Antakya'da yerleştikten sonra genişlemeye ve yeni ele geçirdikleri yerlerdeki hâkimiyetlerini pekiştirme gayreti içersine girdiler. Onların bu hareketleri şüphesiz Ermenileri zarara uğrattıyordu. Ermeniler, Haçlıların saldırıları karşısında kurtarıcı olarak gördükleri insanlara karşı besledikleri heyecan ve sempatiyi kaybetmeye başladılar. Nitekim 1098 yılında Haçlıları yardıma çağırıp şehri onlara teslim eden Artah ahali 1104 yılına gelindiğinde Haçlıların baskısından ve giderek artan zulümlerinden kurtulmak için şehri Müslümanlara (Trablusşam hâkimi Ammara) teslim ettiler. Diğer taraftan I. Bohemund'un Avrupa'ya dönmesi üzerine 1104'te Antakya'da hâkimiyeti ele alan Tankred, 1107'de, Ermenilerin yerleşmeye çalıştığı Çukurova bölgesine hareket etti. Bizans'ın valisi ve bir Ermeni soylusu olan Aspietesin hüküm sürdüğü Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Bununla beraber 1112 de ölen Tankred'in halefi olan Roger de Salame ve I. Toros'un Müslümanlara karşı ittifak halinde olduğu görülüyor. Şöyle ki, Antakya hâkimi Roger de Salame, 1118 yılında Azaza karşı hücumla geçmeden önce I. Toros'tan yardım istedi²²⁷. Onun bu talebini I. Toros, kardeşi Leon'un emrinde bir grup Ermeni askeri göndererek karşıladı. Azaz'a karşı hücumla geçen Haçlı ve Ermeni askerlerinden oluşan ordu, bir ay boyunca şehri kuşattı ve buraya dışarıdan yardım gelmesini engelledi ve huruç hareketinde bulunan Türklerin karşısına Ermeni prensi I. Toros'un kardeşi Leon'u sürdü. Kaleden çıkanları mağlup ederek firara mecbur kılan Leon, Türkleri şehir kapısına kadar takip ile bir kısmını esir edip, bir kısmın da öldürdü. Şehri şiddetli bir kuşatmaya tabi tutan Roger de Salame nihayet burayı ele geçirmeyi başardı²²⁸.

²²⁶ **Simbat Vekayinamesi (951 – 1334)**, Türkçe Terc. H. D. Andreaşyon (T. T. H.'nda basılmamış nüsha), s. 48, s. Nersesian, "The Kingdom of Cilician Armenia", **A. History of the Crusades**, II, Ed. Kenneth M. Setton, 2. Baskı, Madison – Milwaukee – London, 1969, s. 635. Anna Komnena, **Alexiad**, Türkçe Terc. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 282 – 283, S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I. Türkçe Terc. F. Işıltan, Ankara, 1987, I, s. 247. Georg Ostrogorky, **Bizans Devleti Tarihi**, Türkçe Terc. Fikret Işıltan, 3. Baskı, Ankara, 1991, s. 338. Urfalı Vahram, **Kilikya Kralları Tarihi**, Türkçe Terc. H. D. Andreaşyon, s. 5 – 6 (T. T. K.'nda basılmamış nüsha)

²²⁷ S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I. Türkçe Terc. F. Işıltan, Ankara, 1987, I, s. 170 – 247, Urfalı Mateos, **Vekayiname (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131 – 1162)** Türkçe Trc. Hrnt D. Andreaşyon, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 192 – 193

²²⁸ Mateos, s. 263 – 265; Urfalı Vahram, s. 6; Nersessian, "The Kingdom", H. C., II, s. 636.

4.3. I. Leon, Haçlılar (1129–1138) ve II. Bohemund'un Kilikya Seferi ile Bu Seferde Öldürülmesi (1130)

I. Toros, 1129 yılında ölmüş ve birkaç ay sonra da onun yerine geçen oğlu Konstantin bir saray entrikası sonunda tahttan indirilmişti. Bundan sonra I. Toros'un kardeşi I. Leon iktidarı ele almıştı. I. Leon kral olduktan hemen sonra, Danişmentli Emir Gazi ile yaptığı ittifaktan sonra Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirdi. Bir zamanlar Haçlıların elinde olan bu yerleri geri alma zamanının geldiğini düşünen Antakya hakimi II. Bohemund (Roger de Salerne'nin halefi), 1130 Şubatında Kilikya'ya girdi ve Ceyhan nehri boyunca ilerlemeye başladı. Bu ilerleyiş karşısında endişeye düşen I. Leon, Danişmentli Emir Gazi'yi yardıma çağırdı. Ermeni kralının davetini kabul eden Emir Gazi, hemen harekete geçmişti. Yapılan anlaşmadan habersiz yoluna devam eden II. Bohemund yolda sadece hafif Ermeni mukavemeti ile karşılaşırken, Misis'in kuzeyindeki vadide birden bire Danişmentlilerin baskınına uğradı²²⁹.

İlk vuruşmada II. Bohemund ölünce, liderlerini kaybeden Haçlılar telaşla geri kaçmaya başladılar. Ancak I. Leon geçitleri tutmuş olduğundan kaçanların pek azı ölümden kurtulabildi (1130)²³⁰. Bu savaşta geçitleri tutarak Haçlılara büyük zayıf verdiren I. Leon, neticenin belli olmasından sonra Emir Gazinin kendi ülkesini de elinden alacağı endişesine kapılarak kalelerin kapılarını Türklerin yüzüne kapadı²³¹. Yapılan bu savaş Kilikya Ermenileri ile Haçlılar arasında ilk mühim mücadeleyi teşkil eder. 1132'de tekrar Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Bu genişleme hareketine devamla 1135'de Servendikar kalesini de ele geçirdi. Ancak onun bu taarruzları ve işgali II. Bohemund'un halefi Antakya hâkimi olan Raymond'un harekete geçmesine yetti. 1135 yılında Leon'un Servendikar kalesini ele geçirmesi üzerine, Zengi'ye karşı sefer düzenlemek düşüncesinde olan Antakya hâkimi Raymond bu düşüncesini gerçekleştirmeden önce Kilikya Ermenilerine karşı bir sefer düzenleyip gerisini emniyete almaya karar verdi. Kudüs kralı Foulque'un da rızasını alan Raymond, Keysun ve Maraş kontu Baudouin ile müttefikken harekete geçti. Urfa kontu Josselin ise, Foulque'un vasili ve Baudouin'in metbuu olmakla birlikte dayısı olan I. Leon'un tarafını tutmayı tercih etti. Yeğenin de yardımını temin

²²⁹ Mateos, s. 171.

²³⁰ Abu'l Farac, II. S. 362 – 363; Süryani Mihail, II. , s. 227; Runciman, II, s. 150; Demirkent, Urfa (1118 – 1146), s. 92; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II. , s. 636.

eden Ermeni prensi, Antakya hâkimini mağlup etmeyi başardı (1136)²³². Ancak I. Leon, kazandığı zaferden sonra, Baudouin tarafından yapılan Raymond'u ziyaret edip onunla konuşma teklifini kabul ederek, Antakya hâkimi Raymond'un yanına gitti. Fakat Raymond tarafından tutuklandı ve bir kaleye hapsedildi. İki ay hapis yatan I. Leon, Misis ve Anazarba şehirlerini Raymond'a vermeyi fidye olarak 60.000 dahekan (dinar) ödemeyi ve rehine olarak da bir oğlunu göndermeyi kabul etti. Bu şartları yerine getireceğine dair söz vermesi üzerine Raymond, I. Leon'u serbest bıraktı²³³.

I. Leon tutuklandığında, üç oğlu birbiriyle mücadeleye başlamış diğer iki kardeş Konstantin'in gözlerini kör ederek onu saf dışı bırakmıştı²³⁴. Ancak I. Leon, hapis hayatından kurtulduktan sonra tekrar prensliğin idaresini eline aldı ve ilk iş olarak Raymond'a terk etmek zorunda kaldığı şehirleri geri alma teşebbüsünde bulundu. Bu şehirlerde bulunan Haçlı prenslerini hezimete uğratması üzerine onlar Kudüs Kralı Foulques'i yardıma çağırmak zorunda kaldılar. Her iki taraf, Kilikya hudutlarında savaşa tutuştular. Haçlılar Leon'u mağlup edemeyince, daha önce rehine olarak almış oldukları Leon'un oğlunu geri vermeye mecbur oldular. Bu sırada Bizans İmparatorunun Kilikya üzerine bir sefer düzenlemekte olduğu haberi alındığından, Haçlılar ile Kilikya Ermenileri, aralarında anlaşma yapmak zorun kaldılar²³⁵.

Bizans imparatoru Kilikya ya düzenlediği bu seferin sonunda, Prens I. Leon'u ailesiyle birlikte İstanbul'a götürdü. Kilikya'da Ermenilere ait kalelere de Bizans garnizonlarını yerleştirdi. Ancak bu Bizans kuvvetleri pek güçlü olmadılarından, daha sonra prensliği yeniden ihya edecek olan II. Toros tarafından kısa sürede geri alınacaktır. Bizans İmparatoru tarafından adeta ezilen ve başsız bırakılan Ermenilerin²³⁶ onun bölgeden ayrılıp İstanbul'a dönüşünden sonra Haçlılar ile de birlikte hareket ettikleri görülüyor. Nitekim bölge Ermenileri ne Antakya hâkimi Raymond'un Suriye sınırındaki bazı kaleleri ele geçirdiğinde ve ne de Bizans İmparatoru Manüel tarafından gönderilen Bizans güçlerinin Raymond'u yenilgiye uğrattığı savaşta yer almadılar²³⁷.

²³¹ Abu'l Farac, II. S. 362 – 363; Süryani Mihail, II. , s. 227; Runciman, II, s. 150; Demirkent, Urfa (1118 – 1146), s. 92; Nersessian, "The Kingdom", H.C. , II. , s. 636.

²³² Simpat, s. 52 – 53; Runciman, II. , s. 165.

²³³ Simpat, s. 53; Mateos, s. 259; Runciman, II, s. 165.

²³⁴ Simpat, s. 53; Mateos, s. 259; Runciman, II, s. 165.

²³⁵ Mateos, s. 259.

²³⁶ Nersessian, "The Kingdom", C. II, s. 637; Runciman, C. II , s. 169.

²³⁷ Nersessian, "The Kingdom", C. II, s. 637.

4.4. II. Toros ve Bizans'la Mücadelesi (1145–1168)

II. Toros, 1145'de İstanbul'dan kaçıp Kilikya'ya geldikten sonra kısa surede burada yaşayan Ermenileri etrafında toplamayı başarmıştı. Urfa Kontu II. Josseline'in sarayında yaşamakta olan kardeşi Stephan'ın da kendisine katılmasından sonra bir kaç yıl içinde, daha önce Kilikya Ermeni prensliğinin elinde olan kaleleri zapt etti. II. Toros, II. Josseline tabi olan Raban hâkimi Simon'un kızı ile evlenerek onlarla arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirirken Bizans'a karşı mücadelesini sürdürdü. Bizans imparatoru, Selçukluların II. Toros'un üzerine iki kez sefer yapmasını sağlamış, ancak istediği neticeyi alamayınca, bu kez 1153'de şehrin yönetimini ele alan Antakya prensi Renoud'a yönelmişti²³⁸.

4.5. Ermeni Prensi Mleh'in Taht Mücadelesinde Haçlılar ve Sultan Nureddin

Ömrünün son yıllarında kendini dine veren ve rahiplik yapan II Toros, 1168 yılında ölünce Kilikya Ermeni prensliğinde taht mücadelesinin ortaya çıktığını görüyoruz. II. Toros, kendisinden sonra henüz çocuk olan en küçük oğlu Rupen'in tahta geçmesini ve teyzesinin oğlu Thomas'ın da ona naiblik etmesini vasiyet etmişti. Böylece II. Toros, kardeşi Mleh'i bütün mirasından mahrum ediyordu. Buna çok öfkelenen Mleh, çocuğun veraset hakkına karşı harekete geçti ve önce Templier Şövalyeleri'nin hizmetine girdi. Bu şövalye tarikatıyla arası bozulunca Sultan Nureddin'in yanına gitti ve Müslüman oldu. Sultan onu hizmetine alarak sınır bölgelerinde bazı yerleri ikta olarak kendisine verdi. Mleh, 1170 yılında Sultan Nureddin'den aldığı askeri yardım ile Kilikya'ya akınlarda bulundu. Bu akınlarda Bizans valisi Andronikos'un kumanda ettiği Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirmeyi başardı. Sayıları 16.000'i bulan ve aralarında rahip ve piskoposların da bulunduğu esirleri Halep'e getiren Mleh, bunların bir kısmını orada esir tacirlerine sattı ve bedellerini kendisi ile beraber olan Türklere verdi. Esirlerin ileri gelenlerinden otuz kişiyi de Sultan Nureddin'e gönderdi. Sultan Nureddin, hizmetine giren Mleh'e İslam topraklarını ikta olarak vermesine tepki gösterenlere, "Ben kendi milletine karşı savaşırken ondan yararlanıyorum. Ayrıca onun civardaki İslam beldelerine saldırmaması ve saldırdığı takdirde ona mani olması için karşısına dikmek zorunda olduğum askerlerimi de istirahat

²³⁸ Nersessian, "The Kingdom", C. II, s. 637.

ettirmiş oluyorum cevabını vererek, akıllı bir siyaset takip ettiğini ortaya koymuş oluyordu²³⁹.

Mleh'in saldırılarından muzdarip olan Kilikya Ermeni ileri gelenleri, nihayet onu kendilerine şef olarak tanımaya razı oldular. Mleh'i davet ederek memleketin yarısını kendisine verdiler, diğer yarısının da Rupen'e kalacağına dair yemin ettirdiler. Ancak ettiği yemine bir yıl riayet eden Mleh, Bagradsaki Templier Şövalyeleri'ne saldırdı ve burayı ele geçirerek şövalyeleri kovdu. Kilikya'nın birçok kale ve şehirlerini zapt etti. Ele geçirdiği papaz ve memurların gözlerini çıkardı, ellerini ve ayaklarını kesti, kafa derilerini yüzerek cesetlerini vahşi hayvanlara attı. Bu hadiseler üzerine III. Bohemund tarafından yardıma çağrılan Kudüs kralı Amaury Kilikya'ya yürüyüp Mleh'i bir kaleye kapattı ve sıkıntılara maruz kıldı. Mleh, bundan krala itaat edeceğine ve Türklerle işbirliği yapmayacağına dair yemin edince serbest bırakıldı. Yemine yine sadık kalmayan Mleh, bir yıl sonra Konstantin Koloman'ı esir ederek Kilikya'yı yeniden çiğnemeye muvaffak oldu. II. Toros'un ölümünden beri taht için mücadele eden Mleh, nihayet üç yıl sonra naib Thomas'ı Antakya'ya kaçtırtmak ve II. Toros'un küçük oğlunu öldürtmek suretiyle iktidarı ele alabildi²⁴⁰. Mleh tahta çıktıktan sonra, Hetumlular'dan Oşin oğlu Hetum'un hâkim olduğu Lampron kalesine karşı yürüdü ve kaleyi kuşattı (1170). Mleh'in bu hareketinin görünüşteki sebebi, Hetum'un, II. Toros'un kızı olan karısını, II. Toros'un ölümünden sonra evinden kovmasına kızması, gerçekte ise hâkimiyet sahasını genişletmek istemesiydi. Lampron'u uzun süre muhasara etmesine rağmen ele geçiremeyen Mleh, doğuya yöneldi ve Templier şövalyeleri'nden Amanos yöresindeki kaleleri aldı²⁴¹. Kudüs Kralı Amaury'nin, kendi kızıyla evlendirmek için İstanbul'dan davet etmiş olduğu duk Stephan (Elienne), ileri sürdüğü şartların Kral tarafından kabul edilmesi üzerine, iki ay boyunca Kudüs'te kaldıktan sonra geri dönerken Misis de Ermeni prensi Mleh'in baskınına uğradı. Mleh, bütün yakarışlarına rağmen Stephan'ın yanında bulunan bütün değerli eşyalarını aldı ve sonra yoluna devam etmesine izin verdi. Stephan kendisine verilen gayet kötü bir at ile İstanbul'a ulaşabildi (1171)²⁴². Sultan Nureddin'in 1174'de ölümü Mleh'in talihini tersine çevirdi. Çünkü artık kendisini destekleyecek bir güç kalmamıştı. Bundan böyle Mleh'in idaresinden bıkmış olan Ermeni ileri gelenleri harekete geçebilirlerdi.

²³⁹ İbnü'l Esir, **el Kamil**, XI, Türk, Ter. s. 311; Abu'l Farac, II, s. 405; Süryani Mihail, II, s. 204, s. 180; Ramazan Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyübiler Devleti**, İstanbul 1983, s. 62; Runciman, II, s. 325.

²⁴⁰ Abu'l Farac, II, s. 405 – 409; Sîmpat, s. 59; Hetum, s. 5; Süryani Mihail, II, s. 211; İbnü'l Esir, **el Kamil**, XI, Türk ter. s. 311; Runciman, II, s. 325 – 330; Urfalı Vahram, s. 13 – 14.

²⁴¹ Sîmpat, s. 60; Nersessian, "The Kingdom", H. C. , II, s. 642.

Nitekim 1175 yılında isyan eden Ermeni ileri gelenleri ve askerler, Sis şehrinde bulunan Mleh'i, bu kalenin muhafızlarının da yardımıyla öldürdüler. Askerler, Mleh'in vücudunu parçalayıp köpeklere attılar. Ermeni soyluları da Stephan'ın oğlu Rupen'i tahta oturtular²⁴³.

4.6. III. Rupen'in Antakya Haçlı Kontluğuyla Mücadelesi (1175 – 1187)

Mleh'in öldürülmesinden sonra prenslik tahtına geçen III Rupen, verdiği muhteşem ziyafetler ve mükâfatlar ile sivil ve askeri erkânı kendine bağladı. Tahtını sağlamlaştıran III. Rupen, halka çok zulmetmiş olmasına rağmen Mleh'in öldürüldükten sonra gömülmeyip köpeklere atılmasını, prenslik soyuna yapılmış bir hakaret olarak gördüğünden bu hareketin faillerini yakalatıp cezalandırdı²⁴⁴. Haçlılarla işbirliği politikasına önem veren III Rupen, 1177 yılında Trablus Kontu III. Raymond'un başarısız kalan Haim kuşatmasına katıldı²⁴⁵. 1181'de Kudüs'e gidip hacı olduktan sonra burada Etiennette d'Oultre Jourdain'in kızı Isabella de Toron ile evlendi²⁴⁶. 1181 yılında hala Bizans'ın elinde bulunan Tarsus'u ele geçiren II. Bohemund, burasını 1183'te III. Rupen'e sattı. Ancak, III. Rupen'in, Lampron'u alarak Hetumluları ortadan kaldırmak istemesi Ermeni kralı ile III. Bohemund'u karşı karşıya getirdi²⁴⁷.

Bizans İmparatoru Manüel'in 1185'te ölümünden sonra Antakya prensi II. Bohemund'un Bizanslı karısını boşayıp Sibylle adında hafif meşrep bir kadınla evlenmesi üzerine şehirde karışıklıklar baş göstermiş, ruhanilerin ve asalet sınıfının bütün muhalefetine rağmen Sibylle prensin karısı sıfatıyla hükümdar olarak tanınmıştı²⁴⁸. Bu durumdan rahatsız olan şehrin ileri gelenlerinden ve soylu sınıfından başta Konnestabl (başkomutan) ve hazinedar Guiskard von Lille, dük Siselbert'in oğlu Bertrand ve Karin Keinart, Ermeni prensi III. Rupen'in yanına gittiler. III. Rupen onları izzet ve ikramla karşıladı. Her birine büyük hediyeler takdim etmekten başka bütün ihtiyaçlarını temin etti. Aynı yılda Lampron kalesinin sahibi olan Hetumyanlar üzerine giden III. Rupen, onları büyük sıkıntılara maruz bırakınca, onlar da Antakya prensi III. Bohemund'dan yardım istediler. Esasen Çukurova'da gittikçe güç kazanan Ermeni prensi, Antakya için büyük bir tehdit olmaya başlamıştı. Bunun üzerine bir hile düşünen III. Bohemund, III. Rupen'e

²⁴² Nersesian, "The Kingdom", H. C. , II, s. 642.

²⁴³ Abü'l Farac, II, s. 420; Simpat, s. 60; Süryani Mihail, II, s. 236; Urfalı Vahram, s. 14.

²⁴⁴ Abü'l Farac, II, s. 420 – 421; Simpat, s. 60; Süryani Mihail, II, s. 236

²⁴⁵ İbnü'l Esir, el Kamil, XI. Türk ter. s. 357; Süryani Mihail, II, s. 254 – 255

²⁴⁶ Simpat, s. 62; Urfalı Vahram, s. 14; Nersesian, "The Kingdom", H. C., II, s. 543; Runciman, II, s.

²⁴⁷ Nersesian, "The Kingdom", s. 644.

haber gönderip barış teklifinde bulundu ve ziyafete davet etti. Yapılan çağrıyı kabul eden Ermeni prensi Antakya'ya geldiğinde hemen tutuklanarak zincire vuruldu²⁴⁹.

Ermeni prensinin yakalanmasından sonra Kilikya'ya hâkim olabileceğini düşünen III. Bohemund, bir ordu toplayarak buraya hücum etti. Ancak, III. Rupen'in kardeşi Leon, Antakya prensine karşı şiddetle mukavemet etti ve onu geri dönmeye mecbur etti²⁵⁰. III. Rupen'i bir yıl hapis tutan III. Bohemund çabalarının sonuçsuz kaldığını görerek, onu fidye ve bazı kalelerin teslimi karşılığında serbest bırakmaya karar verdi. Bunun üzerine Antakya'da hapis bulunan III. Rupen hemen dayısı olan Babaron senyörü Baguran'dan serbest bırakılıp gerekli fidyeyi tedarik edebilmek için kendi yerine III. Bohemund'a başka rehineler göndermesini rica etti. Bunun üzerine Baguran, III. Rupen'in annesi Rita'yı, diğer bazı akrabalarıyla beraber Antakya'ya gönderdi. III. Rupen'in fidye olarak taahhüt ettiği Servendikar, Til ve bin altın dahekani (dinar) kabul eden Antakya prensi onu serbest bıraktı²⁵¹. Rupen memleketine dönüp vaat ettiklerini III. Bohemund'a teslim edip rehineleri de kurtardıktan sonra, buraları geri almak için harekete geçti. Maksudına ulaşmakta bir güçlük çekmedi ve eski yerlerine tekrar sahip oldu. III. Bohemund ise Kilikya'ya yağma akınları düzenlemekten başka bir şey yapamadı. Prenslüğünü tekrar eski gücüne kavuşturan III. Rupen 1187 yılına gelindiğinde tahtını kardeşi II. Leon'a devretti ve kendisi de Trazog manastırına çekilerek ömrünün son günlerini sakin bir şekilde geçirdi²⁵².

4.7. II. Leon ve Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa (1187 – 1219)

III. Rupen, tahtını II. Leon'a devredip, Trazog manastırına çekildiğinde Kilikya Ermeni Prenslüğü güçlü bir konumdaydı. İmparator İsak Angelus ile Eyyubi Sultan'ı Selahaddin arasındaki son ittifak tehdidi ve Türklerin tazyiki II. Leon ile Antakya prensi III. Bohemund'un yakınlaşmasına yol açtı. Türkmenlerin Kilikya'ya akınını geri püskürten II. Leon, Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan'ın ölümünden sonra Anadolu'nun içinde bulunduğu karışık durumdan istifade etmek için Antakya prensliğinden ele aldığı yardım ile Selçuklu topraklarına saldırdı (1108). Başarısız olan II. Leon'un ilk saldırısında, III Bohemund'un yardımına gönderdiği kuvvetlerin başında bulunan Balduin öldürüldü.

²⁴⁸ Runciman, II. , s. 359.

²⁴⁹ Urfalı Vahram, s. 14; Abü'l Farac, II. s. 439; Süryani Mihail, II. s. 271.

²⁵⁰ Urfalı Vahram, s. 14; Abü'l Farac, II. , s. 439; Süryani Mihail, II. , s. 271, 274.

²⁵¹ Simpat, s. 62 – 63; Abü'l – Farac'a göre III. Rupen, Misis ve Adana'yı terk ederken fidyenin 30.000 dinar (bkz. II, s. 439), Süryani Mihail ise 3.000 dinar olduğunu (bkz. II. s. 271, 274) kaydederken, Urfalı Vahram, rakam ve yer belirtmeksizin, bazı yerleri terk etmek ve bir miktar para karşılığı III. Rupen'in kurtulduğunu kaydediyor (bkz. S. 14).

Ancak II. Leon, iki ay sonra tekrar saldırdığında Türk kuvvetlerini mağlup etti ve Selçuklular aleyhine topraklarını genişletme imkânı buldu.Üçüncü Haçlı seferinin arifesinde Kilikya Ermeni Prenslığı, artık Ortadoğu'daki önemli Hıristiyan güçlerinden biriydi²⁵³.

Papa III. Clement'den II Leon'a ve Ermeni katolikosu IV. Gregory Dgha'ya gönderilen mektuplar bunun açık bir göstergesidir²⁵⁴. Selahaddin Eyyubi'nin Suriye de Haçlılara karşı kazandığı büyük zaferler ve Kudüs'ün 1189'da fethi üzerine Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'nın önderliğinde III. Haçlı Seferi gerçekleştirildi ve bizzat F. Barbarossa Haçlı ordusuna komuta etti.Selçuklu topraklarından geçerek Kilikya'ya yönelen imparator, ordusunu Toros geçitlerinden Silifke istikametine, Akdeniz sahiline sevk etti. Silifke bu sırada Ermenilerin elinde idi. Ermeni Katolikosu Selahaddin Eyyübi'yi hemen durumdan haberdar etti²⁵⁵. Diğer taraftan, F. Barbarossa, Ermeni bölgelerine ulaştığında, büyük bir devletin desteğini alıp krallık tacına kavuşursa serbest ve bağımsız olabileceğini düşünen II. Leon, birkaç baronu hediyeler, bol erzak ve silahlı bölüklerle birlikte elçi olarak Alman İmparatorunun karargahına gönderdi. Ermeni prensinin bu davranışından çok memnun kalan imparator, II. Leon'a krallık tacı vermeyi vaat etti. Ancak imparator F. Barbarossa, serinlemek için girdiği Silifke Çayı'nda, 10 Haziran 1190'da boğularak ölünce II. Leon bu krallık tacına kavuşamadı²⁵⁶.

İmparatorun ölümü üzerine kumandayı eline alan oğlu Friedrich von Schwaben'ı ve Alman karargâhını ziyaret eden II. Leon imparatorun verdiği sözün yerine getirilmesini istedi. Ancak ordunun ileri gelenleri imparator ölmüş olduğundan bu sözün yerine getirilemeyeceğini bildirdiler²⁵⁷. Uzun mücadelelerden sonra II. Leon (Büyük Leon) Haçlıların yardımı ile Kilikya Kralı oldu. Leon sarayını ve devlet teşkilatını batı usullerine göre yeniden tanzim etti. Ermeniceye pek çok Fransızca kelime sokarak lisanı zenginleştirdi. Baron kelimesi de Ermeniceye bu devirde girmişti.Ermenistan Krallığı Venedik ve Cenevizlilerle doğu arasında ticari rol oynamaya başlamış, İskenderun körfezi (bilhassa Lajozzo Limanı) İskenderiye ile rekabet edecek bir hale gelmişti²⁵⁸.

²⁵² Sİmpat, s. 63; Abü'l Farac, II. , s. 439.

²⁵³ Nersessian, "The Kingdom", II. , s. 645.

²⁵⁴ Nersessian, "The Kingdom" II, s. 645.

²⁵⁵ Runciman, III. , s. 13.

²⁵⁶ Abü'l Farac, II. , s. 454; Süryani Mihail, II. , s. 285, 288, İbnü'l Esir, el Kamil, Türk ter. s. 52; Vardan, s. 214 – 215.

²⁵⁷ Vardan, s. 215; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II. s. 646.

²⁵⁸ Koçaş, s. 44.

4.7.1. II. Leon'un III. Bohemund'u Esir Etmesi

Alman imparatoru F. Barbarossa'nın ölümü üzerine arzu ettiği krallık tacını elde edemeyen II. Leon bundan sonra da Haçlılar ile birlikte hareket etmeye devam etti. II. Leon 1191 ilkbaharında İngiliz Kralı I. Richard'ın Kıbrıs'ı zaptında bulunduktan sonra, Akka kuşatmasına da asker gönderdi. Bununla birlikte prensliğinin hâkimiyet alanını, Antakya Prensiği aleyhine genişletme gayretlerinden de geri durmuyordu. Bu ise II. Leon ile III Bohemund'un çatışma içine girmesi için yeterliydi. Ayrıca III. Bohemund 1188'de II. Leon'dan aldığı borç parayı ödememiş, bu da her iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açan başka bir neden olmuştu. Nitekim Selahaddin Eyyubi'nin Antakya'ya yaptığı saldırıda II. Leon tarafsız kalmış, 1191'de de Selahaddin Eyyubi'nin Bagras'ı Templier şövalyeleri'nden alması ve gelişen hadiseler, II, Leon ile III. Bohemund arasında iplerin kopmasına neden oldu²⁵⁹.

1188'de Bagras'ı ele geçiren Sultan Selahaddin, 1190'da Friedrich Barbarossa'nın Kilikya sınırlarına ulaştığı haberini aldığı anda buradan (Bagras) garnizonunu geri çekmişti. Antakya'dan Çukurova'ya giden yola hâkim bir konumda bulunan Bagras'ı 1191'de yeniden ele geçiren Sultan Selahaddin, içerde bulunan her şeyin tahliye edilmesinden sonra kalenin tahrip edilmesini emretti²⁶⁰.

Selahaddin Eyyubi, bu işin bitmesinden sonra geri döndü. Müslümanların buradan ayrılmasını müteakip, kalenin yıkıldığı yere gelen II. Leon, burayı tekrar inşa etti ve kullanılır hale getirdi. Bagras'ın Templier Şövalyelerine ait olduğunu, dolayısıyla onlara geri verilmesi gerektiğini II. Leon'dan talep eden III. Bohemund, bu isteğinin Ermeni Prensi tarafından reddedilmesi üzerine, onu tekrar kaleyi inşa etmiş olmasından dolayı Selahaddin Eyyubi'ye şikâyet etmekten başka bir şey yapamadı ve Bagras, II. Leon'un elinde kaldı. Ermeni prensi buraya kuzeni Fouques de Bouillon'u bıraktıktan sonra geri döndü. Esasen nüfuzunu Antakya Prensiğine kadar genişletmek isteyen II. Leon, III. Bohemund'un kendisini Selahaddin Eyyubi'ye şikâyet etmesi üzerine kızdı ve Bagras da kendisine tabi olarak hükümet eden kuzeni vasıtasıyla, onu ele geçirmeye karar verdi.

²⁵⁹ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II. s. 646, Chahin, M. The Kingdom of Armenia, London – Newyork, Sidney, 1987, s. 279

²⁶⁰ İbnül Esir, el Kamil, XII. , Türk ter. s. 27 – 28

Bagras hâkimi hazırlanan plana göre II. Bohemund'a haber gönderdi ve kaleyi teslim etmeyi vaad etti. Bu habere inanan Antakya hakimi, karısı ve çocuğu da beraberinde olduğu halde süratle Antakya'dan Bagras'a hareket etti. II. Bohemund, kaleye girer girmez yanında bulunanlarla birlikte yakalandı (1193)²⁶¹.

II. Leon, kardeşi III. Rupen'e yaptığı işkencenin intikamını almak için III. Bohemund'a son derece ağır işkenceler yaptırdı. II. Leon, III. Bohemund'a, ancak Antakya'nın yüksek hâkimiyetini kendisine terk ederse serbest bırakılacağını bildirdi. Herhalde III. Bohemund, Antakya'nın matbuu sıfatıyla prensliğin veliahtlığını kendi oğluna devredeceğini ümit eden Sibylle'in de ısrarı üzerine II. Leon'un şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine III. Bohemund'un marşalı (yüksek saray memuru) Bartholome de Tirel ile II. Leon'un yeğeni olan Hetum de Sasun, Antakya'yı yeni yönetime hazırlamak maksadıyla, Ermeni kuvvetleriyle beraber buraya gönderildiler. Bunlar Antakya'ya vardıklarında çoğu Ermeni asıllı olan yerli baronlar tarafından memnuniyetle karşılandılar. Ancak gerek Bizanslı, gerekse Latin ahali II. Leon'un şehri bizzat idare etmek istediğini ve kendi üzerlerine barbar bir millet olarak gördükleri Ermenileri getireceğini düşündüğünden, yeni gelen bu heyete şiddetle karşı çıktı²⁶².

Bir Ermeni savaçısı, saray kilisesinin adına takdis edilmiş olduğu Fransız piskoposu St Hilarius hakkında hakaretamiz sözler sarf edince, orada bulunan saray kilercisi Ermeniye taşa tuttu ve sarayda bir anda patlak veren hareket bütün şehre yayıldı. Ermeniler şehirden atıldılar ve kendilerini emniyete almak için Hetum de Sasun idaresinde Bagras'a çekildiler. Şehir halkı, başlarında patrik bulunduğu halde St. Petrus katedralinde toplanarak şehrin idaresini üzerine alacak bir halk hükümeti seçti. Kendilerine hukuki bir dayanak sağlamak üzere de III. Bohemund dönünceye kadar, onun oğlu Raymond'a sadakat yemini ettiler. Bu arada Raymond, kardeşi Bohemund de Tripolise ve Henry de Champagne'a haber gönderip Antakya'ya gelerek şehri Ermenilerden kurtarmalarını istediler²⁶³. Bohemund de Tripolis'in süratle Antakya'ya doğru geldiğini haber alan II Leon elindeki tutsaklarla birlikte başkenti Sise çekildi. 1194 yılının ilkbaharında Henry de Champagne'a duruma müdahale etmek üzere harekete geçti ve Antakya'ya geldi. Burada kısa süre kaldıktan sonra II. Leon'un bulunduğu Sis'e karşı yürüdü. III. Bohemund'un serbest bırakılmasını isteyen Henry de Champagne'a karşı savaşa cesaret edemeyen II. Leon, III. Bohemund'un

²⁶¹ Abü'l Farac, II. , s. 457 – 458.

²⁶² Abü'l Farac, II. , s. 465 – 466; Runciman, III. , s. 76.

²⁶³ Runciman, III. , s. 76 – 77.

kurtuluş akçesi ödemedi serbest bırakılması, Bagras ve civarındaki arazinin Ermenilere kalması ve iki hükümdardan hiç birinin diğerinin matbuu olmaması şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca aralarında akrabalık kurmak suretiyle dostluk akdettiler. II. Leon, kardeşi II. Rupen'in önceden Sasunlu Hetum'la evlendirmiş olduğu kızı Âlisi, III. Bohemund'un büyük oğlu Raymond'a verdi. Bu izdivacın şartlarına göre, onların erkek çocuğu doğduğu takdirde II. Leon'un varisi olacak, Raymond da, babasının ölümünden sonra Antakya hakimi olacaktı²⁶⁴. Yapılan anlaşma yazı ile de tespit edildikten sonra, II. Bohemund oğlu Raymond'u II. Leon'un yanında bırakarak Antakya'ya döndü. Ancak babasının ayrılmasından bir müddet sonra Raymond öldü. Hamile olan karısı Alis, erkek çocuk doğurunca, halefi olmayan II. Leon bundan son derece memnunluk duydu ve çocuğa kardeşi Rupen'in adını verdi²⁶⁵.

4.7.2. II. Leon'a Krallık Unvanı Verilmesi

Ermeni Prensi II. Leon, III. Bohemund ile yapılan anlaşma ile Antakya üzerinde hâkimiyet kurmakla, eskisinden daha güçlü bir hale geldi ve krallık tacını elde edebilmek için teşebbüse geçti. O, Kraliyet tacındaki hakları için Hıristiyanlık bünyesinde zamanın en güçlü iki lideri olan Papa III. Celestin'e ve Alman İmparatoru VI. Heinrich'e elçiler gönderdi. Elçilerini önce Alman imparatorluğu'na gönderen ve "Ben taç giyebilmek için yeterli büyüklükte ülkeye, birçok şehirlere kalelere ve zengin gelirlere sahibim Antakya Prensi benim vasalımdır. Bu yüzden sizden beni taçlandırmanızı rica ediyorum" diyen Leon, VI. Heinrich'in kendisine kesin cevap vermemesi üzerine Papa III. Celestin'e müracaat etti. Papalığa bağlılığını bildiren II Leon'un isteği Doğu Hıristiyanlığı için, Roma'nın şimdiye kadar akamete uğramış gayretlerinden sonra ortaya çıkan bir ümit ışığı idi²⁶⁶. II. Leon'un isteği üzerine Kilikya'ya elçilik heyeti gönderen Papa, bir de emirname yayınlayarak "kardeşim Ermeni patriği ile aramızda bulunan yol çok uzun olduğundan, ona benim yakalığımı, tanımımı, pabuçlarımı ve yüzüğümü gönderiyorum ki, onları giyerek mukaddes ayin yapsın"²⁶⁷ diyerek, Ermeni Kilisesinden Katolik Kilisesi'nin kurallarını kabul etmesini istiyordu. Bütün Akdeniz dünyasını hâkimiyeti altına almak, kutsal ülkede Alman nüfuzunu tesis edip, Germanlerin Doğu siyasetini hayata geçirmek isteyen imparator VI. Heinrich için, II. Leon'un krallık talebi, bulunmaz bir fırsattı. Kudüs yolu

²⁶⁴ Abü'l Farac, II. , s. 466; Simpat, s. 65 – 66; Runciman, III. , s. 78.

²⁶⁵ Simpat, s. 65, Rupen, daha sonra Raymond – Rupen olarak adlandırılacaktı.

²⁶⁶ Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s. 59.

²⁶⁷ Vardan, 213.

üzerinde imparatorluğa tabi bir krallık, Doğu Hıristiyanları ile Aman İmparatorluğu arasında bir köprü vazifesi görecektir ve Doğu siyasetinin uygulanması safhasında kolaylıklar sağlayacaktır. Bütün bunlardan dolayı VI. Heinrich, kendi yüksek hâkimiyetinin tanınması şartıyla, Kanzler (vali) Konrad von Hildeheim ve Mainz başpiskoposu Konrad von Wifelsbach'ı. II. Leon'un taç giyme merasiminde bulunması için Tarsus'a gönderdi. II Leon, Tarsus katedralinde 6 Ocak 1198'de Yakubi Patriği, Tarsus'taki Rumlar ve çok sayıda ileri gelenler ve askeri liderler önünde büyük bir törenle taç giydi. Ermeni Katolikosu VI. Gregory Abirad kendisini kutsadı ve Mainz başpiskoposu da kraliyet nişanı taktı. II. Leon'dan sonra, bu vasallık anlaşması, 1225de İmparator II. Friedrich (-VI - Heinrich'in oğlu) tarafından yenilenmişti²⁶⁸.

4.8. Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensligi Arasındaki Veraset Mücadelesi

Raymond 1197 yılı başında aniden ölünce, Ermeni Antakya prensliğinin birleşmesini mümkün kılacak olan anlaşma da sona ermişti. Veraset hukukuna göre Antakya Prenslğine veliaht olarak yalnız Raymond – Rupen adında küçük bir erkek çocuk kaldı. II. Bohemund, Raymond'un dul kalmış olan karısı Alis'i, II. Leon'un yanına gönderdi. Bu sırada II. Leon'a Germen İmparatorunun gönderdiği krallık tacını takdim etmek üzere Çukurova da bulunan Konrad, artık Germen İmparatorunun vasallerinden biri olan Kilikya Ermeni Krallığı için Antakya tahtını sağlamlaştırmak istiyordu. Bu maksatla Sis'ten Antakya'ya geldi ve başta III. Bohemund olmak üzere baronları topladı ve bunları Raymond – Rupen'e veliaht olarak sadık kalacaklarına dair yemin etmeye zorladı. Ancak III. Bohemund ikinci oğlu olan Trablus kontu Bohemund (III. Bohemund'un ölümünden sonra Antakya hâkimi olan IV. Bohemund), Raymond – Rupen lehine edilen yeminin geçerliliğine itiraz etti. Hospital ve Templier Şövalyeleri ile Pisalılar ve Cenevizlileri de yanına çekerek 1198 yılı sonlarında Antakya'ya girdi ve babasını şehirden uzaklaştırdı, Ancak II. Leon'un Papalığa bağlılığını bildirmek üzere gönderdiği mektuplar neticesinde Bohemund Trablus'a geri dönünce babası III. Bohemund tekrar Antakya'ya gelebildi. Diğer taraftan Antakya kilisesi, şövalye tarikatları ve halk ile birlikte hareket ederek Antakya tahtının Ermenilere miras olarak kalmasına karşı çıktı. III. Bohemund Nisan 1201 tarihinde ölünce, Trablus kontu olan Bohemund hiç bir mukavemetle karşılaşmadan

²⁶⁸ Simpat, s. 68; Süryani Mihail, II. , s. 293; Urfalı Vahram, s. 16; Runciman, III. , s. 78 – 79; Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s. 56 – 58; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II. , s. 648.

Antakya'ya girdi. Ancak daha önce yemin ettiklerinden ve Bohemond'un bencil tavırlarından endişe eden asalet sınıfından Sir Olivier Chambelan, Sir Roger du Mont, Sir Luard, Sir Thomas Mleh Lebru, Sir Bohemund Ler, Sir Giyom (Guilloume) de Liile (Liste) şehirden ayrılarak II. Leon'un yanına gittiler ve onun hizmetine girdiler²⁶⁹.

Trablus Kontu'nun Antakya'da yerleşmesi üzerine, yeğeni Raymond – Rupen'in hukuki hakkını geri almak üzere II. Leon faaliyete geçti. Bagras kalesi meselesinden dolayı Templier Şövalyeleri ile arası açık olan II. Leon, Hospitaller ile işbirliği halinde iken, Trablus Kontu IV. Bohemund ise Selçuklular ve Halep hâkimi Melik ez – Zahir'den yardım alabilecek durumda idi. Ancak duruma müdahale eden Papa Innocentius (1198 – 1216), Sofred de St. Praxedis ve Pierre de St. Marcel isimli iki din adamını ayrı ayrı bu meselenin halli için bölgeye gönderdi II Leon, saygılarını bildiren mektupları Papaya gönderirken, IV. Bohemund vasallık hukukunu ilgilendiren bu konuya Papa'nın müdahale etmesine karşı çıkıyordu. II. Leon 1203 yılında Papa'ya gönderdiği mektupta Ermeni kilisesi doğrudan doğruya Romanın kontrolüne alınmasını isteyip, Papanın desteğini kazanmaya çalışırken, IV. Bohemund 1204'te hâkimi bulunduğu Trablus Kontluğundaki isyanı bastırmakla meşgul olmak zorunda kaldı. IV Bohemund isyanı bastırmakla uğraşırken II. Leon Antakya'yı kuşattı. Ancak, Halep hâkiminin gönderdiği birliğin IV. Bohemund'a yardıma gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı²⁷⁰.

Ermeni Kralı'nın, Roma'nın yardımını talep etmesi ve Papanın II Leon ile olan iyi münasebetlerin gelişmesine önem vermesi, IV. Bohemund'un Bizans İmparatoru'na yönelmesine sebep oldu. III. Bohemund'un ölümünden sonra II. Leon taraftarlarına katılan Antakya patriği Pierre'yi 1206 yılında azlederek onun yerine Bizanslı patrik II. Symeon'u getiren IV. Bohemund, şehrin Ermenilerden nefret eden ahalisince desteklendi²⁷¹. 1208 yılında Antakya'nın çevresindeki arazileri yağmalayan II. Leon'a karşı Selçukluları yardıma çağırarak, Ermeni kralının bu tehdidinden bululan IV. Bohemund'un, Pierre de Locedio adındaki bir Latin patriğini Antakya'da kabule hazır olduğunu bildirmesi üzerine, bu defa Ermeni Kralı İznik'teki Bizans İmparatoru ile ittifak yoluna gitti. Bu maksatla Antakya'nın Bizanslı patriği Symeon'u gayet dostane bir şekilde kabul edecek Latin Kilisesinin Çukurova'daki arazisinin büyük bir kısmını Rumlara terk etti. II. Leon 1210'dan itibaren vergi ve 400 şövalye vermek şartıyla Silifke başta alınarak üzere bazı

²⁶⁹ Simpat, s. 74; Abü'l Farac, II. , s, 498, Runciman, III. , s. 86 – 88.

²⁷⁰ Runciman, III, s. 119 – 120 .

²⁷¹ Runciman, III, s. 120 – 121.

kaleleri, Alman şövalye tarikatına bağışlayarak Kıbrıs Kralı I. Hugue'un dostluğunun kazanmaya çalıştı. Esasen gerek Kıbrıs Kralının ve gerekse Ermeni Kralının VI. Heinrich'den krallık tacı almakla, onun egemenliğini ortaklaşa kabul etmeleri, II. Leon ile I. Hugue'un daha yakın ilişkiler içerisine girmelerine fırsat vermiştir. Nitekim II. Hugue'nin kız kardeşi Sibyll ile 1210 yılında evlendi²⁷².

Roma ile iyi münasebetlerini Bizans lehine değiştirip, Papalık ile arası açılan II. Leon Kudüs patriği Raoul'un tavassutu ile tekrar Roma ile anlaşma yollarını aradı. Papa onu yeni Haçlı seferlerine yardım etmesi şartıyla affedeceğini bir mektup ile bildirdi²⁷³. Ancak kızı Rita (Sephanieye)'yı Kudüs kralı Jean de Brienne ile evlendiren II. Leon, onunla olan ittifakını perçinleyip Bizanslı patrik Pierre'in de yardımıyla, IV. Bohemund'un Trablus'da bulunduğu bir sırada Antakya'yı ele geçirmeyi başardı (1216)²⁷⁴. Şehrin ileri gelenlerini büyük mükâfatlar vaat ederek elde eden II. Leon, Antakya'nın kapılarının Ermeni askerlerine açılmasını sağladı. IV. Bohemund'a bağlı askerlerin de teslim olmasıyla şehri kolayca ele geçirdi. Ahalinin Raymond – Rupen'e sadakat yemini etmesini ve onun burada hükümdarlığının tanınmasını sağladı²⁷⁵. Antakya hükümdarlığı için yapılan veraset mücadelesini böylece kazanmış olan Ermeni kralı II. Leon, Bagras kalesini Templier Şövalyeleri'ne ve daha önce Rumlara terk ettiği Latin Kilisesinin Çukurova'daki arazisini de eski sahiplerine terk etti²⁷⁶.

4.9. Kral II. Leon'un Ölümü (1219) ve Hetumluların İşbaşına Gelmesi (1226)

Erkek çocuğu olmayan Kral II. Leon, geride birisi Stephanie (Kral Jean de Brienne'nin karısı) ve diğeri dört yaşındaki Isabella olmak üzere iki kız evlat bırakarak 1219 yılında öldü. Vefatından önce tahtını Raymond – Rupen'e vaat eden Kral II. Leon, ölüm döşeginde bu fikrinden vazgeçerek dört yaşındaki kızı Isabella'yı kendine varise tayin etti ve onu Bagras hâkimi Sir Adam'ın vesayeti altına koyarak, ona Isabella büyüdüğünde, Hungar Kralının oğluna (Ermeni inançlarına göre vaftiz ettirdikten sonra)

²⁷² Runciman, III, s. 122.

²⁷³ Papa II. Leon'a gönderdiği mektupta, "siz Haçlı seferinin yerli şefisiniz, bunun için sizi kral yaptık. Yanlış fikirlere sapmayın, bu tacın asla sizin olduğunu zannetmeyin. Memleketinize verdiğiniz görevin, Ermeni kralı – Ermeni krallığı size milli bir gelenek olarak kalacağı asla zannetmeyin, bu hareketin Ermeni milliyetiyle ilgisi yoktur. Bu şekilde sizi ve halkımızı Haçlılar için Haçlılar nezdinde görevlendiriyoruz. Haçlılara yardım ediniz, Haçlıların öncüsü, bekçisi, kapıcısısınız, size verilen bu rolü benimseyiniz, role giriniz sonuna kadar rolü muhafaza ediniz." Demek suretiyle Ermeni krallığı'nın devamının Haçlılara yapılacak olan yardım ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 60

²⁷⁴ Abü'l Farac, II, s. 498.

²⁷⁵ Simpat, s. 77; Abü'l Farac, II, s. 498; Urfalı Vahram, s. 16 – 17; Nersessian, "The Kingdom." H.C., II, s. 650; Runciman, III, s. 122 – 123.

²⁷⁶ Runciman, III, s. 123.

nikâhlanmasını vasiyet etti. Ve bu vasiyetini yerine getireceğine dair ona yemin ettirdi. Krallığın varidatını bir müddet elinde tutan Sir Adamı, aslen Rum olduğu için, Rumların Ermenilere karşı duydukları tatminin sonucu olarak, hâkimiyeti kendi eline almak üzere hilekârlık yapmayı düşünüyordu. Ancak o kısa bir süre sonra Hospital Şövalyelerinin tahrik ve teşviki ile İsmaililer tarafından Sis şehrindeki Mar Sawma oğlunun kilisesine giden dar yol üzerinde öldürüldü. Sir Adamın İsabella'nın naibi olarak halefi, Hetumlulardan Konstantin oldu²⁷⁷. Diğer tarafları, Kilikya Emeni Krallığı tahtına karısının veya oğlunun geçmesi hususundaki iddiasını Papa III Honoiros (1216 – 1227)'e 'kabul ettirebilen II. Leon'un damadı Jean de Brienne karısının ve oğlunun ölümü üzerine veraset hakkını kaybedince, Papa kilisenin bu husustaki desteğini Şakad hâkimi Baron Bihram'ın yardımını sayesinde, Çukurova'da yerleşen Raymond – Rupen'e verdi. Ancak, Raymond – Rupen ile Bihram, Misis'i kuşattıkları bir sırada, Isabella'nın yeni naibi Konstantin'in saldırısıyla karşılaştılar Bihram ve Raymond – Rupen kaçarak Tarsus'a sığındılar. Fakat Konstantin (Alis de dahil olmak üzere) hepsini burada yakaladı ve hayatlarına son verdi. Böylece rakiplerinin ortadan kalkmasıyla Isabella, tahtın tek varisi oldu. Meseleye bir çözüm getirmek isteyen Ermeni ileri gelenleri Isabella'yı Antakya Prensi IV Bohemund'un dördüncü oğlu Philippe ile evlendirmeye karar verdiler, 1223de IV. Bohemund'a haber göndererek, Ermeni adetlerine göre hareket etmek Ermeni mezhebini kabul etmek, herkesin hakkına (imtiyazlarına) hürmet ve riayet şartlarıyla izdivacı gerçekleştirmek istediklerini bildirdiler²⁷⁸. Papalığın daha önce kendisini aforoz etmesinden doğan kızgınlığın da etkisiyle, oğlunun Ermeni mezhebini kabul şartı dâhil bütün istekleri kabul eden IV, Bohemund, evliliğe razı oldu ve oğlunu Kilikya'ya gönderdi (1223). Isabella ile evlenerek Ermeni krallığı tahtına oturan Philippe, kısa süre sonra evlilik şartlarını unuttu, Ermeni mezhebini terk etti, bütün Ermeni şeflerini tard edip onların yerine Frankları getirmeye teşebbüs etti ve krallık hazinesini babasının memleketi Antakya'ya gönderdi. Her fırsatta Ermenilere hakaret etmeye, onları falhe (asker) diyeceğine fellah (çiftçi) diyerek, aşağılamaya çalışıyor, Ermenilerin kendisi ile birlikte aynı sofrada yemek yemelerine müsaade etmiyor, kendisi ile görüşmek isteyen Ermenileri de çoğu zaman huzuruna kabul etmiyordu. Philippe'in bu davranışlarına tahammül edemez hale gelen ve tahta oturttuklarına pişman olan Ermeniler neticede Frankların, ülkelerini tümüyle istila etmelerinden de endişe ederek toplanıp, Philippe'ten kurtulmanın çarelerini aramaya

²⁷⁷ Abü'l Farac, II. s. 405, Süryani Mihail, II. s. 294; Runciman, III. s. 151.

²⁷⁸ Abü'l Farac, II. s. 510, Runciman, III. s. 150.

başladılar ve nihayet Konstantin'e müracaat ederek yardımını talep ettiler. Konstantin, samimiyetlerini anlamak için onlara yemin ettirdikten sonra bir takım keşşaf ve avcılarını hazırlayarak, Philippe'i ele geçirmek üzere hemen harekete geçti²⁷⁹.

Philippe, Telhemdun'da bulunduğu bir sırada geceleyin ansızın baskına uğratılarak yakalandı (1224). Zincire vurularak Sis'e getirildi ve burada hapsedildi²⁸⁰. Oğlunun yakalanarak hapsedildiğini haber alan IV. Bohemund Ermenilere elçi göndererek onun serbest bırakılmasını hatta tekrar tahta oturtulmasını istedi. Ancak Ermeniler onun bu taleplerine kulak asmadılar. Bunun üzerine Ermenilere savaş açmak hususunda Roma'ya müracaat eden savaş için izin isteyen IV. Bohemund, Papanın red cevabı ile karşılaştı. Papa III. Honorius Ermenilere saldırma hususunda izin vermediği gibi onun bu düşünceden kesinlikle vazgeçmesini istedi ve gönderdiği haberde "Ermeniler bizim dinimize mensup bir millettir, onun için bunlara saldırma kesinlikle dinen uygun değildir." diyerek Antakya Prensinin isteğini geri çevirdi²⁸¹. Ancak IV. Bohemund, Papanın bu emrine muhalefet ederek, Ermenilere saldırma hususunda Türkiye Selçukluları Sultanı Alâeddin Keykubat ile anlaşma sağladı. Her iki taraf saldırı hususunda görüş birliğine varınca Antakya Prensi, kalabalık bir ordu hazırlayıp Ermeniler üzerine sefer hazırlığına girişti. Bu sırada Papa'nın emri üzerine Templier ve Hospital Şövalyeleri'nin muhalefetiyle karşılaştı. Bu şövalyelerin dışındaki Frank gruplarını kendi saflarına çekmeyi başaran IV. Bohemund Ermeniler üzerine saldırıya geçti. Ancak, bölgenin son derece sarp tepelerden, aşılmaz çitlerden ve engebeli araziden meydana gelmesinden dolayı arzu ettiği neticeyi alamadı, Aynı yıl Türkiye Selçuklu Sultanının ordusu da Kilikya'ya girdi²⁸².

Antakya Prensi'nin Ermeniler üzerine saldırıya geçtiğini haber alan Papa, Filistin ve Suriye'de bulunan Haçlılara haber göndererek, Prensi aforoz ettiğini bildirince IV. Bohemund, papaya gönderdiği mektupta, Ermenilerin, oğlu Philippe'i esir olarak tuttuklarını, hapisten salmadıkları takdirde onlarla savaşma hususunda izin istedi. Papa bu defa, Ermenilere haber göndererek derhal bu prensin serbest bırakılmasını ve tekrar krallık makamına getirilmesini istedi. Aksi takdirde Antakya Haçlıları'nın Ermeni kesine saldırma talebine olumlu cevap vereceğini bildirdi²⁸³. Ancak Ermeniler Roma'dan gelen bu mektuba

²⁷⁹ Simpat, s. 82; Süryani Mihail, II. s. 294; Abü'l Farac, II. s. 510.

²⁸⁰ Simpat, s. 82 – 83; Süryani Mihail, II. s. 294; Vardan, s. 221 – 222; Abü'l Farac, II. s. 510 – 511; Runciman, III. s. 151; İbnü'l Esir, el Kamil, XII. Türk ter. s. 426 – 427.

²⁸¹ Runciman, III. s. 151.

²⁸² İbnü'l Esir, el Kamil, XIII, s. 465, Türk ter. s. 427.

²⁸³ Abü'l Farac, II. s. 511; Runciman, III. s. 151.

rağmen prensi serbest bırakmadılar. Bu durum karşısında savaştan başka çare göremeyen Antakya prensi ordularını tekrar Ermeni diyarına yöneltirken, Ermeniler de Halep hâkimi Şehabeddin Atabeğ'e müracaat ederek yardım istediler. Şehabeddin Atabeğ, bu çağrıya asker ve silah yardımında bulunarak cevap verdi. IV. Bohemund'un bu seferinin de akıbeti, öncekinden farklı olmadı ve geri dönmek zorunda kaldı²⁸⁴.

Bu hadiselerden sonra Konstantin, Antakya Prensine haber göndererek oğlunu almak üzere Çukurova'ya gelmesini istedi. IV. Bohemund Telhamdun'a ulaştığında oğlunun zehirlenerek öldürüldüğü haberi kendisine verildi²⁸⁵. Philippe'in ölümünü haber alan kraliçe Isabella, Silifke'ye gelerek Hospital Şövalyeleri'ne sığındı. Kraliçe, Konstantin tarafından zorla Tarsus'a getirilinceye kadar burada yaşadı. Konstantin, patrik Mar İgnatus ile Ermenilerin katolikosu Mar Konstantinus'a Isabella hakkında haber göndererek, Silifke'den gelip sulh yapmasını ve Hıristiyan cemaatini memnun edecek bir işin başarılmasını istedi. Bu iki din adamı Konstantin'in isteği üzerine Isabella'nın yanına giderek durumu arz ettiler. Fakat bunlar Kraliçeyi almak bir yana, tahkir ve hakarete uğrayarak geri dönmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Konstantin bizzat harekete geçerek Silifke önlerine geldi. Franklardan (Hospitaler) Kraliçeyi kendisine teslim etmelerini istedi. Ancak Hospitaler, "Evlerimiz ve kalelerimiz Hıristiyanlar için bir sığınaktır. Bize iltica eden bir kadını, bir kraliçeyi teslim edemeyiz" şeklinde cevap verdiler. Bu durum karşısında Konstantin kaleyi içinde bulunan her şey ile birlikte altın mukabilinde satın aldı. Böylece kraliçeyi ele geçirmiş, Hospitaler de kendilerine sığınan bir kadını, düşman a teslim etme alçaklığından kurtulmuş oldu²⁸⁶. Konstantin, Silifke'yi ele geçirdikten sonra Isabella'yı zorla Tarsus'a götürdü. Burada patrikler, piskoposlar ve papazlar toplanarak Isabelle'ya Konstantin'in oğlu Hetum ile birlikte taç giydirdiler. Hetum, Ermeni ileri gelenlerince 14 Haziran 1226'da Kilikya Kralı ilan olundu. Kraliçe, 10 yıl boyunca Kralın kendisine yaklaşmasına müsaade etmedi, fakat sonunda onunla barıştı ve ona evlatlar verdi. Böylece Kilikya Ermeni krallığında hâkimiyet Rupenlilerden Hetumlulara geçmiş oldu²⁸⁷.

4.9.1. Hetumlular ve Haçlılar (1226)

²⁸⁴ İbnü'l Esir, el Kamil, XI. Türk Ter. s. 427 – 428.

²⁸⁵ Abü'l Farac, II. s. 511; Runciman, III. s. 151.

²⁸⁶ Abü'l Farac, II. s. 512 – 521; Simpat, s. 85.

²⁸⁷ Abü'l Farac, II. s. 522; Simpat, s. 93; Vardan. s. 222; Runciman, III. s. 152.

Daha önce de temas edildiği gibi, Kilikya Ermeni Krallığında hâkimiyetin Hetumlular sülalesine geçmesi, I. Hetum'un 1226'da Krallık tahtına oturmasıyla başlar. I. Hetum krallığın idaresini eline aldığı sırada II. Leon'un ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarından dolayı Antakya prensliği ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri iyi değildi. Ermenilerin münasebetleri artık daha ziyade Kıbrıs'taki Haçlı krallığı ile olacaktı. İngiltere Kralı I. Richard'ın 1191'de, Bizans'a tabi olan Isaakios Komnenos'un elinden alıp Templier şövalyelerine sattığı ve onların da Guido de Lusignan'a devrettikleri Kıbrıs'ta, bu sonuncusu tarafından kuruları krallık, Hıristiyanlık esaslı bir istinat noktası teşkil ediyordu²⁸⁸. Kıbrıs'taki bu Haçlı krallığında, soylular arasında zaman zaman yapılan savaşlarda taraflar I. Hetum'a elçi göndererek yardım istiyorlardı. Ermeni kralının onlara herhangi bir askeri yardımda bulunduğu görülüyor. Ancak I. Hetum, bu Haçlı Krallığı ile kız alıp vererek akrabalık tesis etme yoluna gitmiştir. Nitekim 1237 yılında I. Hetum'un kız kardeşi Stephanie ile Kıbrıs Kralı I. Henry'nin evlendiği görülür²⁸⁹. 1243 yılında Köseadağ'da Türkiye Selçuklularını mağlup eden Moğollara tabi olan I. Hetum, onların Hıristiyanlara olan teveccühünden cesaretleterek Doğu Hıristiyanlığının kurtuluşunu bir Haçlı – Moğol ittifakında görmüştü. I. Hetum bu yolda gerek Papalık ve gerekse Haçlı prenslikleri nezdinde girişimlerde bulundu. Kız kardeşi Maria'yı Yafa kontu John of İsabel'in ile kızları Sibyll'i Antakya prensi VI. Bohemund, Euphemia'yı Sidon Kontu Julian ve Maria'yı da Balduin'in oğlu Guy of Ibelin ile evlendirerek bir hanedan ittifakı oluşturmak istemişti. I. Hetum'un Moğollar ile ittifak çağrısına Antakya Prensi III. Bohemund dışında olumlu cevap veren olmadı. 1219 – 1225 yılları arasındaki taht kavgalarından beri arası açık olan Antakya Kontluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri, 1253 yılında I. Hetum'un kızı Sbylle ile VI. Bohemund'un evlenmesiyle düzelmiş²⁹⁰ ve VI. Bohemund ile bir dereceye kadar I. Hetum'un vasali olmuştu²⁹¹. Nitekim VI. Bohemund, 1260 da Kitboğa Şam'a girdiğinde I. Hetum ile birlikte Moğol ordusuyla beraber idi²⁹². Moğolların Ayn – ı Calut'da mağlup olmasından sonra Kilikya Ermenilerinin talihi değişmiş, Memluklar, Doğu Akdeniz sahillerinde bulunan Haçlı kontluklarını etkisiz hale getirmiş, Antakya haçlı Prensliği'ni de ortadan kaldırmıştı

²⁸⁸ Runciman, III. s. 40.

²⁸⁹ Runciman, III. s. 200.

²⁹⁰ Runciman, III. s. 237.

²⁹¹ Chahin, s. 286

²⁹² Chahin, s. 287.

(1268)²⁹³ Bundan böyle sürekli Memluk taarruzlarına maruz kalacak olan Kilikya Ermeni Krallığı'nda, karşılaşılan tehlikeden kurtulmaksızın Batının desteğini arayanlar ve geleneklerine bağlı kalanlar olmak üzere iki grup ortaya çıktı. Bu durum iç karışıklıkları ve taht kavgaları da beraberinde getirdi²⁹⁴.

II. Hetum Moğollarla ittifakın bitmesinin ardından, Batı'nın yardımını sağlamak için Katolikos VIII. Grigor'un yardımıyla, Roma kilisesine yakınlaşmak için Ermeni kilisesinde ayinleri değiştirmeyi denedi. Karşılıklı görüşmeler sürerken Katolikos öldü. II. Hetumdan sonra tahta geçen V. Leon selefinin Politikasını devam ettirmek istedi fakat saltanatı kısa sürdü. 1307de tahta çıkan Oşin yaptığı iki evlilik sayesinde hem Kıbrıs Kralı III. Hugh ve Napoli Kralı Robert, hem de II. Philip ile bağlantılar kurmuştu. Oşin, 1316'da Adana'daki bir konseyde, halkın öfkesiyle karşılaşmak pahasına seleflerinin takip ettiği, Roma kilisesiyle uyum içinde olma politikasını benimsedi. Bu siyasetine ve Roma ile olan bağlantılarına rağmen, Papa XIII. John ve Fransa Kralı Philip de Valois'ye yaptığı yardım çağrıları cevapsız kaldı²⁹⁵. Ümit bağlanan Batı'dan da yardım gelmeyince Memlüklerin Kilikya'yı istilası kolaylaştı. Konya Ereğlisine kadar gelip kendilerine hâkimiyet sahası arayan Haçlılar²⁹⁶ Ermenilerin yardımıyla Urfa'yı ele geçirmiş ve Urfa Haçlı Kontluğunu kurmuştur²⁹⁷.

²⁹³ Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlükleri". Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VI, İstanbul 1990, s. 468.

²⁹⁴ Chahin, s. 290.

²⁹⁵ Chahin, s. 290 – 291.

²⁹⁶ Mehmet Ersan, "Ermenilerin Çukurova'ya yerleşmesi" Ermeni Meselesi üzerine Araştırmalar, İstanbul 2001, s. 5.

²⁹⁷ Mehmet Ersan, "Selçuklular Döneminde Türk – Ermeni ilişkileri", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, s. 38 (Mart – Nisan 2001), s. 604.

SONUÇ

Bazı milletler ortak coğrafyaları uzun yüzyıllar paylaşmışlardır.bu ortak paylaşım , milletlere hep ortak kader çizmişse de pek çok şeyde onları yan yana veya karşı karşıya getirmiştir.Tarihin yüzyıllarca birbirinden ayırmadığı milletlerden biri de Türkler ve Ermenilerdir.Anadolu coğrafyasına bin yıla yakın birlikte yaşamışlardır.Türkler güçlüyken Türklere sadık kalan Ermeniler yeni bir güç ortaya çıktığında Türklere ihanet etmekten çekinmiyorlardı.

Ermeniler tarihte ekonomik alanda önemli başarılar elde ederken askeri ve siyasi alanda buna paralel bir başarı gösterememişlerdir.Bunun bir sonucu olarak tarihte çok büyük ve kalıcı devletler kuramamışlar ve daha çok başka devlet ve milletlerin hakimiyeti altında yaşamışlardır.Bundan dolayı çok kültürlü bir millet olmuşlardır.

Anadolu'ya Selçuklu akınları başlamadan önce, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin büyük bölümü,bölgeyi Bizans hakimiyet sayesinde tutmak isteyen İmparator II.Basileos ve halefleri tarafından göçe zorlanmışlardı. Bizans'ın takip ettiği bu ilhak politikası sonucu Ermeniler, başta Sivas ve Kayseri olmak üzere Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarında yerleştirilmişlerdir. XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın göçe tabi tuttuğu Ermeniler, Kilikya bölgesine inerek bir prenslik kurmuşlar ve Bizans aleyhine topraklarını genişletmeye ve Kilikya'nın dağlık arazisinde tutunma imkanı bulmuşlardır. Bu dönemde Ermenileri kendi mezhebine sokmak için her çareye başvuran Bizans, Ermeni toplumunda nefret uyandırmaktaydı.

Ermeniler XI. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu üzerine artarak devam eden Türk akınlarına karşı başlangıçta Bizans kuvvetlerinin yanında yer aldılar ve küçük çapta da olsa mahalli kuvvetlerle mukavemet etmeye çalıştılar. Ancak daha sonra, Selçuklu Sultan ve Beyleri'nin, kendilerine karşı hoşgörülü tutum ve davranışlarını gören Ermeniler, Selçukluların Bizans ile yaptığı mücadelelerde ya tarafsız kaldılar ya da Türklerin yanında yer aldılar. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki nüfuzunu kaybetmeye başlayan Bizans'ın Ermeni prenslikleriyle ciddi bir bağlantısı kalmamıştır.

Türkler Anadolu'ya XI. Yüzyıldan çok daha önce gelmişlerdi bundan dolayı Ermenilerle derin kültür ve dil etkileşimine girmişlerdi. Türklerin Millattan önce Anadoluya gelişleri konusundaki iddiaları bir kenara bıraksak dahi, Türklerin Anadoluyla temaslarının Altıncı ve Yedinci yüzyıllardan itibaren yoğun şekilde başladığı ve Bizans Devletinin Türklerle bu yüzyıllardan itibaren irtibatının olduğu net bir şekilde bilinmektedir. İşte Türklerin bu yüzyıllardan itibaren Anadoluya gelişleri Anadolu'nun Türkleşmesi açısından taşıdığı önemin yanı sıra, Türklerle Ermenilerin erken dönemlerden itibaren temasa geçerek ortak kültürler oluşturduğunu söylememiz gerekir.

Türkler kendi hakimiyeti altında yaşayan unsurlara karşı hoşgörüsü ve emperyalist politikalar sürdürmeyişi, duygusal bir yaklaşım değil tarihi bir gerçektir. Zira ne Selçuklu ne de Osmanlı Bizans'ın kendi tebasına yaptığı dini baskı ve zulümleri hiçbir zaman yapmamış, bu da Türklere tarihte Kurtarıcı millet ünvanını kazandırmıştır. Ancak bugünkü karalamaların neden kaynaklandığı gerçeği de herkes tarafından bilinmektedir. Türk hakimiyeti altında yaşayan milletler günümüze kadar milli ve dini varlıklarını sürdürmeleri bunun en açık kanıtıdır.

Ermenilerin kurduğu devletlerin en önemlilerinden Kilikya Ermeni Krallığı, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah zamanında Türkiye Selçuklularına tabi olmuş ve bu durum 1243 tarihine kadar devam etmiştir. Kilikya Ermenileri dışındaki diğer Ermeniler de, engin Selçuklu hoşgörüsü içinde yaşamışlardır. Din ve kültürlerini bu şekilde korumuşlardır. Diğer Türk Beylikleri de (Danişmentliler, Artuklular vs.) Ermenilere ve diğer gayri Müslim halklara daima hoşgörü ve adaletle yaklaşmışlardır.

Türkleri Anadolu'dan söküp atmak için harekete geçen Haçlıları dini duygularından dolayı destekleyen Ermeniler, bu sayede devletlerini devam ettirebilmişlerdir. Ancak Haçlılar; Antakya, Urfa ve Kudüs'te kontluklar kurup, Kilikya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılmaya çalıştılar. Bu çabalar Haçlı ve Ermenileri karşı karşıya getirdi. Öyle ki Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler Haçlılardan kurtulmak için Türk Beylerine sığınmıştır. Haçlı – Ermeni mücadelesinin bir diğer sebebi de mezhep mücadelesidir. Haçlılar Katolik mezhebini Gregoryen Ermenilere yaymaya çalıştığından Ermenilerin Haçlılara kin duymasına sebep olmuşlardır.

XI. yüzyılın sonlarında Anadolu'da yaşanan siyasi istikrarsızlık sonucu ortaya çıkan Kilikya Ermeni Krallığı da bu siyaseti uygulayarak Bizans, Selçuklu, Moğol ve Memluk devletlerine tabi olarak siyasi varlığını devam ettirmiştir. Klasik Ermeni siyaseti

güçlü olanın yanında bulunmak idi. Bundan dolayı her zaman güçlü ve hâkim durumdaki devletlerin yanında yer alan Ermeni siyasi teşekkülleri vasali bulunduğu devletlere asker, gıda, teçhizat, para ve değerli mallarla katkıda bulunup o devletler adına para bastırmışlardır. Bu paralardan Anadolu Selçuklu Sultanı II.Rükneddin Süleyman Şah ve Alaeddin Keykubat adına bastırılanlar ilgi çekicidir. Köseadağ mağlubiyetinden sonra Selçuklulara tabi olmaktan çıkan Ermeniler Moğolların en sadık vasali olmuştur. Moğolların Müslüman devletler karşı yaptığı tüm savaflara katılan Ermeniler bu yüzden Memlüklerin gazabına uğramışlardır. Memluklar, Kilikya üzerine seferler yapmışlardı. Moğolların Ortadoğu'da zayıflaması sonucu Memluklere tabi olan Kilikya Ermeni Krallığı, Memlukler tarafından yıkılmıştır.

Bugün Ermeni meselesi olarak bilinen meselenin temelinde Avrupa emperyalizminin olduğunu söylememiz yanlış olmaz.Dünyaya hakim olma çasındaki Avrupa devletleri Osmanlıyı parçalamak için bünyesindeki azınlıkları kışkırtarak ayaklandırma politikasını gütmüşlerdi.Osmanlı içindeki azınlıklardan olan Ermeniler de Osmanlıya karşı ayaklandırılmıştı.Türklere çok büyük Zaralar veren Ermenilere karşı Osmanlı tehcir kanununu çıkararak bu büyük beladan kurtulmuştu.

Ermeniler hiçbir zaman tam bağımsız bir devlet olamamışlardı. Bunda Ermenilerin milli karakteri de etkili olmuştu.Daima azınlık olarak yaşamış olan Ermeniler birbirlerine olan bağlılıkları milli olmayıp dini ve maddi unsurlardan oluşmaktaydı. Ermeniler bu bakımdan Yahudilerle benzerlik göstermektedir.Yani dini vasıfları ön plana çıkan milliyet kavramıyla din kavramının iç içe geçtiği sanatta, zanaatta, ticaret ve sarraflıkta ön plana çıkan zengin, askeri ve siyasi başarıdan yoksun, pek çok devlet ve milletin boyunduruğu altında yaşamış bir azınlık olarak kalmışlardır.Günümüzde pek çok Batı Avrupa devletinde ve Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Ermeniler buralarda ticari yeteneklerinden dolayı zengin bir azınlık oluşturmuşlardır. Bundan dolayı bu ülkelerde güçlü lobiler oluşturup bu ülkelerin parlamentolarından çıkacak tüm karaları kendi lehlerine çıkarmaya muktedir olmuşlardır. Günümüzde dahi Ermenilerin hassasiyetlerini kendi çıkarları için kullanan Emperyalist devletler sözde soykırım iddialarıyla Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışmaktadır.

Ermenilerin kendilerine soykırım yaptığını iddia ettikleri Türkler tarihin hiçbir döneminde ne Ermenilere ne de başka bir miilete soykırım yapmamıştır. Aksine Ermenilere Persler, Sasaniler, Bizanslılar ve kurtarıcı olarak karşıladıkları Haçlılar soykırım yapmışlardır. Bütün bunlar belgelerle ispatlı olmasına rağmen Ermenilerin hala Türkleri uluslar arası arenada suçlu gösterme çabası içerisinde olmasında kasıt aranmalıdır. Eğer soykırım kelimesi bir milletin kadın, çocuk, yaşlı demeden topyekün imhası demek ise Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Türklerine ve 1991 de Sovyetler Birliği dağılınca bağımsız olduktan bir yıl sonra 1992 yılında Azerbaycan Türklerine Hocalı' da yaptıkları şey düpedüz katliamdır. Türkiye'de 1896 – 1916 yılları arasında Dogu Anadolu da ve 1992 de Azerbaycan'da Ermeniler tarafından katledilen Türkler anısına soykırım anıtı dikmeli ve her yıl törenler düzenlenerek katledilen insanlarımız anılmalıdır.

Ermeniler Sovyetler Birliği hakimiyetine girdikten sonra Türklere karşı soğuk savaş başlatmışlardır. Şuan günümüzde bu durumu devam ettiren Ermeniler Ermenistan Ermenilerinden çok "Diaspora" denilen ve genellikle A.B.D. ve Batı Avrupa'da yaşayan zengin, ırkçı ve Batının hizmetindeki Ermenilerdir. Ermenilerin Türklere tam kopmak istemeleri ve bunun sonunda ihanetleri, Avrupa ve Rusya'nın emperyalist politikaları sonucunda olmuş ve Ermeniler yüzyıllarca birlikte yaşadıkları Türklere büyük acılar yaşattımladı.

Türk düşmanlığıyla hiçbirşey kazanamayacaklarını aksine kaybedeceklerini idrak etmesi gereken Ermeniler tarihe bakıp bundan ders çıkarmaları gerekmektedir. Tarihte Türklere en başarılı ve huzurlu günlerini yaşayan Ermeniler, ne Sasaniler ne Persler ne Romalılar ve ne de Bizans devletinden bu huzuru ve başarıyı görememiştir. Aksine bu devletlerin Ermenilere zaman zaman yoğun baskı ve zulüm altına alındıklarını, zorunlu göçe tabi tutulduklarını tarihi belgeler açıkça göstermektedir.

Tarih boyunca Türk – Ermeni ilişkileri kendi akışına bırakılmayıp başka milletlerin müdahaleleriyle yön kazanmıştır. Bu durum özellikle Osmanlı Devleti' nin zayıflamasıyla hız kazanmış ve Emperyalist devletlerin maşası haline gelen Ermenilerin katkısıyla hız kazanmıştır.

Emperyalist devletlerin Türkiye'ye karşı kullandıkları maşalardan biri olan Ermeniler gerçekleri görüp düzelmedikleri sürece Ermneni sorunu diye ortaya atılan sorun hiç bitmeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABÜ'L – FARAC, Gregory, *Abü'l Farac Tarihi*, Ankara 1999.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1979.
- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*(çev: Hrant D ANDREASYAN), İstanbul 1953.
- AKSARAYI, Kerimeddin Mahmud, *Müsameretü'l Ahbar* (Nşr:Osman TURAN), Ankara 1944.
- _____, *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Çev: M. N. Gençosman), Ankara 1943.
- AKŞİT, Oktay, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1982.
- Alaaddin Ata Melik, Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*(Çev: Mürsel ÖZTÜRK), Ankara 1988.
- AŞAN, M. BEŞİR, *Elazığ, Tunceli, Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*(XI. ve XIII. Yüzyıllar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1992.
- Azimi Tarihi*(Nşr ve Ter : Ali SEVİM), Ankara 1988.
- BARTHOLD, W., “Cengiz Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C.III.
- _____, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*(Çev: H. D. YILDIZ), İstanbul 1980.
- BLAKE, R.- Richard, FRYE, *History of the Nation of the Archers*, Cambridge - Massachusettes 1954.
- BOYLE, J. , “The Journey of Hetum I, King of Litle Armenia to the Lourt of the Great Khan Möngke”, *The Mongol World*, London 1976.
- CANARD, Marius, “Cilicia”, *Encyclopedia of İslam*, C. II, London 1965, s. 34.
- CAHEN, Claude, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi(Ter: Yaşar YÜCEL – Bahaeddin YEDİYILDIZ)”, *Belleten*, S.201, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (Çev: Yıldız MORAN), İstanbul 1979.
- CHAHİN, M., *The Kingdom of Armenia*, London – New York – Sydney 1987.

CHI TANG, *Moğollar Döneminde İslam Alemiyle İrtibata Geçen Şahıslar*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1969.

ÇETİN, Osman, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981.

ÇÖHÇE, Salim, "Ermeni Kimliği Hakkında Bir Değerlendirme", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1991.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.

DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1996.

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, C. I (1098-1118), C. II (1118-1146), T.T.K. Yayınları, Ankara 1987-1990.

DİNÇMEN, Kriton, *600'lü Yıllardan 1461'e*, İstanbul 2004.

DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*(Çev: Cevdet YULARKAN), İstanbul 1939.

EDWARDS, Robert W., *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington 1987.

ENER, Kasım, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Genişletilmiş Altıncı Baskı, İstanbul 1964.

ERCAN, Yavuz, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, I, S. 37 (Ocak-Şubat), s. 36-52.

"Ermeniler", *Ana Brittanica*, C.II, s. 341-342.

_____, *Meydan Larousse*, C.IV, s.330-334.

"Ermenistan", *Ana Brittanica*, C.II, s.343-343.

_____, *Büyük Larousse*, C.VIII, s.3783- 3785.

ERSAN, Mehmet, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri." *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II, S. 38 (Mart-Nisan 2001), s.603-615.

_____, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçukluları' na Tabiiyeti Meselesi," *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 301-315.

_____, "Ermenilerin Çukurova'ya yerleşmesi" *Ermeni Meselesi üzerine Araştırmalar*, İstanbul2001, s. 5.

ERZEN, Afif, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara 1986.

GENCELİ Kirayos, “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”(ter:Ed DULAVRIER), *Türkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1928, s.181.

http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/ermeni/1b_b.htm.23.02.2005.

<http://www.disisleri.gov.tr>. 18.07.2006.

<http://www.mersin.gov.tr>. 04.08. 2006

<http://www.aiit.sakarya.edu.tr/ermenimeselesi1.htm>. 04.08.2006.

GRENARD, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*(Çev: Orhan YÜKSEL), İstanbul 1992.

GROUSSET, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*(Çev: Sosi DOLANOĞLU), Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.

_____, *Bozkır İmparatorluğu*(Çev:M. R. UZMEN), İstanbul 1980.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983.

HONİGMANN, Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*(Ter: Fikret İŞILTAN), İstanbul 1970.

İŞİK, İrfan, *Birlikte Olduğumuz Halklar*, İstanbul 2000.

İBN BATTUTA, *İbni Batuta Seyahatnamesi*, Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik, İstanbul 1983.

İBN BİBİ, *El Evamirü'l-Alaiyye Fi'Umuri'l-Alaiyye(Selçukname)II*, (Ter: Mürsel ÖZTÜRK), Ankara 1996.

İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil, Fi't Tarih*(Çev:A. ÖZAYDIN), C.XI, İstanbul 1987.

KAEGİ, Walther, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*(Çev: Mehmet ÖZAY), İstanbul 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akımı(1015 – 1021) ve Tarihi Ehemmiyeti” *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s.259-274.

_____, “Malazgirt” *İslam Ansiklopedisi* C.VII. s.242.

_____, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

_____, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984.

_____, “Türk Tarihinden Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, İstanbul 1953, C. XIII, s.105-136.

KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *T.D.V. İ.A.*, C. VII.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Klikya Ermeni Baronluğu*, Kök Yayınları, Ankara 1990.

KOÇAŞ, Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İlaveli Dördüncü Baskı Kastaş Tarihi Araştırmalar Dizisi, İstanbul 1990.

KODAMAN, Bayram, “Ermeni Meselesi(Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme),” *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, I, S. 37 (Ocak-Şubat2001), s.200-212.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Mısır Memlükleri”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul 1990, s. 468.

KÖPRÜLÜ, M. F. , “Harzemşahlar” *İ. A.* , C. V, 275.

_____, “Baybars I”, *İ. A.*, C. II.

KÖYMEN, M.ALTAY, *Selçuklu Devrinde Türk Tarihi*, T.T.K. Yayınlar, Ankara 1963.

_____, *Alparslan ve Zamanı*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1983.

_____; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979.

KURKJIAN, Vahan M. , *A History of Armenia*, New York 1959.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Belgelerin Işığında Türk- Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*,C.XXXI, Fakültenin Kuruluşunun 40.Yılı Özel Sayısı, A.Ü. Basımevi, Ankara 1989.

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

LEVTCHENKO, M.V, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, İstanbul 1999.

MATEOS, Urfalı, *Vekayiname(952 – 1136) ve Papaz Grigor' un Zeyli(1131 – 1162)*, Türkçe Tercüme: Hrant D. ANDREASYAN, Ankara 2000.

MERÇİL, Erdoğan, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000.

NERSESİAN, Sirarpie Der, “The Kingdom of Cilician Armenia”, *A History of The Crusades*, C. II, Ed. KENNETH- M. SETTON, 2. Baskı, Madison-Milwauukee-London 1965, s. 50,635.

_____, *The Armanians*, London 1969.

OĞUZ, Mevlüt, *Anadolu'nun Fethi Türk- Ermeni İlişkileri ve Kilise(1018 – 1923)*, İstanbul 2004.

ONUR, Hüdavendigâr, *Millet-i Sadıka' dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul 1999.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*(Çev: Fikret İŞILTAN), Ankara 1999.

ÖZGÜL, M. Cemil, “Osmanlı Devletinde Ermeniler”, *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, I, S. 37 (Ocak-Şubat), s. 53-60.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*(Çev: Fikret İŞILTAN), C. I-II-III, Ankara 1992.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Ermeniler”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XV, s.323-328.

_____, “Bagratlılar”, *Türk Ansiklopedisi*, C.V, s.41.

SEVİM, Ali, “Selçuklu Emeni İlişkileri”, *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II, S. 38 (Mart-Nisan 2001), s.595-601.

_____, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.

_____, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, T.T.K Basımevi, Ankara 1983.

SEVİM, Ali - Erdoğan, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, T.T.K Basımevi, Ankara 1995.

Simpat Vekayinamesi (951-1334), Türkçe Ter: Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha).

Süryani Keşiş Mihail Vekayinamesi, Türkçe Ter: Hrant D. Andreasyan, I-II, (Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha).

- SOBERNHEİM, M, “Memlûklular”, *İ. A. , C.II.*
- SÜMER, Faruk, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi, C. I/1*
- Ankara 1963, s.3.
- _____, *Oğuzlar*, Ankara 1967.
- _____, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, C. I,* Ankara 1969.
- ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara 1985.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.
- TANERİ, Aydın, *Celaleddin Harzemşah ve Zamanı*, Ankara 1977.
- TEMİR, Ahmet, *Cengiz Han*, Ankara 1989.
- TEKİNDAG, Şehabettin, “Alaüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Ermeni Hudutları” *Tarih Dergisi, C. I, İstanbul 1949-50, s. 345.*
- TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, “Süleymanşah I”, *İslam Ansiklopedisi, C.XI, s.217.*
- _____, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul 1995.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.
- Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
- TÜZÜN, Necat, *Tarihimizde Ermeniler*, Akdeniz Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Araştırma Merkezi, Isparta 1983
- UMAR, Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi: Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- URAL, Gültekin, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

ÜNAL, Oğuz, *Horasandan Anadolu'ya*, Ankara 1980.

VAHRAM, Urfalı, *Kilikya Kralları Tarihi*(Çev: Hrant D ANDREASYAN), s.5-6 (T.T.K. Basılmamış Nüsha).

VARDAN, Vartabet, “Türk Fütuhâtı Tarihi(Çev: Hrant D. ANDREASYAN)”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1 / 2, İstanbul 1937, s.215.

VASİLİEV, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*(Çev: Arif Müfid MANSEL), C. I-II Ankara 1943.

YAVİ, Ersal, *1863 – 1923 Emperyalizm Kısacasında Türkler, Ermeniler, Kürtler*, İstanbul 2003.

YILDIRIM, Hüsamettin, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara 2000.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “10. Yüzyılda Türk Ermeni Münasebetleri,” *Tarih Boyunca Türkler'in Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu*, Ankara 1985, s. 29-51.

_____, “Sacoğulları”, T.A.D. , S. 90, s. 118.

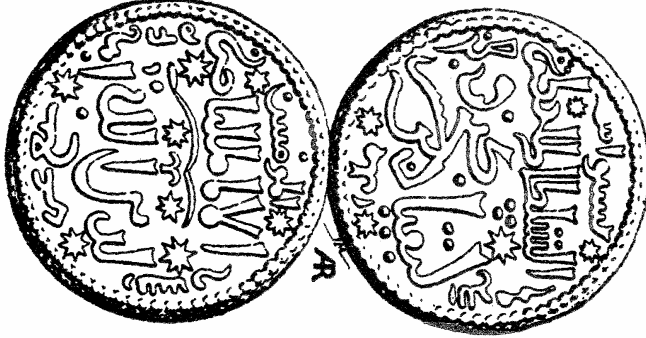
YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

YİNANÇ, M.H. , “Çağrı Bey” , *İslam Ansiklopedisi*, C.III, s.324.

YÜCEL, Yaşar -Ali SEVİM, *Türkiye Tarihi*, C.I, Ankara 1990.

EKLER

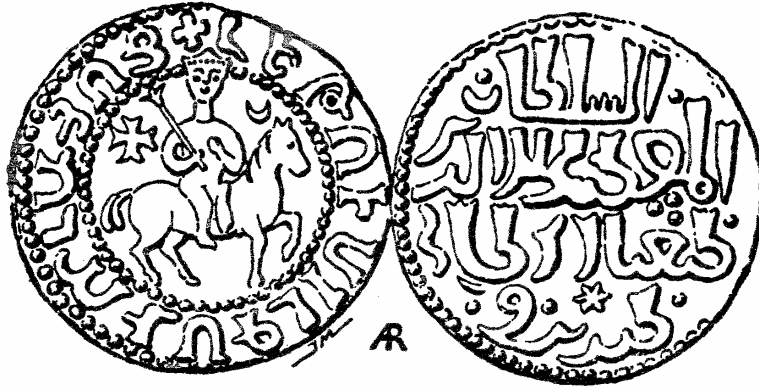
EK I

I. Keykubad adına basılan bir para

II. Leon'un sultan II. Süleymanşah adına bastırıldığı para

I. Hetum'un sultan I. Keykubad adına bastırıldığı para

(Not: Ek I, Ali Sevim, "Selçuklu Emeni İlişkileri", *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, C.II, S.38 s.595. adlı makaleden alınmıştır; EkII, <http://www.answers.com/topic/history-of-armenia> isimli internet sitesinden alınmıştır.)

EK III

Ermenice Bir Dini Kitap

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Elazığ merkezde dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da tamamlayıp 1997 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdim ve 2001 yılında mezun oldum. 2004 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Genel Türk Tarihi Anabilim dalında Yüksek lisans eğitimine başladım.